

ISSN 2616-9444 (Print)
ISSN 2616-9452 (Online)

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

Заснований
у 2009 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
Серія КВ № 15436-4008 ПР
22 червня 2009 р.

Адреса редакції:
Україна, 69063,
м. Запоріжжя,
вул. Олександрівська, 84, оф. 414

Телефон
для довідок:
+38 066 53 57 687

Вісник

**Запорізького національного
університету**

Юридичні науки

№ 2, 2021

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

DOI Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки
<https://doi.org/10.26661/hznuj-2616-9444>

DOI № 2/2021

<https://doi.org/10.26661/2616-9444-2021-2>

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. Запоріжжя:
Видавничий дім «Гельветика», 2021. № 2. 92 с.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання
№ 11 від 23.06.2021 р.)

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р.
(Додаток 1) збірник внесений до переліку фахових видань категорії «Б» у галузі юридичних наук
(081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність», 293 «Міжнародне право»).

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки внесено
до Міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)
(з 1 січня 2015 р.).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Головний редактор

– Коломоєць Т.О., доктор юридичних наук, професор

Заступник головного редактора

– Колпаков В.К., доктор юридичних наук, професор

Відповідальний редактор

– Верлос Н.В., кандидат юридичних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Биргеу М. М.

– доктор юридичних наук, професор (Республіка Молдова)

Болокан І. В.

– доктор юридичних наук, доцент

Бондар О. Г.

– доктор юридичних наук, професор

Віхляев М. Ю.

– доктор юридичних наук, доцент

Галіцина Н. В.

– доктор юридичних наук, професор

Діхтєвський П. В.

– доктор юридичних наук, професор

Дугенець О. С.

– доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація)

Ібрагімов С. І.

– доктор юридичних наук, професор (Республіка Таджикистан)

Курінний Є. В.

– доктор юридичних наук, професор

Кушнір С. М.

– доктор юридичних наук, професор

Сильченко М. В.

– доктор юридичних наук, професор (Республіка Білорусь)

Стеценко С. Г.

– доктор юридичних наук, професор

Уільям Дж. Уоткінс

– доктор юридичних наук (Південна Кароліна, США)

Федчишин Д. В.

– доктор юридичних наук

Шарая А. А.

– доктор юридичних наук, доцент

Шкаплеров Ю. П.

– кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Білорусь)

ISSN 2616-9444 (Print)

ISSN 2616-9452 (Online)

© Запорізький національний університет, 2021

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Бзова Л. Г.	<i>СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПУ ОБҐРУНТОВАНОСТІ З ІНШИМИ ПРИНЦИПАМИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДОЧИНСТВА: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД</i>	5
Наливайко Л. Р., Марценюк Л. В.	<i>МІНІМІЗАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ РИЗИКІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ АСПЕКТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ</i>	11
Федорчук І. І.	<i>ПРАВОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ЖИТЛО</i>	19

РОЗДІЛ ІІ. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Єфімова А. О., Ярошевська Т. В.	<i>ОХОРОНА ПРАВА ПРОМИСЛОВОЇ ВЛАСНОСТІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ</i>	27
Ільків О. В.	<i>ДОГОВІР УПРАВЛІННЯ МАЙНОМ ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ ДОВІРЧОЇ ВЛАСНОСТІ</i>	33
Міліщук Н. С.	<i>ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРІВ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ В УСНІЙ ФОРМІ</i>	40
Фоменко Я. Є.	<i>ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ГРОШОВОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ</i>	47

РОЗДІЛ ІІІ. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Козлов О. С.	<i>ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ</i>	52
---------------------	---	----

РОЗДІЛ ІV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Федчун А. М.	<i>ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПАЦІЄНТІВ У СИСТЕМІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ</i>	60
---------------------	--	----

РОЗДІЛ V. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Павленко С. О.	<i>СТАН НАУКОВОГО РОЗРОБЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ПРОГНОЗУВАННЯ В ТЕОРІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	65
Плюшкін А. Ю.	<i>ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ ІЗ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗШУКУ МАЙНА, НА ЯКЕ МОЖЕ БУТИ НАКЛАДЕНО АРЕШТ</i>	73
Севрук В. Г.	<i>МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ОПЕРАТИВНИХ ТА ІНШИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ І ЗЛОЧИННИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ, ЯКІ СФОРМОВАНІ НА ЕТНІЧНІЙ ОСНОВІ</i>	80

CONTENTS

SECTION I. CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Bzova L. G.

*CORRELATION OF THE PRINCIPLE OF VALIDITY OTHER
PROCEDURAL PRINCIPLES: FOREIGN EXPERIENCE*..... 5

Nalyvaiko L. R., Martseniuk L. V.

*MINIMIZATION OF LEGAL RISKS OF BUSINESS ENTITIES
AS AN IMPORTANT ASPECT OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE*.....11

Fedorchuk I. I.

*THE LEGAL ELEMENT OF ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM
FOR IMPLEMENTATION OF CONSTITUTIONAL RIGHT FOR HOUSING*.....19

SECTION II. CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Yefimova A. O., Yaroshevska T. V.

PROTECTION OF INDUSTRIAL PROPERTY RIGHTS: REGULATORY AND LEGAL ASPECT... 27

Ilkiv O. V.

PROPERTY MANAGEMENT AGREEMENT AS A GROUND FOR TRUST PROPERTY..... 33

Milishchuk N. S.

*FEATURES OF CONCLUSION OF PURCHASE
AND SALE CONTRACTS IN THE VERBAL FORM*..... 40

Fomenko Ya. Ye.

*CONCEPTS AND CHARACTERISTICS OF MONETARY OBLIGATION
IN FOREIGN CURRENCY*..... 47

SECTION III. EMPLOYMENT LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Kozlov O. S.

*PRINCIPLES OF LEGAL LIABILITY FOR VIOLATION
OF LABOR PROTECTION LEGISLATION*..... 52

SECTION IV. ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Fedchun A. M.

*MEANS OF PROTECTING THE RIGHTS OF PATIENTS
IN THE HEALTHCARE SYSTEM OF UKRAINE*.....60

SECTION V. CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINOLOGY; FORENSICS; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

Pavlenko S. O.

*STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF FORECASTING PROBLEMS
IN THE THEORY OF OPERATIONAL AND EXPLORATORY ACTIVITY*.....65

Pliushkin A. Yu.

*PROCEDURAL ORDER OF IMPLEMENTATION OF MEASURES FINDING
AND TRACING PROPERTY THAT MAY BE ARRESTED*.....73

Sevruk V. G.

*INTERNATIONAL COOPERATION OPERATIONAL AND OTHER LAW ENFORCEMENT
AGENCIES DURING ANTI CRIMES COMMITTED BY ORGANIZED GROUPS
AND CRIMINAL ORGANIZATIONS FORMED ON ETHNIC BASIS*.....80

РОЗДІЛ І. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.565.2.033(4)

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2021-2-01>

Співвідношення принципу обґрунтованості з іншими принципами конституційного судочинства: зарубіжний досвід

Бзова Л. Г.

аспірант кафедри процесуального права

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

вул. Університетська, 19, Чернівці, Україна

orcid.org/0000-0003-3143-4904

l.bzova@chnu.edu.ua

Ключові слова: *принципи, конституціоналізм, аргументація, мотивування, тлумачення.*

У статті досліджується питання ефективності взаємодії принципів конституційного судочинства в порядку здійснення правосуддя, яке викликано актуальністю вивчення «живого» конституційного права у більшості країн. Принципи – це основні керівні положення права, що відображають об'єктивні закономірності, що виражають сутність і цінність усієї системи права. Конституційні принципи зумовлені конституційними цінностями, отже, значення і зміст принципів може бути розкрито лише з урахуванням розуміння цих цінностей. Проте, розглядаючи конституційні принципи, слід додати, що в нормах конституції міститься набагато більше положень про принципи, ніж про цінності.

Конституційні принципи мають своїми витокami конституцію як Основний Закон і доктрину конституціоналізму. Таким чином, конституційні принципи для сучасної, демократичної, правової держави є орієнтиром стійкого конституційного розвитку за умови їх судового захисту. Автор досліджує принцип обґрунтованості рішень конституційних судів, а також співвідношення даного принципу з іншими принципами конституційного судочинства. Зростаюче значення принципу обґрунтованості в конституційній юрисдикції супроводжується розробкою теоретичного поля, зосередженого особливо на аргументативних практиках конституційних судів. У доктринальних дослідженнях, які, як правило, задіяні в концептуальній атмосфері юридичної аргументації, зростає ілюзія на конкретну теоретичну сферу, що називається конституційним аргументом.

Отже, конституційні принципи являються базисом, основою для правового регулювання не тільки конституційно-правових, а й усіх без винятку суспільних відносин. Така універсальність конституційних принципів зумовлена роллю галузі конституційного права в системі права кожної країни. Але сьогодні існує проблема неоднакового наповнення змісту принципів у тексті нормативних приписів, яке має і науково-практичне значення, оскільки дозволяє юридичній науці сформулювати та теоретично обґрунтувати систему основоположних, ключових універсальних ідей, що виражають сутність права, його зміст, характер впливу на суспільні відносини, і з урахуванням цього виробити конкретні рекомендації щодо вдосконалення законодавства та механізму правового регулювання загалом.

Correlation of the principle of validity other procedural principles: foreign experience

Bzova L. G.

Postgraduate Student at the Department of Procedural Law

Chernivtsi National University

Universytetska str., 19, Chernivtsi, Ukraine

orcid.org/0000-0003-3143-4904

l.bzova@chnu.edu.ua

Key words: *principles, constitutionalism, argumentation, motivation, interpretation.*

The article examines the effectiveness of the interaction of the principles of constitutional justice in the administration of justice, which is caused by the relevance of the study of “living” constitutional law in most countries. Principles are the basic guiding principles of law, reflecting the objective laws that express the essence and value of the entire legal system. Constitutional principles are conditioned by constitutional values, therefore, the meaning and content of the principles can be revealed only with an understanding of these values. However, when considering constitutional principles, it should be added that the norms of the constitution contain much more provisions on principles than on values.

Constitutional principles have their origins in the constitution as the Basic Law, and the doctrine of constitutionalism. Thus, the constitutional principles for a modern democratic state governed by the rule of law are a guideline for sustainable constitutional development, subject to their judicial protection. The author examines the principle of validity of decisions of constitutional courts, as well as the relationship of this principle with other principles of constitutional justice. The growing importance of the principle of validity in constitutional jurisdiction is accompanied by the development of a theoretical field focused especially on the argumentative practices of constitutional courts. In doctrinal studies, which are usually involved in the conceptual atmosphere of legal argumentation, the illusion of a specific theoretical area, called the constitutional argument, grows.

Thus, constitutional principles are the basis, the basis for legal regulation not only of constitutional law, but also of all public relations without exception. This universality of constitutional principles is due to the role of the field of constitutional law in the legal system of each country. But today there is a problem of unequal content of principles in the text of regulations, which has scientific and practical significance, as it allows jurisprudence to form and theoretically substantiate a system of fundamental, key universal ideas that express the essence of law, its content, the nature of influence on public relations, and with this in mind to develop specific recommendations for improving legislation and the mechanism of legal regulation in general.

Постановка наукової проблеми. Встановлення гарантій у демократичних конституціях є фундаментальним елементом захисту нинішніх демократій, і вони становлять необхідні елементи, щоб конституційне визнання прав не було чисто формальним, а й практичним. Конституційна юрисдикція у своїй конкретній функції захисту основних прав людей просочена принципами, що формують теорію основних прав.

Аналіз дослідження проблеми. Дослідження природи принципів конституційного процесу займалися такі вчені, як Пауло де Баррос Карвальо,

Хаїм Перельман, Хосе Канотільйо, Луїз Баррозу, Хорхе Жуніор, Фабіо Соуза тощо.

Постановка завдання. Необхідним є аналіз теорії та законодавства зарубіжних країн з метою вивчення правової природи принципу обґрунтованості та пропозиції щодо імплементації в норми вітчизняного законодавства.

Метою статті є дослідження співвідношення принципу обґрунтованості з іншими принципами конституційного судочинства в зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу. У теорії права під процесуальними принципами розуміють

основні ідеї, керівні начала, що відображають найбільш суттєві риси і властивості юридичного процесу та забезпечують його єдність і досягнення цілей, що стоять перед ним. Ці принципи або закріплюються в законодавстві, або впливають із положень законодавства. Вони утворюють основу, фундамент усіх процесуальних норм, забезпечують законність та ефективність діяльності відповідних органів і обґрунтованість їхніх рішень [1].

Пауло де Баррос Карвальо вчить, що «принцип» – це слово, яке часто відвідує філософський дискурс, висловлюючи «початок», «точку початку», «вихідну точку», «граничну гіпотезу», вибрану як робочу пропозицію. Це також виражає форми синтезу, з якими філософські медитації рухаються («бути», «не бути», «ставати-бути» і «треба бути»), крім того, вони мають обов'язкову присутність там, де будь-яка теорія виховує наукові претензії, оскільки вся наука спирається на одну або більше аксіом (постулатів). Кожен «принцип», будь то простий термін або більш складне твердження, завжди сприйнятливий до вираження в пропозиційній, описовій чи приписувальній формі [2].

Принципи – це конституційні приписи та гарантії, що несуть у собі обіцянки та обмеження: обіцянка справедливого вирішення конфліктів та обмежень, наскільки вони обмежують та зумовлюють усю державну діяльність, тобто забезпечують певні позиції для сторін та обмежують роботу судді. Тоді зазначається, що процес дійсно захищений конституційними заповідями [3]. Щодо цього Сідней Амендейра-молодший заявляє, що «конституційний захист є набором конституційних гарантій, що забезпечують сторонам здійснення процесуальних повноважень, які є необхідними для здійснення юрисдикції. Отже, розуміється, що вони є не просто гарантіями сторін, а також гарантують захист самого процесу, узаконюючи здійснення юрисдикції державою» [3].

Ф. Мутз працює на межі риторики і герменевтики, досліджуючи питання права. Він поєднав герменевтичну філософію Г. Гадамера та риторику філософію Х. Перельмана для оцінювання юридичної практики на предмет дотримання принципу справедливості під час аргументування судового рішення [4].

Щодо оцінки правової аргументації, яка здійснюється конституційними судами, слід сказати, що визначальним для них є принцип статутного тлумачення, який базується на основі законодавства та практики суду. Конституційний Суд України під час прийняття відповідного рішення звертається до попередніх рішень, що є головною ознакою використання принципу обґрунтованості у своїй діяльності.

Е. Хартман зазначає, що принцип мотивації рішень у демократичній державі є не лише політичною гарантією контролю суспільством за судовими рішеннями, але й процедурною гарантією, яка забезпечує достатню прозорість здійснення владної юрисдикції та гарантує сторонам доступ до мотивування рішення, дозволяючи в майбутньому його оскаржувати [5].

За словами С. Сайкі, дуже важливо підкреслити, що принцип мотивації є невід'ємною частиною позитивної процесуальної правової системи, яка функціонує як об'єктивна межа системи, й тому не може бути відсутнім у моменти, коли він спрацьовує в процесі позитивізації правових норм як актів застосування законів [6].

Принцип мотивації, який також називають вільно мотивованим переконанням, зобов'язує суддю пояснити причини прийнятого висновку з відповідною мотивацією прийнятого рішення, оскільки якщо це не так, воно буде нульовим, тому мотивація представляє елементи засудження, оцінене суддею [7]. Історично склалося так, що судовим органам не прийнято мотивувати свої рішення за допомогою норм, які змушують їх поводитись таким чином, настільки, що в державах, де застосовується загальне право, судові органи зазвичай мотивують судові рішення, винесені без чіткого правового правила, що покладає такий обов'язок [8].

Принцип єдності в Конституції базується на пошуку суперечливих тлумачень між конституційними нормами. Таким чином, цей принцип має на меті забезпечити, щоб суддя дотримувався конституційних норм у повному обсязі, тлумачачи Конституцію як гармонійну, інтегровану та цілісну систему норм [9].

Х. Канотільйо стверджує, що «принцип єдності Конституції набуває автономної актуальності як інтерпретаційний принцип, коли означає, що Конституційний закон повинен тлумачитися таким чином, щоб уникнути суперечностей (антиномій, антагонізмів) між його нормами і передусім між конституційними правово-політичними принципами структурування. Як «орієнтир», «керівництво для обговорення» та «фактор прийняття рішень герменевтики» принцип єдності зобов'язує тлумача розглядати Конституцію як єдине ціле та прагнути гармонізувати простір напруженості, що існує <...> між конституційними нормами для втілення. Отже, тлумач повинен завжди розглядати конституційні норми не як відособлені та розпорошені норми, а як приписи, інтегровані в унітарну внутрішню систему норм і принципів» [10, с. 162].

Отже, можна сказати, що принцип єдності Конституції має на меті встановити конституційні норми як унікальні, однак взаємопов'язані, та їх

не слід аналізувати окремо, між установленими нормами завжди буде зв'язок. Цей принцип можна краще зрозуміти словами Л. Баррозу [11, с. 147], який говорить про його походження: «принцип єдності в Конституції має широкий курс німецької доктрини та юриспруденції». У рішенні, яке Клаус Штерн згадує як перше важливе рішення Федерального конституційного суду, цей Суд постановив, що «конституційне положення не може розглядатися окремо, і його не можна тлумачити виключно від нього самого». Це пов'язано значенням з іншими заповідями Конституції, що представляє внутрішню єдність. Посилаючись на таке рішення, Конрад Гессен зазначив, що взаємозв'язок та взаємозалежність, що існує між різними елементами Конституції, вимагає врахування набору, в якому правило завжди враховується [12]. У пізнішому рішенні Федеральний конституційний суд Німеччини повторно позначив принцип, навіть надавши йому особливу відмінність і першість: «найважливішим принципом тлумачення є принцип єдності конституції як одиниці сукупності з технологічним сенсом, оскільки суть конституції полягає в унітарному порядку політичного та соціального життя державної спільноти.

Принцип розумності – це ніщо інше, як інструмент оцінки конкретного факту стосовно права, яке застосовується. Л. Баррозу зазначає, що цей принцип виник у Сполучених Штатах, функціонуючи, таким чином, як параметр для судового контролю, тобто для контролю конституційності.

Х. Олівейра концептуально розуміє принцип розумності відповідно до причини його застосування [13, с. 92]. Це сприяє поясненню, тобто зв'язку між наслідком та причиною. Це пов'язано з розсудливістю, моральними чеснотами, здоровим глуздом, вищими цінностями, що пропагуються в суспільстві.

Таким чином, принцип розумності націлений на здоровий глузд, урахуваючи співвідношення наслідку та причини, вимагаючи від судді діяти розсудливо. У. Авіла осмислює принцип розумності шляхом аналітичної реконструкції рішень Суду, оскільки не існує єдиної термінології чи критеріїв, що підтверджують використання цього принципу. Таким чином, для автора цей принцип повинен бути проаналізований відповідно до конкретного випадку [14].

Таким чином, принцип розумності шукає справедливості, акта дії з розумом, де суддя повинен урахувати певну юридичну обставину відповідно до її якісних аспектів, тобто соціальних, економічних, культурних та політичних аспектів, завжди заснованих на правових параметрах. Слід зазначити, що принцип розумності є фундаментальним для тлумачення будь-якої конституційної норми.

Принцип інтегруючого ефекту лежить в основі того, що будь-яке конституційне тлумачення повинно зробити основні політичні принципи, які містяться в конституційному тексті, ефективними, оскільки вони представляють вибір виборців щодо основних цінностей суспільства. Отже, можна сказати, що цей принцип націлений на гармонію між політичним та соціальним секторами.

Враховуючи, що принцип інтегруючого ефекту націлений на гармонійну політичну та соціальну інтеграцію, можна вважати, що суддя повинен надавати пріоритет тлумаченням, що зберігають цю гармонію, завжди маючи на увазі інші принципи, що зміцнюють політичну єдність, ураховуючи, що це одна з основних цілей Конституції.

За цим принципом П. Перейра пояснює, що «тлумачення має внаслідок виникнення правово-конституційних проблем надавати привілей усім елементам, що ведуть до збереження «політичної єдності» [15, с. 103]. Отже, в основному правильно говорити, що принцип інтегрованого ефекту націлений на гармонію між політичним та соціальним секторами, а також на мирне співвідношення всіх інших принципів.

Варто пам'ятати, що надзвичайно важливо не розглядати принципи окремо, оскільки, як і до конституційних норм, до них слід ставитися уніфіковано, сприяючи вирішенню конфліктів та напруженості, що існують у межах судової влади.

Для Х. Канотільйо принцип інтегруючого ефекту безпосередньо пов'язаний із принципом єдності конституції, і його слід тлумачити для вирішення правово-конституційних проблем, беручи в пріоритет фактори, що сприяють політичній та соціальній гармонії [16].

Як впливає з назви, принцип максимальної ефективності має на меті надати максимально можливу ефективність конституційним нормам. Слід урахувати, що кожна конституційна норма має мінімальну ефективність, однак мета полягає в тому, щоб надати тлумачення, що сприяє її більшій ефективності. Л. Баррозу концептуалізує ефективність так: «Ефективним є правильний акт для досягнення мети, заради якої він був створений. У випадку норми юридична ефективність визначає якість виробництва більшою чи меншою мірою її типових наслідків, регулюючи із самого початку ситуації, відносини та поведінку, зазначені в ній; у цьому сенсі ефективність стосується застосовності, придатності до виконання стандарту» [17, с. 219].

Принцип гармонізації, що розглядається в цій темі, який також відомий як принцип практичної згоди, згідно з Г. Фільо, має на меті забезпечити, щоб тлумачення конституційного правила відпо-

відало його іншим конституційним принципам. Слід підкреслити, що один принцип завжди знаходить свою межу в іншому принципі [18].

Принцип пропорційності діє у випадках колізій правових принципів. Це означає, що він діятиме як стандарт тлумачення та застосування, який не можна виключати. Основним моментом є розуміння того, що це норма, яка вирішує зіткнення.

Висновки. У процесі дослідження даної теми було висвітлено поняття та види принципів конституційного судочинства в зарубіжних країнах, а також їх співвідношення з принципом обґрунтованості рішень конституційних судів. На нашу думку, імплементація даного принципу в норми національного законодавства дозволить більш ефективно суддям здійснювати правосуддя та забезпечить розвиток доктрини принципів конституційного судочинства.

Література

1. Лазарев В.В. Принципы юридического процесса. URL: http://society.polbu.ru/lazarev_pravo/ch63_i.html
2. Carvalho, Paulo de Barros – “Direito Tributário Linguagem e Método”, 2011, São Paulo, Editora Noeses, 4ª edição, pag. 264.
3. Amendoeira JR., Sidnei. Manual de direito processual civil, volume 1 : teoria geral do processo e fase de conhecimento em primeiro grau de jurisdição. 2ª Ed. São Paulo : Saraiva, 2012.
4. Francis J. Mootz, Law, Hermeneutics and Rhetoric. New York, 2016, xv-xvii.
5. Hartmann Érica de Oliveira. A motivação das decisões penais e a garantia do artigo 93, IX, da Constituição da República
6. Saiki Silvio Luis de Camargo. A norma jurídica da motivação das decisões judiciais. Rev. Jurídica. Brasília, v. 9, n. 88, dez 2007 a já 2008.
7. Jorge Junior, O princípio da motivação das decisões judiciais. Revista Eletrônica da Faculdade de Direito a PUC – SP. PUC.
8. Goncalves Tiago Figueiredo – Dissertação de Mestrado: “A Garantia Da Fundamental da Motivação Das Decisões Judiciais”, apresentada à Faculdade de Direito da PUC/ SP, São Paulo, em 2003, p. 42.
9. Peixoto Maria de Lourdes Seraphico. “Considerações a respeito da interpretação da norma constitucional. O papel da pré-compreensão” in Cadernos de Direito Constitucional e Ciência Política. São Paulo: Revista dos Tribunais, n. 28, 1999.
10. Canotilho José Joaquim Gomes. Direito Constitucional. 5 ed. Coimbra: Almedina 1991.
11. Barroso Luís Roberto. Interpretação e aplicação da Constituição: fundamentos de uma dogmática constitucional transformadora. São Paulo : Saraiva, 1999.
12. Hesse, Konrad. Escritos de derecho constitucional. Madrid : Centro de Estudios Constitucionales, 1983.
13. Oliveira Fábio Corrêa Souza de. Por uma teoria dos princípios: o princípio constitucional da razoabilidade. Rio de Janeiro : Editora Lumen Juris, 2003.
14. Ávila Humberto. Teoria dos Princípios. 10º ed. São Paulo : Malheiros, 2009.
15. Pereira Potyara Amazoneida Pereira (Orgs.). Política Social e Democracia. Rio de Janeiro : Cortez, 2001.
16. Canotilho José Joaquim Gomes. Direito Constitucional e Teoria da Constituição. 3 ed. Coimbra : Almedina, 1998.
17. Barroso Luís Roberto. O Direito Constitucional e a efetividade de suas normas, 3ª ed., Rio de Janeiro, Renovar, 1996.
18. Guerra Filho. Processo Constitucional e Direitos Fundamentais. 2ªed. São Paulo : Celso Bastos Editor: Publicação do Instituto Brasileiro de Direito Constitucional, 2001.

References

1. Lazarev V. V. Printsipy yuridicheskogo protsessa. URL: http://society.polbu.ru/lazarev_pravo/ch63_i.html [in Russian]
2. Carvalho, Paulo de Barros (2011) – “Direito Tributário Linguagem e Método”, São Paulo, *Editora Noeses*, 4ª edição, pag. 264.
3. Amendoeira JR., Sidnei (2012). Manual de direito processual civil, volume 1 : teoria geral do processo e fase de conhecimento em primeiro grau de jurisdição. 2ª Ed. São Paulo: *Saraiva*.
4. Francis J. Mootz (2016), Law, Hermeneutics and Rhetoric (New York), xv-xvii.
5. Hartmann, Érica de Oliveira. A motivação das decisões penais e a garantia do artigo 93, IX, da *Constituição da República*
6. Saiki, Silvio Luis de Camargo (2007). A norma jurídica da motivação das decisões judiciais. *Rev. Jurídica*. Brasília, v. 9, n. 88
7. Jorge Junior, O princípio da motivação das decisões judiciais. *Revista Eletrônica da Faculdade de Direito a PUC – SP. PUC*

8. Gonçalves, Tiago Figueiredo (2003) – Dissertação de Mestrado: “A Garantia Da Fundamental da Motivação Das Decisões Judiciais”, *apresentada à Faculdade de Direito da PUC/ SP*, São Paulo, p. 42.
9. Peixoto, Maria de Lourdes Seraphico (1999). “Considerações a respeito da interpretação da norma constitucional. O papel da pré-compreensão” in *Cadernos de Direito Constitucional e Ciência Política*. São Paulo: *Revista dos Tribunais*, n. 28.
10. Canotilho, José Joaquim Gomes (1991). *Direito Constitucional*. 5 ed. Coimbra: *Almedina*.
11. Barroso, Luís Roberto (1999). *Interpretação e aplicação da Constituição: fundamentos de uma dogmática constitucional transformadora*. São Paulo: *Saraiva*.
12. Hesse, Konrad (1983). *Escritos de derecho constitucional*. Madrid: *Centro de Estudios Constitucionales*.
13. Oliveira, Fábio Corrêa Souza de (2003). *Por uma teoria dos princípios: o princípio constitucional da razoabilidade*. Rio de Janeiro: *Editora Lumen Juris*.
14. Ávila, Humberto (2009). *Teoria dos Princípios*. 10º ed. São Paulo: *Malheiros*.
15. Pereira, Potyara Amazoneida Pereira (2001). *Política Social e Democracia*. Rio de Janeiro: *Cortez*.
16. Canotilho, José Joaquim Gomes (1998). *Direito Constitucional e Teoria da Constituição*. 3 ed. Coimbra: *Almedina*.
17. Barroso, Luís Roberto (1996). *O Direito Constitucional e a efetividade de suas normas*, 3ª ed., Rio de Janeiro, *Renovar*.
18. Guerra Filho (2001). *Processo Constitucional e Direitos Fundamentais*. 2ºed. São Paulo: *Celso Bastos Editor: Publicação do Instituto Brasileiro de Direito Constitucional*.

Мінімізація юридичних ризиків суб'єктів господарювання як важливий аспект національної безпеки України

Наливайко Л. Р.

доктор юридичних наук, професор,
проректор

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
пр. Гагаріна, 26, Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0002-7696-4223
larysa-nalyvaiko@ukr.net

Марценюк Л. В.

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри економіки та менеджменту

Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка Всеволода Лазаряна
вул. Лазаряна, 2, Дніпро, Україна
orcid.org/0000-0003-4121-8826
Researcher ID: N-3917-2019
rwinform1@ukr.net

Ключові слова: національна безпека, ризик, юридичні ризики, економічні ризики, управління ризиками, теорія ризиків.

Авторами проаналізовано сутність національної безпеки України, виявлено основні загрози державі з точки зору національної безпеки. Наголошено, що в системі національного права України провідною галуззю є конституційне право, адже воно закріплює суспільні відносини, що становлять основи повновладдя народу України у сфері національної безпеки.

Виокремлено економічну безпеку як один з основних елементів національної безпеки України. Автори зауважують, що в сучасних мінливих умовах ризик є невід'ємною частиною існування як держави в цілому, так і будь-якого суб'єкта господарювання. Наголошено, що саме юридичним та економічним ризикам організація повинна приділяти найбільшу увагу, концентруючи свої ресурси для оцінювання та мінімізації ризиків.

Проаналізовано поняття та складові правові компоненти поняття юридичного ризику. Наголошено, що окрім некерованих, організація стикається з керованими ризиками, на які може і повинна впливати. Виявлено, що ситуацію ризику (під час здійснення діяльності певних посадових осіб відповідної правової компетентності) утворюють такі компоненти: умови небезпеки та виникнення конфлікту інтересів; неможливість точного прогнозування та передбачення потенційних ризиків та їхніх наслідків; ймовірність як негативних, так і позитивних наслідків настання умов ризику; ймовірність заподіяння шкоди третім особам; ймовірність юридичної відповідальності суб'єкта господарювання внаслідок негативних наслідків ризикованих дій.

Виокремлено сутність економічного ризику, узагальнено основні його види (операційний, ринковий, кредитний, діловий, ліквідності, ризик, пов'язаний із регулювальними органами тощо). Розкриті питання мінімізації ризиків в умовах державно-приватного партнерства.

Наведено механізми управління юридичними та економічними ризиками. Автори констатують, що за умови вчасного виявлення та прогнозування

ризиків імовірність настання негативних наслідків для суб'єктів господарювання значно зменшується.

Наголошено на необхідності залучення фахівців (внутрішніх або зовнішніх) задля виявлення та оцінювання як імовірності настання самих ризиків, так і негативних наслідків від їх проявів. Серед ефективних засобів захисту суб'єкта господарювання від недобросовісних контрагентів можуть стати уніфіковані, розроблені саме фахівцями-юристами конкретного підприємства типові угоди, контракти, договори тощо; облік та аналіз усіх контрагентів підприємства зі створенням бази добросовісних і недобросовісних партнерів; підвищення кваліфікації юридичного персоналу організації. Запропоновано запровадити дієву систему оцінювання ризиків і загроз у сфері національної безпеки. Для цього на національному, регіональному та місцевому рівнях пропонується залучити широке коло компетентних осіб.

Minimization of legal risks of business entities as an important aspect of national security of Ukraine

Nalyvaiko L. R.

Doctor of Juridical Sciences, Professor;

Vice-rector

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

Gagarin avenue, 26, Dnipro, Ukraine

orcid.org/0000-0002-7696-4223

larysa-nalyvaiko@ukr.net

Martseniuk L. V.

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor;

Professor at the Department of Economics and Management

Dnipro National University of Railway Transport named after Academician Vsevolod Lazaryan

Lazaryan str., 2, Dnipro, Ukraine

orcid.org/0000-0003-4121-8826

Researcher ID: N-3917-2019

rwinform1@ukr.net

Key words: *national security, risk, legal risks, economic risks, risk management, risk theory.*

The authors note that in today's changing environment, risk is an integral part of any business entity. The authors emphasize that it is the legal and economic risks that the organization should pay the most attention to, concentrating its resources to assess and minimize risks.

The authors analyzed the concept and components of the legal components of the concept of legal risk. It is emphasized that in addition to unmanaged, the organization faces managed risks, which can and should be influenced. The authors found that the risk situation (in the activities of certain officials of the relevant legal competence) is formed by the following components: the conditions of danger and the emergence of conflicts of interest; inability to accurately predict and predict potential risks and their consequences; the probability of both negative and positive consequences of the occurrence of risk conditions; the likelihood of harm to third parties; the probability of legal liability of the entity due to the negative consequences of risky actions.

The authors highlights the essence of economic risk, summarizes its main types (operational, market, credit, business, liquidity, risk associated with regulatory authorities, etc.). Issues of risk minimization in the conditions of public-private partnership are revealed.

Mechanisms for managing legal and economic risks are presented. The authors state that with the timely detection and forecasting of risks, the probability of negative consequences for business entities is significantly reduced.

Emphasis is placed on the need to involve specialists (internal or external) in order to identify and assess both the probability of occurrence of the risks themselves and the negative consequences of their manifestations. The authors believe that among the effective means of protection of the business entity from unscrupulous counterparties can be unified, developed by legal professionals of a particular company model agreements, contracts, agreements, etc.; accounting and analysis of all contractors of the enterprise with the creation of a database of bona fide and dishonest partners; advanced training of legal personnel of the organization.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Ризик – це ймовірність настання наслідків у результаті небажаної, незапланованої події. Передбачити ризики в той чи іншій мірі за допомогою відповідних методик дослідження цілком можливо. У контексті національної безпеки України існує безліч ризиків та їхніх наслідків, що гіпотетично можуть вплинути на безпеку держави, тому вчасно передбачити ризики, прорахувати небажані наслідки та провести захисні або превентивні дії є складним завданням, але таким, що може бути реалізовано за умови відповідних, грамотно побудованих у правовому полі заходів із боку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У літературі виділяють дві основні теорії ризику – класичну та неокласичну. Класична теорія трактує економічний ризик як ймовірність збитків і втрат, які супроводжують вибране рішення. Згідно з неокласичною теорією, ризик – це ймовірність відхилення від поставлених завдань.

Ризик є кількісним виміром невизначеності, це існування або ж можливість виникнення ситуації, за якої формуються передумови протидії реалізації національних цінностей, інтересів та цілей забезпечення національної безпеки [1, с. 28]. Ризик розглядається як правова категорія, пов'язана з питаннями відповідальності для визначення характеру вчиненого правопорушення, і тому досліджується в межах адміністративного, господарського, кримінального, цивільного права тощо [4].

З економічної точки зору можна виокремити безліч потенційних ризиків, наприклад, ресурсний, операційний, кредитний, репутаційний, стратегії, проєкту, інновацій, якості, зміни валютних курсів, зміни облікової ставки, податкових змін, переривання процесу та ін. [2; 3].

Метою статті є розроблення напрямів мінімізації юридичних ризиків у контексті національної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Національна безпека – це комплексне поняття, яке складається з багатьох компонентів, серед яких: політична, економічна, громадська, екологічна, військова, технологічна, інформаційна та інші види безпеки, які охоплюють різні сфери життя окремих громадян, суспільства та держави в цілому та покликані сприяти сталому розвитку держави. У Законі України «Про основи національної безпеки України» наголошено, що основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України є [9]: посягання на державний суверенітет України з боку інших держав, поширення корупції, порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України, зростання кредитних ризиків, велика боргова залежність держави, «тінізація» економіки, комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм.

Правову основу національної безпеки становлять Конституція та інші нормативно-правові акти, які гарантують захист фундаментальних прав людини і громадянина, організацію державної влади, утвердження загальнолюдських цінностей. Загальними принципами забезпечення державної безпеки є: суверенність і незалежність держави, державного ладу України; утвердження і забезпечення прав і свобод людини і громадянина; верховенство права; мирне врегулювання конфліктів; професійність, наукова обґрунтованість [30].

Економічна безпека є важливою складовою частиною національної безпеки України. Складниками економічної безпеки є: макроекономічний, фінансовий, інвестиційний, виробничий, продовольчий [31]. Сутність економічної безпеки України полягає в мінімізації можливих суперечностей і протиріч між державою, суб'єктами підприємницької діяльності та громадянами в процесі їх функціонування та взаємодії [4, с. 235]. При цьому є ймовірність виникнення юридичних ризиків.

Юридичний ризик – це діяльність суб'єкта права в умовах невизначеності та неможливості точного прогнозування своїх дій, що може призвести до негативних наслідків [5].

В економічній діяльності суб'єктів господарювання, на наш погляд, вкрай важливо виявити саме юридичні ризики. Під юридичними ризиками розуміємо можливість настання подій, не передбачених сторонами угоди, що впливають на результати діяльності. Складовими правовими компонентами юридичного ризику є: наявність компетенції у суб'єкта ризику щодо впливу на ситуацію; наявність джерел права, що передбачають дії суб'єкта в умовах ризику; юридична відповідальність за спричинення шкоди третім особам. Більшості юридичних ризиків можна уникнути, вірно розставивши пріоритети вже на початковому етапі підписання тієї чи іншої угоди.

Щодо економічного ризику, то його трактують як кількісну міру здатності підприємця творчо використовувати елемент невизначеності в процесі відтворення для отримання додаткової вартості [6]. Основними економічними ризиками науковці вважають операційний, ринковий, кредитний, діловий, ліквідності [7; 8]. Методами зниження економічних ризиків є: страхування, правова формалізація економічних взаємовідносин між суб'єктами економіки, ефективне функціонування системи господарського судочинства.

Модель юридичного ризику в сучасному суспільстві має такий вигляд: народ – реалізація влади через політичні ініціативи – законодавче закріплення суспільних норм – реалізація цих норм – юридичні ризики. На державному рівні юридичні ризики проявляються в прийнятті неправильних господарських законів, що може призвести до погіршення макроекономічної ситуації в країні й виникнення системних кризових явищ [10, с. 101].

У процесі своєї діяльності суб'єкти господарювання укладають різного роду угоди, які передбачають певні обов'язки перед особами, які його укладають та надають їм відповідні права. У сучасних мінливих умовах завжди є ризик невиконання контрагентами тих чи інших зобов'язань. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України)

регулює відносини між сторонами Договору. Ризик у цивільному праві – це несприятливі наслідки, які можуть наступити і за які не відповідають ані сторони, ані треті особи [11; 12].

У чинному законодавстві надано різні варіанти тлумачення цього поняття, пов'язані з ризиком у підприємницькій діяльності, ризиком у страховій діяльності, зобов'язальним ризиком [13]. Так, щодо випадку невиконання зобов'язання передбачено загальне правило, згідно з яким ураховується лише невинуватість боржника, яка зумовлена непереборною силою. В.О. Тархов під випадком як підставою невинуватості розуміє «наслідки, які не охоплюються і не повинні охоплюватися передбаченням зобов'язаної особи, не можуть бути поставлені їй у вину» [14].

В юридичній літературі випадки поділяють на прості й форс-мажор. Відповідно до ст. 617 ЦК України особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо доведе, що це порушення сталося внаслідок непереборної сили [15]. У теорії права випадок інколи визначають через ризик як передумову виникнення такої ймовірної обставини [16]. Ризик зміни обставин договору означає обтяження сторони господарсько-невигодними наслідками за зміни обставин [17].

Задля мінімізації юридичних ризиків суб'єктів господарювання потрібно: мати в штаті компетентного відповідального працівника, який оцінюватиме юридичні ризики та їхні наслідки; прогнозувати можливі ризики під час укладання угод; визначати критерії допустимості ризику під час укладання угод; сформувати оперативну інформаційну систему, в межах якої можлива передача інформації між підрозділами стосовно ймовірності настання того чи іншого ризику; постійний моніторинг не тільки внутрішніх, а й зовнішніх ризиків; страхування юридичних ризиків. Крім того, ефективним захистом суб'єкта господарювання можуть стати уніфіковані, розроблені саме фахівцями-юристами конкретного підприємства типові угоди, контракти, договори тощо; облік й аналіз усіх контрагентів підприємства зі створенням бази добросовісних та недобросовісних партнерів; підвищення кваліфікації юридичного персоналу організації.

Ми припускаємо, що недобросовісні контрагенти можуть приховувати негативну інформацію про свою організацію, тому під час укладання угод потрібно вивчити інформацію про ймовірного контрагента з доступних джерел, наприклад, з різного роду реєстрів, у тому числі звернутися до ресурсів прокуратури, трудової інспекції, а також моніторити інформацію із засобів масової інформації.

Грунтовні дослідження в площині теорії ризиків провели автори у статті [18], які розробили

модуль для оцінки інвестиційних ризиків. За допомогою методу експертної оцінки дослідники зробили відповідну модель, що дозволяє швидко проаналізувати 23 параметри ризику та пропонує напрями прийняття оптимального рішення інвестування [18].

На питаннях збільшення доходності та зменшення ризикованості портфелю активів під час прийняття управлінських рішень зосередили свою увагу науковці в статті [19].

Науковці в дослідженні [20] вказують, що посилення конкуренції на внутрішньому та зовнішньому ринках призводить до великої кількості факторів, що впливають на розвиток та ефективність банківської діяльності. Це супроводжується банківськими ризиками. Автори запропонували набір інструментів, орієнтованих на якісне управління ризиками [20].

Пошуку ефективних шляхів управління ризиками присвятили своє дослідження і науковці в статтях [21; 22]. На їхню думку, використання інструментів управління ризиками дозволить уникнути зайвих витрат та вжити запобіжних заходів. Автори пропонують вибрати суб'єкту господарювання одну з трьох стратегій: прийняти ризик (залучити підрядника), пом'якшити ризик (залучити підрядника, але зберігати при цьому контроль) або уникати ризику (надавати послуги самостійно).

Як бачимо, аналізу та мінімізації наслідків різного роду ризиків присвятили свої дослідження чимало науковців. Так, деякі науковці наполягають на необхідності вивчення, передбачення та розподілу ризиків унаслідок державно-приватного партнерства в різних сферах господарювання [23; 24]. Інші вважають, що ключовим в ефективному розподілі ризиків є принцип, відповідно до якого певні види ризиків мають закріплюватися за тими учасниками, які найбільш пристосовані до оцінки, контролю та управління ризиками [25].

Управління ризиками – складний процес, ефективний механізм якого заснований на забезпеченні партнерам належних умов для виконання своїх зобов'язань [26]. До складу *юридичних методів*

ризик-менеджменту входять: кримінально-правові, адміністративно-правові та цивільно-правові. *Економічні методи управління ризиками* (компенсації, спекулювання, стимулювання, стримування) засновані на раціональному розподілі фінансових ресурсів з метою мінімізації потенційних втрат і максимізації можливих доходів, що виникають у ситуаціях ризику [27].

Висновки. В умовах карантинних обмежень унаслідок поширення коронавірусної хвороби у світі питання національної безпеки кожної країни стало на перший план. Економічний спад на фоні падіння обсягів у багатьох сферах призвів до збільшення агресії як усередині держави, між громадянами єдиного суспільства, так і по відношенню до інших держав. Екологічна, медична, інформаційна, економічна та інші види безпеки стали першочерговим питанням на нарадах найвищого рівня керівників держав.

Ситуація з пандемією коронавірусу, що виникла в Україні в березні 2020 року, викрила недоліки медичної системи; загострила питання економічної безпеки внаслідок скорочення обсягів виробництва, тотального скорочення кадрів, уходу підприємств у тіньову економіку; виявила недостатній розвиток діджиталізації в країні тощо [32]. Утопічно створювати раціональні протидії загрозам на всі випадки життя, їх неможливо закріпити в юридичних актах. Адже законодавець, так само, як й інші, не в змозі точно передбачити майбутнє. Але законодавство можна побудувати на встановлених закономірностях відомої частини причин і наслідків загроз та небезпек. Тобто право здатне конструювати сталість виявлення, пізнання і подолання національних загроз [29].

На наш погляд, в Україні потрібно запровадити дієву систему оцінювання ризиків і загроз у сфері національної безпеки. Для цього на національному, регіональному та місцевому рівнях пропонуємо залучити широке коло компетентних осіб (представників міністерств і відомств, профільних наукових та експертно-аналітичних установ, органів місцевого самоврядування, представників бізнесу, громадянського суспільства тощо).

Література

1. Основні теорії ризику в економіці. URL: <https://ukr.agromassidayu.com/osnovnie-teorii-riska-v-ekonomike-page-306106>
2. Бондар О.В. Ситуаційний менеджмент : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 326 с.
3. Чуприна І.В. Поняття та класифікація ризиків в підприємницькій діяльності. *Збірник наукових праць ВНАУ Серія: Економічні науки*. 2012. № 4 (70). С. 187–194.
4. Циба Я.В. Підходи до розуміння поняття «ризик». *Ефективна економіка*. 2014. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2761>
5. Беззубов Д.О. Парадигма юридичного ризику в системі національної безпеки України (прикладний аспект). *Держава і право*. 2010. № 47. С. 176–182.
6. Вишняков Я.Д., Радаев Н.Н. Общая теория рисков : учеб. пособие для студ. высш. учеб.заведений. 2-е изд., испр. Москва : Издательский центр «Академия», 2008. 368 с.

7. Старостіна А., Кравченко В. Ризик – менеджмент: теорія та практика : навч. посіб. Київ : Видавництво «Політехніка», 2004. 200 с.
8. Коренева М. Юридичні складники поняття ризику в адміністративному примусі. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 301–305.
9. Закон України «Про основи національної безпеки України» № 964-IV від 18 червня 2003 р. URL: <http://www.spfu.gov.ua/ua/documents/1819.html>
10. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. *Политические исследования*. 1994. № 1. С. 7–14.
11. Цивільний кодекс України. / Верховна Рада України. 2003. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
12. Гриняк А.Б., Пленюк М.Д. Правова природа ризику в договорах з виконання робіт. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25. № 1. С. 29–49.
13. Волощенко І.В. Ризик у цивільному праві (поняття, природа, види) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 ; Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2011. 19 с.
14. Тархов В.А. Гражданское право. Общая часть Курс лекцій. Чебоксары : Чув. кн. изд-во, 1997. 331 с.
15. Цивільний кодекс України / Верховна Рада України. 2003. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
16. Тімуш І.С. Цивільно-правове регулювання ризикових (алеаторних) договорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2004. 198 с.
17. Зейц А.Г. Влияние изменившихся обстоятельств на силу договоров. Иркутск : ИНГ, 1928. 65 с.
18. (2020) Assessing the Investment Risk of Virtual IT Company Based on / Н. Lipyana et al. Machine Learning In: Babichev S., Peleshko D., Vynokurova O. (eds) Data Stream Mining & Processing. DSMP 2020. Communications in Computer and Information Science, vol 1158. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-61656-4_11
19. Theoretical and methodological foundations for the evaluation of management efficiency of joint investment institutions. *Наукowyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu* / V. Shvets et al. 2020. № 5. P. 178–183. URL: <https://doi.org/10.33271/nvngu/20205/178>
20. (2018). Regulatory assessment of the bank market risk: international approaches and Ukrainian practice. *Banks and Bank Systems* / Y. Kuznichenko et al. 13(4), 73-84. URL: [https://doi.org/10.21511/bbs.13\(4\).2018.07](https://doi.org/10.21511/bbs.13(4).2018.07)
21. Modelling the Risks of International Trade Contracts. *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)* / I. Bashynska et al. ISSN: 2278-3075, Volume-8 Issue-11, September 2019. P. 2815–2820. URL: <https://doi.org/10.35940/ijitee.K2313.0981119>
22. Migration risk management as a factor of national security / O. Reznik et al. *Journal of security and sustainability issues*. 2020. Vol. 9. № 4. URL: [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.4\(29\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.4(29))
23. Маркова І.В. Ризики та проблеми державно-приватного партнерства на залізничному транспорті. *Ефективна економіка*. 2013. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2471>
24. Маркова І.В., Лук'янова О.М., Волохов В.А. Визначення функцій та розподіл ризиків державно-приватного партнерства на залізничному транспорті. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. № 42. С. 164–168.
25. Черевиков Є.Л., Єрофеева Т.А. Управління ризиками проектів державно-приватного партнерства. *Наукові праці НДФІ* 2010. № 4 (53). С. 48–53.
26. Мостепанюк А.В. Ризики реалізації проектів державно-приватного партнерства: причини виникнення та механізм управління. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2011. № 1. С. 356–367.
27. Боровик М.В. Ризик-менеджмент : конспект лекцій для студентів магістратури усіх форм навчання спеціальності 073 – Менеджмент ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 65 с.
28. Олійник О.В. Сутність державної політики забезпечення інформаційної безпеки щодо джерел загроз та інших безпекогенних чинників. *Юридичний вісник*. 2016. № 1 (38). С. 71–78.
29. Нікітін Ю.В. Національна безпека України в сучасних умовах: ризики і фактори впливу. *Юридична наука*. 2015. № 2. С. 141–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_2_19
30. Антонов В.О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія ; наук. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с. С. 455–480.
31. Шиян Д.С., Шиян О.Ю. Економічна безпека як об'єкт кримінального правопорушення щодо нецільового використання бюджетних коштів. *Сучасні проблеми забезпечення національної безпеки держави* : тези III Міжнародної науково-практичної конференції (26 листопада 2020 року). Київ : Інститут УДО України КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. 391 с. С. 220–222.

32. Єремєєва А.М. Тугарова О.К. Економічна складова інформаційної безпеки держави в умовах пандемії : зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 26 2021 р.). Київ : НА СБУ, 2021. 346 с. С. 262–263.

References

- Osnovni teoriyi ryzyku v ekonomitsi [Basic theories of risk in economics] URL: <https://ukr.agromassidayu.com/osnovnie-teorii-riska-v-ekonomike-page-306106> [in Ukrainian]
- Bondar O. V. (2010) Sytuatsiynyy menedzhment [Situational Management]: Navch. posib. – K. : Tsentr uchbovoyi literatury, 2010. [in Ukrainian]
- Chupryna I.V. (2012) Ponyattya ta klasyfikatsiya ryzykiv v pidpryyemnyts'kiy diyal'nosti [The concept and classification of risks in business] Zbirnyk naukovykh prats' VNAU Seriya: Ekonomichni nauky, №4 (70), 2012. [in Ukrainian].
- Tsyba YA.V. (2014) Pidkhody do rozumynnya ponyattya «ryzyk» [Approaches to understanding the concept of "risk"] Efektyvna ekonomika № 2, 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2761> [in Ukrainian].
- Bezzubov D.O. (2010) Paradyhma yurydychnoho ryzyku v systemi natsional'noyi bezpeky Ukrayiny (prykladnyy aspekt) [Paradigm of legal risk in the system of national security of Ukraine (applied aspect)] Derzhava i pravo, №47. 2010. [in Ukrainian].
- Vyshnyakov YA.D. (2008) Obschchaya teoriya ryskov [General theory of risks: textbook. manual for students. higher educational institutions]: ucheb. posobyе dlya stud. vyssh. ucheb.zavedenyy / YA.D.Vyshnyakov, N.N.Radaev. – 2-e yzd., yspr. – M. : Yzdatel'skyi tsentr «Akademyya», 2008. [in Ukrainian].
- Starostina A (2004) Ryzyk – menedzhment: teoriya ta praktyka [Risk - management: theory and practice]: [navch. posib.] / A. Starostina, V. Kravchenko. – K. : Vydavnytstvo «Politekhnik», 2004. [in Ukrainian].
- Koreneva M. (2014) Yurydychni skladnyky ponyattya ryzyku v administratyvnomu prymusi [Legal components of the concept of risk in administrative coercion] Yurydychnyy visnyk, 2014. [in Ukrainian].
- ZAKON UKRAYINY «Pro osnovy natsional'noyi bezpeky Ukrayiny» [LAW OF UKRAINE "On Fundamentals of National Security of Ukraine"] №964-IV vid 18 chervnya 2003 r. <http://www.spfu.gov.ua/ua/documents/1819.html> [in Ukrainian].
- Khantynhton S. (1994) Stolknovenye tsyvylyzatsyy [Clash of civilizations] / S. Khantynhton // Polytycheskiye yssledovannya. 1994.. [in Russian].
- Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny [Elektronnyy resurs] [Civil Code of Ukraine [Electronic resource]] / Verkhovna Rada Ukrayiny. – 2003. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. [in Ukrainian].
- Hrynyak A. B. (2018) Pravova pryroda ryzyku v dohovorakh z vykonannya robit [Legal nature of risk in contracts for work] / A. B. Hrynyak, M. D. Plenyuk // Visnyk Natsional'noyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny. 2018. [in Ukrainian].
- Volosenko I. V. (2011) Ryzyk u tsyvil'nomu pravi (ponyattya, pryroda, vydy) [Risk in civil law (concept, nature, types)]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Volosenko Iryna Vasylivna ; Nats. un-t im. T. Shevchenka. – Kyiv, 2011. [in Ukrainian].
- Tarkhov V. A. (1997) Hrazhdanskoe pravo [Civil law] Obschchaya chast' Kurs lektsyy / V. A. Tarkhov. – Cheboksary : Chuv. kn. yzd-vo, 1997. [in Russian].
- Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny [Elektronnyy resurs] [Civil Code of Ukraine [Electronic resource]] / Verkhovna Rada Ukrayiny. 2003. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. [in Ukrainian].
- Timush I. S. (2004) Tsyvil'no-pravove rehulyuvannya ryzykovykh (aleatornykh) dohovoriv [Civil law regulation of risky (aleatory) contracts]: dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.03 / Timush Irena Serhiyivna. – Kyiv, 2004.. [in Ukrainian].
- Zeyts A. H. (1928) Vlyyanye yzmenyvshykhysya obstoyatel'stv na syly dohovorov [Influence of changed circumstances on the force of contracts] / A. H. Zeyts. – Yrkut'sk : YNH, 1928. [in Russian].
- Lipyana H., Maksymovych V., Sachenko A., Lendyuk T., Fomenko A., Kit I. (2020) Assessing the Investment Risk of Virtual IT Company Based on Machine Learning. In: Babichev S., Peleshko D., Vynokurova O. (eds) Data Stream Mining & Processing. DSMP 2020. Communications in Computer and Information Science, vol 1158. Springer, Cham. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-61656-4_11 [in English].
- Shvets V., Tryfonova O., Solomina H., Petrova Ya. (2020) Theoretical and methodological foundations for the evaluation of management efficiency of joint investment institutions. Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu, 2020. URL: <https://doi.org/10.33271/nvngu/2020-5/178> [in English].
- Yana Kuznichenko, Serhiy Frolov, Fedir Zhuravka, Mykola Yefimov and Volodymyr Fedchenko (2018) Regulatory assessment of the bank market risk: international approaches and Ukrainian practice. URL: [https://doi.org/10.21511/bbs.13\(4\).2018.07](https://doi.org/10.21511/bbs.13(4).2018.07) [in English].
- I. Bashynska, O. Sokhatska, T. Stepanova, M. Malanchuk, S. Rybianets, O.Sobol (2019) Modelling the Risks of International Trade Contracts. International Journal of Innovative Technology and Exploring

- Engineering (IJITEE) ISSN: 2278-3075, Volume-8 Issue-11, September 2019. URL: <https://doi.org/10.35940/ijitee.K2313.0981119> [in English].
22. O. Reznik, O. Muzychuk, O. Yunin (2020) Migration risk management as a factor of national security [Electronic resource] Journal of security and sustainability issues. 2020. Vol. 9, №4. URL: [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.4\(29\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.4(29)). [in English].
 23. Markova I.V. (2013) Ryzyky ta problemy derzhavno-pryvatnoho partnerstva na zaliznychnomu transporti. Efektyvna ekonomika № 11, 2013. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2471> [in Ukrainian].
 24. Markova I.V., Luk"yanova O.M., Volokhov V.A. (2013) Vyznachennya funktsiy ta rozpodil ryzykiv derzhavno-pryvatnoho partnerstva na zaliznychnomu transporti [Definition of functions and distribution of risks of public-private partnership on railway transport] Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti № 42, 2013. [in Ukrainian].
 25. Cherevykov YE. L., Yerofeyeva T. A. (2010) Upravlinnya ryzykamy proektiv derzhavno-pryvatnoho partnerstva [Risk management of public-private partnership projects] Naukovi pratsi NDFI 4 (53), 2010. [in Ukrainian].
 26. Mostepanyuk A.V. (2011) Ryzyky realizatsiyi proektiv derzhavno-pryvatnoho partnerstva: prychny vynyknennya ta mekhanizm upravlinnya [Risks of public-private partnership projects: causes and management mechanism] Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noho universytetu derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrayiny, №1, 2011. [in Ukrainian].
 27. Borovyk M. V. (2018) Ryzyk-menedzhment : konspekt lektsiy dlya studentiv mahistratury usikh form navchannya spetsial'nosti 073 – Menedzhment [Risk management: synopsis of lectures for master's students of all forms of education specialty 073 – Management] / M. V. Borovyk ; Kharkiv. nats. un-t mis'k. hosp-va im. O. M. Beketova. – Kharkiv : KHNUMH im. O. M. Beketova, 2018. [in Ukrainian].
 28. O. V. Oliynyk. (2016) Sutnist' derzhavnoyi polityky zabezpechennya informatsiynoi bezpeky shchodo dzherel zahroz ta inshykh bezpekohennykh chynnykiv [The essence of the state policy of information security on the sources of threats and other security factors] Yurydychnyy visnyk 1 (38) 2016. [in Ukrainian].
 29. Nikitin YU. V. (2015) Natsional'na bezpeka Ukrayiny v suchasnykh umovakh: ryzyky i faktory vplyvu [National security of Ukraine in modern conditions: risks and factors of influence] / YU. V. Nikitin // Yurydychna nauka. 2015. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_2_19. [in Ukrainian]
 30. Antonov V. O. (2017) A Konstytutsiyno-pravovi zasady natsional'noyi bezpeky Ukrayiny [Constitutional and legal principles of national security of Ukraine]: monohrafiya / V. O. Antonov; nauk. red. YU.S. Shemshuchenko. Kyiv: TALKOM, 2017. [in Ukrainian].
 31. Shyyan D.S., Shyyan O.YU. (2020) Ekonomichna bezpeka yak ob"yekt kryminal'noho pravoporushennya shchodo netsil'ovoho vykorystannya byudzhetykh koshtiv [Economic security as an object of criminal offense for misuse of budget funds] Suchasni problemy zabezpechennya natsional'noyi bezpeky derzhavy: tezy III Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (26 lystopada 2020 roku). – K.: Instytut UDO Ukrayiny KNU imeni Tarasa Shevchenka, 2020. [in Ukrainian].
 32. Yeremeyeva A.M. Tuharova O.K. (2021) Ekonomichna skladova informatsiynoi bezpeky derzhavy v umovakh pandemiyi [Economic component of information security of the state in a pandemic] Aktual'ni problemy upravlinnya informatsiynoyu bezpekoyu derzhavy: zb. tez nauk. dop. nauk.-prakt. konf. (Kyyiv, 26 2021 r.). [Elektronne vydannya]. – Kyyiv : NA SBU, 2021. [in Ukrainian].

Правовий елемент організаційно-правового механізму реалізації конституційного права на житло

Федорчук І. І.

начальник юридичного управління

Департамент будівництва та житлового забезпечення виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації)

вул. Володимирівська, 42, Київ, Україна

orcid.org/0000-0002-8595-3067

Fed_iv@ukr.net

Ключові слова: *конституційне право, конституційне право на житло, механізм реалізації права, організаційно-правовий механізм, правовий елемент організаційно-правового механізму.*

Статтю присвячено питанням розкриття сутності та змісту правового елемента організаційно-правового механізму реалізації конституційного права на житло. За результатами дослідження встановлено, що правовий елемент організаційно-правового механізму реалізації конституційного права на житло становить собою систему законодавчих, підзаконних і локальних нормативно-правових актів, що корелюються з положеннями Конституції України щодо права на житло і спрямовані на врегулювання суспільно-правової сфери житлових відносин. Структура правового елемента досліджуваного механізму становить собою логічну сукупність конституційного, кодифікованого, законодавчого, підзаконного і локально-нормативного складників. При цьому конституційний складник правового елемента виконує роль базису, фундаменту. Зокрема, Конституція України гарантує створення державою умов, за яких кожен громадянин може реалізувати своє право на житло, визначає умови реалізації цього права громадянами, які потребують соціального захисту, гарантує недоторканість житла та достатній життєвий рівень. Кодифікаційний складник деталізує Конституцію України в частині права на житло і конкретизує способи та шляхи реалізації даного права. До нього входять Житловий кодекс України та Цивільний кодекс України, котрі детально розкривають житлові права громадян і визначають право на житло як майнове право, ідентифікують громадянина, який реалізує досліджуване право, як фізичну особу, вказують способи реалізації даного права. Законодавчий складник регламентує кожен із можливих законних способів реалізації права на житло. Зокрема, Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» фіксує право громадян, які потребують соціального захисту, на безоплатне отримання соціального житла; Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» визначає такий спосіб реалізації конституційного права на житло, як приватизація. Підзаконний і локально-нормативний складники виконують фасилітативну по відношенню до інших нормативно-правових актів функцію і мають такі типові характеристики: спрямованість на захист прав окремих категорій громадян, орієнтованість на міжнародну співпрацю та залучення грантових коштів для розвитку житлової сфери, дотримання вектора сприяння вдосконаленню фінансово-кредитного механізму забезпечення громадян України житлом. Локальні нормативно-правові акти охоплюють рішення органів місцевого самоврядування, зокрема рішення місцевих рад. Такі рішення зазвичай стосуються затвердження цільових програм, спрямованих на підтримку і розвиток житлової сфери в межах певної територіально-адміністративної одиниці.

The legal element of organizational and legal mechanism for implementation of constitutional right for housing

Fedorchuk I. I.

Head of Legal Department

Department of Construction and Housing Providing of Executive Authority of Kyiv City Council

(Kyiv City State Administration)

Volodymyrivska str., 42, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-8595-3067

Fed_iv@ukr.net

Key words: *Constitutional Right, Constitutional Right for Housing, mechanism of implementation a right, organizational and legal mechanism, legal element of organizational and legal mechanism.*

The paper is devoted to issues of opening of the essence and content of legal element of organizational and legal mechanism for implementation of Constitutional Right for Housing. As a result of research, there is identified that the legal element of organizational and legal mechanism for implementation of Constitutional Right for Housing is a system of legislative, regulative and local regulative acts that are related to provisions of Constitution of Ukraine on the Right for Housing, and are aimed to regulation of public and legal field of housing relations. The structure of the legal element of mentioned mechanism includes Constitutional, codified, legislative, regulative, and local regulative components that are ordered logically. Actually, Constitutional component of the legal element plays a role of a basis. Particularly, Constitution of Ukraine guarantees the creation by the state of conditions under which every citizen can implements his right for housing, determines the conditions for the implementing of this right by citizens who need of social protection, guarantees the inviolability of housing and a sufficient standard of living. Codified component details the Constitution of Ukraine in terms of the right for housing and specifies the ways and means of implementing this right. This component consists of Housing Code of Ukraine and Civil Code of Ukraine that reveal in detail the housing rights of citizens and define the right to housing as a property right, identify the citizen who implement the right for housing as an individual, indicate the ways of implementation this right. Legislative component regulates each of the possible legal ways to implement the right for housing. Particularly, the Law of Ukraine “On Housing Fund for Social Purposes” fixes the right of citizens in need of social protection to receive social housing free of charge; the Law of Ukraine “On Privatization of the State Housing Fund” determines such way of implementation of Constitutional Right for Housing as a privatization. Regulative and local regulative components perform a facilitative function in relation to other regulations and has the following typical characteristics: it is aimed to protection of some categories of citizens, it is oriented to international collaboration and involving of grant funds for the development of housing, compliance with the vector of assistance in improving the financial and credit mechanism for providing citizens of Ukraine with housing. Local regulative acts include decisions of local governments, in particular, decisions of local councils. These decisions, usually, are related to approval of targeted programs aimed at supporting and developing the housing sector within a certain territorial-administrative unit.

Постановка проблеми. Потреба в житлі є однією з базових людських потреб, задоволення котрої, крім іншого, виступає індикатором достатнього життєвого рівня. Однак сьогодні

в Україні 89% населення не здатні задовільнити дану потребу, а отже, щонайменше за одним індикатором знаходяться за межею достатнього рівня. І хоча право на житло є конституційно

гарантованим правом громадян України, його практична реалізація залишається проблемним питанням сьогодення. Однією із причин такого стану речей, безперечно, є неналежне функціонування організаційно-правового механізму реалізації конституційного права на житло (далі – ОПМРКПЖ) і, зокрема, правового елемента (далі – ПЕ) цього механізму. Йдеться про нормативно-правове забезпечення сфери житлових відносин, котре – попри свою імпліцитну цілісність та ґрунтовність – характеризується рядом латентних проблем. Серед них – моральна застарілість окремих законодавчих актів, відсутність кореляції між певними нормами законів та підзаконних актів тощо. Усе це зумовлює нагальну необхідність ретельного дослідження та аналізу правового елемента ОПМРКПЖ та свідчить про актуальність даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання реалізації конституційного права на житло знайшло своє відображення в працях багатьох вітчизняних науковців. Наприклад, Д. Литвин зосередив свою увагу на нормативно-правовому забезпеченні реалізації права на житло працівників органів внутрішніх справ [1]. Проблеми кодифікації житлового законодавства України стали предметом дослідження М. Галянтич та О. Пижової [2]. Наукові пошуки Д. Харечко присвячені проблемам застосування нормативно-правового механізму щодо забезпечення житлом окремих категорій громадян [3].

Разом із тим практично поза увагою науковців залишилося дослідження ПЕ ОПМРКПЖ, що й зумовлює актуальність дослідження.

Постановка завдання. Мета статті полягає в розкритті сутності та змісту ПЕ ОПМРКПЖ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досягнення зазначеної мети потребує передусім розуміння концептуальної сутності власне ПЕ ОПМРКПЖ. Задля формулювання такого розуміння скористаємося запропонованим нами раніше авторським визначенням поняття «організаційно-правовий механізм реалізації конституційного права на житло»: під ОПМРКПЖ розуміємо *систему законодавчих, підзаконних і локальних нормативно-правових актів, що корелюються з положеннями Конституції України щодо права на житло і спрямовані на урегулювання сфери суспільно-правових житлових відносин, та органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, що взаємодіють між собою з метою перетворення норм права, закріплених у названих нормативно-правових актах, у практичні правомірні активності суб'єктів права у сфері суспільно-правових житлових відносин* [4]. Отже, із вищенаведеного випливає, що ПЕ ОПМРКПЖ становить собою *систему законодавчих, підзаконних і локальних нормативно-правових актів, що корелюються з положеннями Конституції України щодо права на житло і спрямовані на урегулювання суспільно-правової сфери житлових відносин*. Зазначимо, що визначення ПЕ ОПМРКПЖ дає можливість уявити структуру цього елемента як складової підсистеми вказаного механізму (рис. 1).

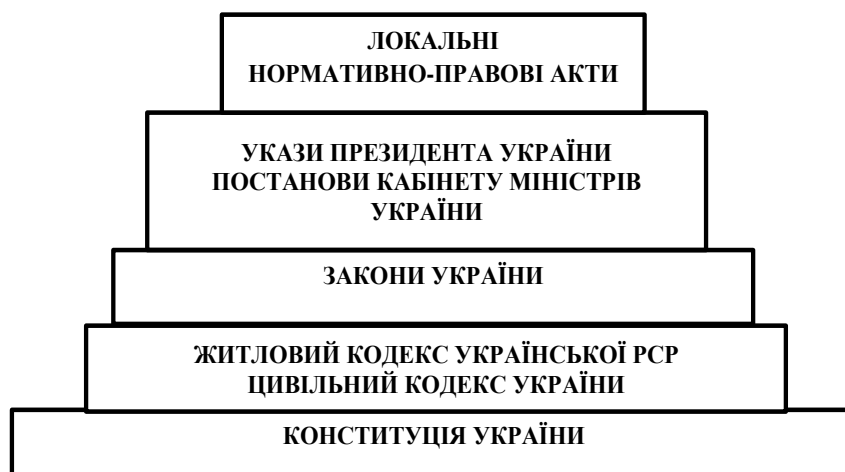

Рисунок 1. Структура правового елемента організаційно-правового механізму реалізації конституційного права на житло

Джерело: розроблено автором

З рис. 1 очевидно, що базисом, «фундаментом» ПЕ, як у найзагальнішому розумінні, так і в контексті нашого дослідження, виступає Конституція України. На ній встановлені «несучі конструкції» – кодифіковані законодавчі акти, зокрема Житловий кодекс Української РСР (далі – ЖКУ) та Цивільний кодекс України (далі – ЦКУ), на котрих своєю чергою базується масив законодавчих актів, за допомогою яких регулюють сферу житлових правовідносин. Роль «надбудови» виконують постанови Кабінету Міністрів України, укази Президента України та інші підзаконні нормативно-правові акти.

Охарактеризуємо детальніше контент кожного із представлених на рис. 1 складників ПЕ ОПМР-КПЖ.

Конституція України сформувала фундаментальні засади реалізації громадянами України права на житло, закріпивши в ст. 47 положення про те, що кожен має право на житло [5] як на один з індикаторів достатнього життєвого рівня (ст. 48) [5]. Фактично ст. 47 Конституції України послугувала «каркасом» для інших конституційних норм, у котрих деталізовано шляхи реалізації громадянами права на житло, а саме щодо створення державою умов, за яких кожен громадянин може побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду (ст. 47), щодо забезпечення державою та органами місцевого самоврядування житлом громадян, які потребують соціального захисту (ст. 47), щодо гарантій на недоторканість житла (ст. 30), щодо достатнього життєвого рівня (ст. 48) [5].

Деталізацію названих конституційних норм було здійснено у ЖКУ та ЦКУ, котрі виступають основними законодавчими актами у сфері житлових правовідносин. Так, у ст. 1 ЖКУ законодавець розкриває зміст ст. 47 Конституції України, вказуючи, що право на житло забезпечується «розвитком і охороною державного і громадського житлового фонду, сприянням кооперативному та індивідуальному житловому будівництву, справедливим розподілом під громадським контролем жилої площі, яка надається в міру здійснення програми будівництва благоустроєних жител, наданням громадянам за їхнім бажанням грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення для категорій громадян, визначених законом, а також невисокою платою за квартиру і комунальні послуги» [6]. Ст. 9 «Житлові права громадян» ЖКУ є за своєю сутністю деталізованим відображенням ст. 47 Конституції України в частині шляхів набуття житла (одержання житла в безстрокове користування або грошової компенсації за належне житло, будівництво або придбання житла за державної підтримки, приватизація квартир або житлових приміщень

у гуртожитках або їх придбання в житлових кооперативах, на біржових торгах, шляхом індивідуального житлового будівництва чи одержання у власність на інших підставах, передбачених законом) і ст. 30 (заборона на незаконне виселення із займаного житлового приміщення або обмеження у праві користування ним) [6]. Рефлексією конституційної норми щодо права на соціальне житло є ст. 31 ЖКУ [6].

ЦКУ на відміну від ЖКУ є більш сучасним, релевантним українським соціально-економічним та правовим реаліям нормативно-правовим актом, котрий не лише безпосередньо врегулює житлові правовідносини у Главі 28 «Право власності на житло», але й ідентифікує власне саме право на житло як майнове право (ст. 12), що здійснюється в межах, наданих особі договором або актами цивільного законодавства, та у спосіб, що не порушує прав інших осіб, не передбачає завдання їм шкоди та не суперечить моральним засадам суспільства (ст. 13). Крім того, ЦКУ дає змогу детермінувати реалізацію права особи на житло як гарантію не лише забезпечення її первинних потреб, але й ідентифікації індивіда як фізичної особи в розумінні цивільного права. Йдеться про те, що однією з детермінант фізичної особи як учасника цивільних правовідносин є її місце проживання, котрим, відповідно до ст. 29 ЦКУ, визнається постійне або тимчасове житло, де мешкає особа [7].

Постійним або тимчасовим житлом, згідно зі ст. 379 ЦКУ, є житловий будинок, квартира, інше жиле приміщення, призначені та придатні для постійного або тимчасового проживання в них [7]. Саме житловий будинок (ст. 380) та квартира (ст. 382) виступають об'єктами права власності [7], тоді як інші жилі приміщення, призначені та придатні для проживання в них, не є такими об'єктами. У цьому немає жодної суперечності, оскільки такі приміщення особа не завжди може набувати у власність, а, наприклад, орендувати чи користуватися ними як службовим чи соціальним житлом. В обох випадках особа реалізує своє конституційне право на житло у спосіб, передбачений законом.

При цьому ЦКУ детально регламентує такі способи. Так, щодо реалізації права на житло шляхом набуття його у власність ЦКУ вказує, що право власності на новостворене нерухоме майно, із житловими будинками включно, виникає з моменту створення майна (завершення будівництва) (ст. 331) і не виникає взагалі, якщо будівництво здійснюється самочинно (ст. 376) [7]. Необхідно також звернути увагу на те, що ЦКУ виокремлює такий специфічний спосіб реалізації права на житло, як набуття житла у власність за договором довічного утримання (ст. 744) [7],

тоді як інші нормативно-правові акти, котрими регулюють сферу житлових відносин, не містять такого аспекту. Що ж до реалізації права на житло шляхом його найму (оренди), то ЦКУ у Главі 59 «Найм (оренда) житла» вказує, що такий спосіб реалізації досліджуваного нами конституційного права передбачає передавання власником (наймодавцем) наймачеві житла на певний строк та за визначену плату для проживання в ньому (ст. 810) [7]. Окремий інтерес становить такий спосіб реалізації права на житло, як оренда з викупом (ст. 810¹), сутність котрого полягає в передаванні підприємством-орендодавцем фізичній особі (особі-орендарю) житла за плату на довготривалий (до 30 років) строк, після закінчення якого або достроково за умови повної сплати орендних платежів житло переходить у власність орендаря. Тут же варто звернути увагу й на те, що ЦКУ також вказує і розкриває зміст такого способу реалізації права на житло, як піднайм житла (ст. 823). Піднайм житла становить собою передавання наймачем житла за згодою наймодавця на певний строк, що не перевищує тривалості найму житла, частину або все найняте ним помешкання в користування піднаймачу за визначену плату [7].

Отже, у структурі ПЕ ОПМРКПЖ кодифіковані законодавчі акти, зокрема ЖКУ та ЦКУ, хоча й знаходяться на одному ієрархічному рівні, відіграють дещо різні ролі: ЖКУ за своєю сутністю є деталізованою рефлексією Конституції України в частині права на житло, тоді як ЦКУ фактично конкретизує способи та шляхи реалізації даного права.

Наступною складовою частиною ПЕ ОПМРКПЖ є закони України, за допомогою котрих регулюють сферу суспільно-правових житлових відносин. Серед масиву такого законодавства крізь призму реалізації права на житло привертає увагу Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» від 12 січня 2006 р. № 3334-IV. Даним Законом у ст. 2 фіксується право громадян України, які потребують соціального захисту, на безоплатне отримання соціального житла від органів місцевого самоврядування [8]. При цьому вказується, що соціальне житло – квартири в багатоквартирних жилих будинках, садибні (одноквартирні) жилі будинки та жилі приміщення в соціальних гуртожитках – перебуває в комунальній власності, не підлягає піднайму, бронюванню, приватизації, продажу, даруванню, викупу та заставі (ст. 3) [8].

Однак Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» створює нормативно закріплені передумови реалізації конституційного права на житло не для всіх громадян України, а лише для окремих їхніх категорій: для яких таке житло є єдиним місцем проживання або які

мають право на поліпшення житлових умов відповідно до закону; середньомісячний сукупний дохід яких за попередній рік з розрахунку на одну особу в сумі менший від величини опосередкованої вартості найму житла в даному населеному пункті та прожиткового мінімуму, встановленого законодавством; внутрішньо переміщені особи, які не мають іншого житла для проживання на підконтрольній українській владі території або житло яких зруйновано (знищене) або пошкоджене до стану, непридатного для проживання, внаслідок проведення антитерористичної операції та здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях; мешканці тимчасових притулків для дорослих; громадяни, які мають право на соціальний захист у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості. При цьому реалізація зазначеними категоріями осіб права на житло шляхом набуття соціального житла не є перешкодою для реалізації вказаного права в інший законний спосіб (ст. 10) [8].

Ще одним законодавчим актом, котрий не можна оминати увагою, є Закон України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19 червня 1992 року № 2482-ХІІ. Даний Закон у контексті нашого дослідження є цікавим, оскільки він визначає один зі способів реалізації конституційного права на житло – приватизацію житла. Відповідно до ст. 1, приватизація – це відчуження квартир (будинків), житлових приміщень у гуртожитках, призначених для проживання сімей та одиноких осіб, кімнат у квартирах та одноквартирних будинках, де мешкають два і більше наймачів, та належних до них господарських споруд і приміщень державного житлового фонду на користь громадян України [9]. Із даного визначення випливає щонайменше три важливих моменти: 1) суб'єктами приватизації є виключно громадяни України; 2) об'єктами приватизації є квартири (будинки), житлові приміщення в гуртожитках, призначених для проживання сімей та одиноких осіб, кімнати у квартирах та одноквартирних будинках, де мешкають два і більше наймачів, та належні до них господарські споруди і приміщення; 3) об'єкти приватизації до їх відчуження перебувають у власності органів місцевого самоврядування та державних підприємств, установ і організацій.

Щодо першого з вищеперерахованого зауважимо, що така позиція законодавця, по-перше, є логічним деталізованим продовженням конституційної норми, закріпленої в ст. 47 [5], і не суперечить їй, по-друге, спрямована на захист

державних інтересів і державної безпеки в сенсі запобігання нелімітованій зовнішній економічній інтервенції. Другий із зазначених моментів є суттєвим, оскільки встановлює вичерпний перелік об'єктів приватизації, захищаючи при цьому від загарбання об'єкти, що мають загальнодержавне, історичне, культурне тощо значення (перелік таких об'єктів визначений у ст. 2 [9]). Третій момент є, власне, ідентифікатором поняття «державний житловий фонд».

В аналізованому Законі також необхідно зробити акцент на шляхах приватизації, оскільки це дає розуміння того, яким саме чином громадяни України можуть реалізувати своє конституційне право на житло у спосіб приватизації. Так, відповідно до ст. 3, шляхами приватизації є безоплатна передача громадянам житлових приміщень із розрахунку санітарної норми 21 квадратний метр загальної площі на наймача і кожного члена його сім'ї та додатково 10 квадратних метрів на сім'ю, а також продаж надлишків загальної площі житлових приміщень громадянам України, що мешкають у них або перебувають у черзі на поліпшення житлових умов [9].

Окрім проаналізованих законів, звичайно, вітчизняне правове поле послуговується ще низкою законодавчих актів, за допомогою котрих регулюють сферу житлових відносин. До таких законів належать Закони України «Про особливості здійснення права власності у багатоквартирних будинках» [10], «Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків» [11], «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» [12] та інші.

Наступним складником ПЕ ОПМРКПЖ є підзаконні нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України та Президента України. Їх масив є надзвичайно об'ємним, тому не видається можливим через обмежений обсяг статті здійснити детальний їх аналіз. Однак загальний огляд постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України та указів Президента дає змогу сформулювати загальне уявлення про даний складник ПЕ ОПМРКПЖ і визначити його типові характеристики. Серед останніх – *спрямованість на захист прав окремих категорій громадян*, зокрема внутрішньо переміщених унаслідок військової агресії Російської Федерації осіб (наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Питання виплати грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації» від 02 вересня 2020 р. № 767 [13]), *орієнтованість на міжнародну співпрацю та залучення грантових коштів* для розвитку житлової сфери (Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про

підписання Грантової та Проектної Угоди між Кабінетом Міністрів України в особі Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України («Одержувач») та Державним фондом сприяння молодіжному житловому будівництву («Організація – Виконавець Проекту») та KfW, Франкфурт-на-Майні («KfW») на надання 25 500 000 євро – проект «Житлові приміщення для внутрішньо переміщених осіб» – BMZ - № 2016 685 16 та 2016 703 63 [14]), дотримання вектору *сприяння вдосконаленню фінансово-кредитного механізму забезпечення громадян України житлом* (Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету, передбачених для поповнення статутного капіталу акціонерного товариства, яке створюється з метою впровадження фінансово-кредитних механізмів забезпечення громадян України житлом» від 16 листопада 2020 р. № 1115 [15] тощо.

Локальні нормативно-правові акти, як правило, становлять рішення органів місцевого самоврядування, зокрема рішення місцевих рад. Такі рішення зазвичай стосуються затвердження цільових програм, спрямованих на підтримку і розвиток певної сфери чи галузі, в нашому випадку – на забезпечення житлом мешканців регіону чи іншої локації. Прикладами таких локальних нормативно-правових актів можуть слугувати Рішення Хмельницької обласної ради від 15 березня 2012 р. № 11-9/2012 «Про затвердження Цільової регіональної програми підтримки індивідуального житлового будівництва на селі та поліпшення житлово-побутових умов сільського населення «Власний дім» на 2012–2020 роки» та Рішення Хмельницької обласної ради від 20 грудня 2012 р. № 18-14/2012 «Про затвердження Обласної програми забезпечення молоді житлом на 2013–2020 роки».

Висновки з дослідження. Таким чином, усе вищевикладене дає нам змогу зробити такі висновки: 1) ПЕ ОПМРКПЖ становить собою систему законодавчих, підзаконних і локальних нормативно-правових актів, що корелюються з положеннями Конституції України щодо права на житло і спрямовані на врегулювання суспільно-правової сфери житлових відносин; 2) структурно ПЕ досліджуваного механізму становить собою логічно впорядковану сукупність конституційного, кодифікованого, законодавчого, підзаконного та локально-нормативного складників; 3) конституційний складник ПЕ виконує роль базису, фундаменту, кодифікаційний – деталізовано рефлексує Конституцію України в частині права на житло та конкретизує способи та шляхи реалізації даного права, законодавчий – «вузькоспеціалізовано» регламентує кожен із можли-

вих законних способів реалізації права на житло, а підзаконний та локально-нормативний – виконує фасилітативну по відношенню до інших нормативно-правових актів функцію.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в детальнішому дослідженні законодавчого та підзаконного складників ПЕ ОПМРКПЖ.

Література

1. Литвин Д. Нормативно-правове забезпечення реалізації права на житло працівників органів внутрішніх справ. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2016. № 3. С. 127–131.
2. Галянтич М.К., Пижова О.В. Проблеми кодифікації житлового законодавства України. *Житлові права в системі цивільно-правових відносин*. 2019. № 19. С. 146–150.
3. Харечко Д. Проблеми застосування нормативно-правового механізму щодо забезпечення житлом окремих категорій громадян. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 1 (50). Ч. 1. С. 110–118.
4. Федорчук І. Семантика категорії «організаційно-правовий механізм реалізації конституційного права на житло». *Юридичний вісник*. 2020. № 6. С. 145–152.
5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 27.11.2020).
6. Житловий Кодекс Української РСР : Закон України від 30 червня 1983 р. № 5464-Х / Верховна Рада Української РСР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10> (дата звернення: 20.12.2020).
7. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 17.12.2020).
8. Про житловий фонд соціального призначення : Закон України 12 січня 2006 року № 3334-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text> (дата звернення: 11.12.2020).
9. Про приватизацію державного житлового фонду : Закон України від 19 червня 1992 року № 2482-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12#Text> (дата звернення: 15.12.2020).
10. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирних будинках : Закон України від 14 травня 2015 р. № 417-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-19#Text> (дата звернення: 23.12.2020).
11. Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків : Закон України від 04 вересня 2008 року № 500-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500-17#Text> (дата звернення: 23.12.2020).
12. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку : Закон України від 29 листопада 2001 року № 2866-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-14#Text> (дата звернення: 23.12.2020).
13. Питання виплати грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 02 вересня 2020 р. № 767 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-2020-p#Text> (дата звернення: 22.12.2020).
14. Про підписання Грантової та Проектної Угоди між Кабінетом Міністрів України в особі Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України («Одержувач») та Державним фондом сприяння молодіжному житловому будівництву («Організація – Виконавець Проекту») та KfW, Франкфурт-на-Майні («KfW»), на надання 25500000 євро – проект «Житлові приміщення для внутрішньо переміщених осіб» – BMZ – № 2016 685 16 та 2016 703 63 : Розпорядження кабінету Міністрів України від 16 листопада 2020 р. № 1437-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2020-p#Text> (дата звернення: 23.12.2020).
15. Про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету, передбачених для поповнення статутного капіталу акціонерного товариства, яке створюється з метою впровадження фінансово-кредитних механізмів забезпечення громадян України житлом : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2020 р. № 1115 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115-2020-p#Text> (дата звернення: 23.12.2020).

References

1. Lytvyn, D. (2016). Regulative provision of implementation of right to housing of law enforcement officers. *Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal: teoriia i praktyka*, 3, 127-131 [in Ukrainian].
2. Galiantsch, M.K., Pyzhova, O.V. (2019). Issues of codification of Housing Legislation of Ukraine. *Zhytlovi prava v systemi tsyvilno-pravovykh vidnosyn*, 19, 146-150 [in Ukrainian].

3. Kharechko, D. (2017). Issues on implementation of regulative mechanism of providing of housing some categories of citizens. *Efektivnist derzhavnogo upravlinnia*, 1 (50) V.1, 110-118 [in Ukrainian].
4. Fedorchuk, I. (2020). Semantics of the category of “Organizational and Law Mechanism of Realization of Constitutional Right to Housing”. *Yurydychnyi visnyk*, № 6 145-152 [in Ukrainian].
5. Constitution of Ukraine № 254к/96-ВР. (1996, June 28). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].
6. Housing Code of Ukrainian SSR № 5464-X (1983, June 30). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10> [in Ukrainian].
7. Civil Code of Ukraine № 435-IV. (2003, January 16). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
8. Law of Ukraine on Housing Fund for social purposes № 3334-IV (2006, January 12). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text> [in Ukrainian].
9. Law of Ukraine on Privatization of the State Housing Fund № 2482-XII. (1992, June 19). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2482-12#Text> [in Ukrainian].
10. Law of Ukraine on Peculiarities of implementation of Property Right in apartment buildings № 417-VIII. (2015, May 14). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-19#Text> [in Ukrainian].
11. Law of Ukraine on providing of implementation of Housing Rights of residents of hostels № 500-VI. (2008, September 04) Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/500-17#Text> [in Ukrainian].
12. Law of Ukraine on association of co-owners of an apartment building № 2866-III. (2001, November 29). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-14#Text> [in Ukrainian].
13. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the issue of payment of monetary compensation to victims whose houses (apartments) were destroyed as a result of a military emergency caused by the armed aggression of the Russian Federation № 767 (2020, September 2). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-2020-п#Text> [in Ukrainian].
14. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on Ipo signing of the Grant and Project Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine represented by the Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine ("Recipient") and the State Fund for Youth Housing Assistance ("Organization - Executor of the Project") and KfW, Frankfurt am Main »), For the provision of 25.5 million euros - the project "Housing for internally displaced persons" - BMZ № 2016 685 16 and 2016 703 63 № 1437-p (2020, November 16). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2020-p#Text> [in Ukrainian].
15. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on approval of the Procedure for the use of state budget funds provided for the replenishment of the authorized capital of a joint-stock company, which is created for the purpose of implementing financial and credit mechanisms for providing citizens of Ukraine with housing № 1115. (2020, November 16). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115-2020-п#Text> [in Ukrainian].

РОЗДІЛ II. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.77

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2021-2-04>

Охорона права промислової власності: нормативно-правовий аспект

Єфімова А. О.*студентка III курсу юридичного факультету**Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ**пр. Гагаріна, 26, Дніпро, Україна**orcid.org/0000-0002-0858-2063**annefimova21@gmail.com***Ярошевська Т. В.***кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри цивільно-правових дисциплін**Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ**пр. Гагаріна, 26, Дніпро, Україна**orcid.org/0000-0001-5525-1681**yaroshevskaya-t@ukr.net*

Ключові слова: інтелектуальна власність, промислова власність, об'єкти права промислової власності, охорона промислової власності, інтеграція України в ЄС.

У статті розглядається історичний генезис виникнення і розвитку системи правової охорони промислової власності в Україні. Зроблено висновок, що в умовах становлення ринкової економіки, нових форм власності в Україні вперше розроблено власне законодавство у сфері охорони прав на об'єкти промислової власності, для розроблення і прийняття якого була використана значна наукова база і застосований як міжнародний, так і вітчизняний досвід. Загалом, законодавство України в цій сфері відповідає міжнародним нормам та вимогам ринкової економіки. Досліджено сучасні тенденції розвитку винахідництва в Україні в умовах європейської інтеграції. Зроблено висновок, що вибраний Україною шлях інтеграції в ЄС потребує максимального наближення законодавства України у сфері інтелектуальної власності до законодавств країн-членів ЄС. У статті наголошено на тому, що Угода про асоціацію України з ЄС містить значну кількість діючих у межах ЄС правових норм щодо охорони інтелектуальної та, зокрема, промислової власності, які мають бути імплементовані в законодавство України. Обґрунтовано, що для вирішення проблемних питань необхідно: встановити відповідність положень чинного національного законодавства у сфері охорони промислової власності законодавству країн-членів ЄС; удосконалити нормативно-правову базу та створити дієві механізми охорони промислової власності; розробити відповідну стратегію державної інноваційної економіко-правової політики для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг. У статті запропоновані шляхи вдосконалення законодавства України у сфері охорони промислової власності до європейських норм.

Protection of industrial property rights: regulatory and legal aspect

Yefimova A. O.

3rd year Student at the Faculty of Law
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
Gagarin avenue, 26, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5525-1681
annefimova21@gmail.com

Yaroshevskaya T. V.

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Civil Law Disciplines
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
Gagarin avenue, 26, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5525-1681
yaroshevskaya-t@ukr.net

Key words: *intellectual property, industrial property, objects of industrial property law, protection of industrial property, integration of Ukraine into the EU.*

The article considers the historical genesis of the emergence and development of the system of legal protection of industrial property in Ukraine. It is concluded that in the conditions of market economy and new forms of ownership in Ukraine for the first time developed its own legislation in the field of protection of industrial property rights, for the development and adoption of which a significant scientific base was used and applied both international and domestic experience. In general, the legislation of Ukraine in this area meets international standards and requirements of a market economy. The modern tendencies of development of invention in Ukraine in the conditions of European integration are investigated. It is concluded that the path of Ukraine's integration into the EU requires the maximum approximation of Ukrainian legislation to the legislation of EU member states. The article emphasizes that the Association Agreement between Ukraine and the EU contains a significant number of existing within the EU legal norms on the protection of intellectual and, in particular, industrial property, which must be implemented in the legislation of Ukraine. Attention is drawn to the fact that Ukraine's chosen path of integration into the EU requires the maximum approximation of national legislation in the field of intellectual property to the legislation of EU member states.

It is argued that in order to resolve problematic issues it is necessary: to establish a compliance of provisions of the current Ukraine's legislation in the sphere of industrial property with the EU member states' legislation; to improve a regulatory framework and to create efficient mechanisms of the protection of rights to industrial property objects; to develop an appropriate strategy of state innovative economic and legal policy to increase the competitiveness of domestic goods and services. The ways of improving the legislation of Ukraine in the sphere of protection of rights to industrial property objects to European standards are proposed.

Вступ. Наявність сучасної вітчизняної правової бази є необхідним атрибутом цивілізованої держави та важливим елементом належної охорони та захисту прав промислової власності.

Негативним фактором, що впливає на стан захисту та реалізації прав промислової власності, є порушення прав власності з боку держави та суспільства в цілому, тому держава захищає

права та законні інтереси всіх учасників. Світовий досвід доводить, що ефективний механізм охорони промислової власності є важливим елементом економічної політики держави, спрямованої на розвиток наукових досліджень, упровадження інновацій та прискорення науково-технічного прогресу. Подальші кроки в цьому напрямі неможливі без удосконалення механізму охорони й комерціалізації об'єктів права промислової власності, без вироблення чіткої державної політики у сфері розвитку ринку і створення системи охорони промислової власності.

Попри актуальність зазначеної проблеми, наразі питання законодавчого регулювання охорони прав суб'єктів промислової власності є таким, що потребує впливу державу на проблему, пов'язані з ефективністю охорони та захисту прав інтелектуальної власності, що перебуває у прямій залежності від дієвості нормативно-правової бази. Питанням становлення та розвитку інститутів охорони промислової власності присвячені праці таких відомих учених, як А.І. Абдулін, О.В. Басай, Ю.Л. Бошицький, В.І. Єрьоменко, А.С. Довгерт, Р.Є. Еннан, В.М. Крижна, А.О. Кодинець, В.М. Коссаєв, Н.С. Кузнєцова, Р.А. Майданик, В.Є. Макода, О.М. Мельник, О.П. Орлюк, О.А. Підпригора, О.О. Підпригора, Л.І. Ряботягова, О.Д. Святоцький, О.П. Сергєєв, В.П. Скрипко, Р.Б. Шишка, О.С. Яворська, І.Є. Якубівський та ін. Роботи зазначених авторів заклали підґрунтя для поглиблення та інтеграції напрямів у сфері права промислової власності. Але наявні напрацювання не охоплюють усі питання правової охорони промислової власності в Україні, зокрема в умовах євроінтеграції та оновлення законодавства у цій сфері.

Мета статті полягає в дослідженні історії становлення й сучасних тенденцій розвитку сфери промислової власності в Україні та внесення пропозицій і рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стрімке зростання ролі промислової власності в соціально-економічному розвитку суспільства, визнання творчої розумової праці як найважливішого чинника успішного комерційного та виробничого функціонування сучасних високотехнологічних підприємств, підвищення їхньої конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках спонукає до створення ефективного та надійного механізму охорони промислової власності в Україні.

Можна стверджувати, що винахідництво – одне з найдавніших занять людини й має вузько професійну сферу. Доцільно розглянути, як відбувалось становлення та розвиток в Україні інституту права промислової власності взагалі. До

1991 року в УРСР, як і в усій колишній Радянській державі, через панування соціалістичної ідеології та суспільної форми власності були відсутні спеціальні закони у сфері охорони промислової власності. Правове регулювання відносин у цій сфері забезпечувалося переважно підзаконними актами. Виключенням був розділ VI Цивільного кодексу Української РСР та Положення про відкриття, винаходи і раціоналізаторські пропозиції від 21 серпня 1973 року. Відповідно до норм Положення 1973 р. право на винахід належало винахіднику. Винахідник міг за своїм бажанням вимагати: по-перше, визнання за ним тільки авторства та отримання авторського свідоцтва і передачу державі виключного права на винахід; по-друге, визнання за ним авторства, надання йому виключного права на винахід та отримання патенту.

Відповідно до п. 31 Положення 1973 р. патент видавався на 15-річний строк. Отримати патент можливо було тільки у виключному порядку. Якщо творець об'єкта права таки ставав власником патенту, то впровадження винаходу було його особистою справою. Але на той час в основному на винахід видавалися авторські свідоцтва. За повідомленнями В.Р. Скрипка [1, с. 27], попри те, що законодавством СРСР передбачалося дві форми охорони винаходу – патент і авторське свідоцтво, 99% радянських громадян подавали заявки на видачу їм саме авторських свідоцтв, а не патентів. При цьому кількість патентів, що видавалися радянським винахідникам, з року в рік зменшувалася і становила буквально одиниці. Поряд із цим збільшувалося число іноземних заявників, що патентували свої винаходи в Радянській державі. Цей факт зумовлював необхідність збереження в законодавстві СРСР такої форми правової охорони, як патент. Проте радянський винахідник як патентовласник не мав можливості організувати промислове застосування об'єктів промислової власності, бо на той час засоби виробництва не могли знаходитися у приватній власності. Тому соціалістична держава через авторські свідоцтва налагоджувала відношення з творцем об'єкта права. Держава виплачувала винахіднику винагороду та брала на себе турботу про реалізацію об'єкта промислової власності. Між тим патентна форма таки існувала завдяки міжнародній політиці й становила інтерес тільки для іноземних винахідників.

Отже, авторське свідоцтво не один десяток років діяло в умовах соціалістичного господарства і на той час виправдовувало себе. Радянські підприємства безоплатно використовували об'єкти промислової власності, оскільки вони були державною власністю. Проте підприємства були зобов'язані виплачувати власнику авторського свідоцтва винагороду, яка була скоріше символіч-

ною. Але на той час творець об'єкта права промислової власності наділявся низкою пільг і прав, які були досить вагомими й суттєвими. Не можна однозначно стверджувати, що це була малоефективна форма правової охорони промислової власності. Вона була досить вигідна для самих творців: покладала турботу про використання об'єкта права промислової власності на державу, надіяла творців низкою пільг, яких не мали й не мають сучасні володільці патентів. Серед пільг були, наприклад, право на фіксовану винагороду за використання об'єкта права промислової власності, право на позачергове одержання квартири та інші. Але за роки існування СРСР протягом десятиріч формувалось уявлення про те, що тільки держава повинна дбати про впровадження нових наукових розробок у життя. У результаті такої практики в колишній Радянській державі, в тому числі на той час і в Україні, не було власника, зацікавленого в реалізації об'єктів права промислової власності. Тому сприяли уніфіковані ціни на товари, уніфіковані товари та вилучення прибутку підприємств на користь держави.

Спеціальне законодавство у сфері винахідництва в Україні почало формуватися після проголошення незалежності України. Тимчасове положення про правову охорону об'єктів промислової власності й раціоналізаторських пропозицій в Україні від 18 вересня 1992 року стало першим нормативно-правовим актом у сфері промислової власності, який був прийнятий після легалізації приватної власності. Незважаючи на те, що введення в дію Тимчасового положення про правову охорону об'єктів промислової власності і раціоналізаторських пропозицій було тимчасовим заходом, це Положення стало основою для створення правової бази у сфері охорони прав промислової власності в Україні. Тимчасовим положенням 1992 р. була запроваджена єдина патентна форма охорони винаходів. Також завдяки Тимчасовому положенню 1992 р. стало можливим у стислі строки організувати прийняття заяв і видачу патентів на винаходи та вирішити питання переєстрації охоронних документів колишньої Радянської держави на території України.

Наступним кроком стало прийняття 15 грудня 1993 р. Верховною Радою України трьох фундаментальних законодавчих актів у сфері промислової власності, а саме Законів України: «Про охорону прав на винаходи й корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки», «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг». За Законом України «Про охорону прав на винаходи й корисні моделі» право на одержання патенту мали винахідник, роботодавець, правонаступник винахідника чи роботодавця та Фонд винаходів України, і це, на думку авторів статті, було дуже

доречно. Саме Фонд винаходів України мав здійснювати функції власника майнових прав на патент від імені держави та в її інтересах. Проте цей Фонд не був створений, до того ж у новій редакції цього самого Закону про нього взагалі не згадується. Таким чином, Україна так і не створила практичного механізму реалізації свого права на винаходи.

У 1996 році відбулася видатна подія для всього українського народу – прийняття Конституції України. Конституція України чітко визначила принципові засади державної політики й у сфері інтелектуальної власності. Зокрема, ч. 1 ст. 41 Конституції України надала право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Статтею 54 Конституції України проголошено свободу наукової, науково-технічної, художньої та іншої творчості.

У 2000 році був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі». Але в новому законодавчому акті замість простого й чіткого режиму набуття та здійснення прав на винаходи (корисні моделі), який діяв раніше, було затверджено громіздку систему із шести різновидів патентів, для отримання кожного з яких встановлено окремі правові підстави. Указом Президента України від 27 квітня 2001 р. «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні» було намічено шляхи до подальшого приведення українського законодавства у сфері охорони промислової власності у відповідність до міжнародних норм.

Таким чином, за роки незалежності України було розроблено, прийнято і введено в дію основні законодавчі акти з питань охорони промислової власності. Цими законодавчими актами було закладено основу системи правової охорони промислової власності в Україні. Проте законодавство України у сфері охорони промислової власності хронічно відставало від потреб часу і не забезпечувало охорону прав на об'єкти права промислової власності. У зв'язку з цим виникла потреба перегляду національного законодавства і прийняття низки нових нормативних актів як на рівні поточного законодавства, так і на рівні кодифікованих актів. Тому важливим законодавчим актом у сфері інтелектуальної (промислової) власності став прийнятий 16 січня 2003 року Цивільний кодекс України. Нині основним положенням Цивільного кодексу України є визнання особистих немайнових та майнових прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності. На підставі ст. 421 ЦК України первинним суб'єктом інтелектуальної власності є творець об'єкта права. Проте наразі Цивільний кодекс України перебуває

в стадії рекодифікації, й головними чинниками сучасної рекодифікації Цивільного кодексу України є: новітні реформи цивільного права в країнах Європейського союзу, зокрема розроблення і прийняття нових законодавчих актів, модернізація цивільно-правових кодифікацій з урахуванням європейських та міжнародних норм, європейська тенденція до гармонізації та уніфікації цивільно-правового регулювання.

Міжнародне співробітництво у сфері охорони промислової власності має великий вплив на розвиток підприємництва, зовнішньої торгівлі, інвестиційні та інноваційні процеси в Україні. Міжнародний обмін науково-технічною й особливо патентною інформацією, новітніми технологіями сприяє розвитку науково-технічного потенціалу в Україні. Тому після проголошення незалежності Україна заявила про подовження на її території дії Паризької конвенції про охорону промислової власності, Договору про патентну кооперацію (РСТ) та приєдналася до основних міжнародних договорів у сфері промислової власності. Також все більше визнання знаходять регіональні патентні союзи, як, наприклад, Європейська патентна конвенція. Йдеться про тенденцію зближення національних систем у сфері охорони промислової власності. Також у 1995 році набрала чинності Угода ТРІПС, яка є одним із договорів Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) Світової організації торгівлі (СОТ). Угода ТРІПС передбачає запровадження норм здійснення, охорони та захисту прав інтелектуальної власності; дотримання міжнародних конвенцій із захисту прав інтелектуальної власності; надання національному режиму охорони; надання режиму охорони державам найбільшого сприяння. Наша держава стала повноправним членом світової спільноти й вступила до СОТ. 27 червня 2014 року Україна підписала Угоду про асоціацію між Україною – з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами – з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію між Україною та ЄС). Подальші наміри України – інтегруватися до Європейського союзу. Для цього Україні потрібно вирішити чимало питань, одним з яких є формування в державі цивілізованого ринку охорони промислової власності. Адже вибраний Україною шлях інтеграції в Європейський союз потребує максимального наближення національного законодавства до законодавства країн-членів ЄС. Необхідно зазначити, що Угода про асоціацію між Україною та ЄС містить значну кількість чинних у межах Європейського союзу правових норм щодо охорони промислової власності, які мають бути імplementовані в законодавство України.

Таким чином, в умовах становлення ринкової економіки, нових форм власності в Україні вперше розроблено власне законодавство у сфері охорони прав промислової власності, для розроблення й прийняття якого була використана значна наукова база і застосований як міжнародний, так і вітчизняний досвід. Загалом, законодавство України в цій сфері відповідає міжнародним нормам та вимогам ринкової економіки. Але стрімке зростання ролі промислової власності в економічному розвитку суспільства, визнання інтелектуальної, творчої праці як найважливішого чинника успішного виробничого й комерційного функціонування сучасних високотехнологічних підприємств, підвищення їхньої конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках спонукає до створення ефективного та надійного механізму правової охорони сфери охорони прав на об'єкти права промислової власності [2, с. 129–134]. Державна політика має підтримувати найбільш важливі галузі виробництва, в яких використання новітніх досягнень технік і технологій може забезпечити одержання найбільшого ефекту та віддачі [3, с. 213–214]. Світовий досвід доводить, що ефективний механізм охорони прав на винаходи взагалі та на винаходи у сфері біотехнології зокрема є важливим елементом економічної політики держави, спрямованої на прискорення науково-технічного прогресу і впровадження інновацій.

Проте автори статті вважають, що для вдосконалення системи охорони та захисту інтелектуальної власності наразі в Україні доцільно створити й прийняти Кодекс України про інтелектуальну власність. Вагомими чинниками для прийняття кодифікованого акту у сфері інтелектуальної власності є: створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності; неузгоджені норми, суперечливі положення, прогалини між спеціальними законами у сфері інтелектуальної власності та Цивільним кодексом України; євроінтеграційні процеси в Україні; завдання створення єдиної системи охорони права інтелектуальної власності, здатної належним чином захистити права зацікавлених осіб.

На думку О. Світличного, створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності не повною мірою вирішило питання з приводу розмежування підвідомчості справ, пов'язаних із захистом інтелектуальної власності [4, с. 89]. Якщо раніше вирішення питань судового захисту інтелектуальної власності здебільшого відбувалося в господарських судах, то Указом Президента України від 29.09.2017 р. № 299/2017 був утворений Вищий суд з питань інтелектуальної власності.

Висновок. Таким чином, прагнення України інтегруватись у ЄС потребує найвищого рівня

необхідного законодавчого узгодження, яке полягатиме у виконанні досить жорстких вимог, зокрема й у сфері охорони промислової власності, визначених в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС та Директивах Ради ЄС. Розв'язання проблемних питань з охорони зазначеної сфери вбачається у: встановленні відповідності положень чинного законодавства України законодав-

ству країн-членів Європейського союзу; вдосконаленні нормативно-правової бази та створенні дієвих механізмів охорони промислової власності, включаючи фінансове забезпечення дослідницьких і наукових розробок; відповідній стратегії державної інноваційної політики для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів і послуг.

Література

1. Скрипко В.Р. Охрана прав изобретателей и рационализаторов. Москва : Наука, 1982. 80 с.
2. Ярошевська Т. Історія становлення та сучасні тенденції розвитку винахідництва в Україні. *Evropský politický a právní diskurz*. 2021. № 2 P. 129–134.
3. Бошицький Ю.Л. Проблеми права інтелектуальної власності. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 213–214.
4. Світличний О. Охорона інтелектуальної власності у світлі судової реформи в Україні. *Публічне право*. 2017. № 4. С. 88–94.

References

1. Skripko VR Protection of the rights of inventors and innovators. Moscow: Nauka, (1982). 80 p.
2. Yaroshevskaya T. History of formation and modern tendencies of invention development in Ukraine. *European political and legal discourse*. (2021). № 2 P. 129–134.
3. Boshytsky Yu. L. Problems of intellectual property law. *Journal of Kyiv University of Law*. (2013). № 1. S. 213–214.
4. Svitlichnij O. (2017). Ohorona intelektualnoyi vlasno-sti u svitli sudovoyi reformi v Ukrayini. *Publichne pravo*. No 4. P. 88–94.

Договір управління майном як підстава виникнення довірчої власності

Ільків О. В.

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука

вул. Степана Дем'янчука, 4, Рівне, Україна

orcid.org/0000-0002-0659-1855

olihor@ukr.net

Ключові слова: *довірча власність, договір управління майном, речові права, довірчий власник, право очікування.*

У статті досліджується договір управління майном як підстава виникнення довірчої власності. Доведено, що договір управління майном спрямований на організацію та формування засад довірчого управління майнового об'єкта цивільних правовідносин. У рамках даного договору здійснюється передання повноважень власника іншій особі. Відносини між управителем майна та власником-установником управління носять довірчий характер. Водночас договір є підставою виникнення зобов'язального правовідношення між установником управління та управителем, де останній володіє, використовує, розпоряджається майном у межах, визначених договором.

Управитель здійснює управлінську діяльність не лише стосовно майна, переданого йому за договором. Управителю (довірчому власнику) передаються майнові (речові) повноваження на підставі договору, який є формою регулювання водночас зобов'язальних взаємовідносин між цими ж сторонами. Для реалізації повноважень речового характеру довірчий власник має похідні від змісту права власності правомочності, абсолютний характер яких може бути обмежений договором. Тобто в процесі управлінської діяльності управитель набуває речові права на майно, яке є результатом здійснення його повноважень довірчого власника, які полягають у володінні, користуванні та розпорядженні майном.

Автор розглядає право очікування за договором управління майном як складову частину майна об'єкта цивільних прав з обмеженим речовим правом, відповідно до якого володілець цього права наділений певними, але не всіма правами власника майна, та, як засвідчує правомочність його власника, отримує право власності чи інше речове право на відповідне майно в майбутньому.

Довірчі речові права можна розглядати як сукупність правомочностей, які забезпечують особі можливість здійснювати суб'єктивні цивільні права щодо володіння, використання та розпорядження матеріальними об'єктами за своєю волею та в межах повноважень, визначених законом та договором.

Property management agreement as a ground for trust property

Ilkiv O. V.

Candidate of Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Civil Law Disciplines

Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities

Stepan Demianchuk str., 4, Rivne, Ukraine

orcid.org/0000-0002-0659-1855

olihor@ukr.net

Key words: *trust property, property management agreement, property rights, trust owner, right of expectation.*

The article examines the property management agreement as a basis for the emergence of trust property. It is proved that the property management agreement is aimed at the organization and formation of the principles of trust management of the property of civil legal relations. Under this agreement, the transfer of powers of the owner to another person. The relationship between the property manager and the owner-founder of the department is trustworthy. At the same time, the contract is the basis for a binding legal relationship between the founder of the management and the manager, where the latter owns, uses, disposes of property within the limits specified in the contract.

The manager carries out management activities not only in relation to the property transferred to him under the contract. The manager (trustee) is transferred property (property) powers on the basis of a contract, which is a form of regulation of both binding relationships between the same parties. In order to exercise the powers of a material nature, the fiduciary owner has powers derived from the content of the right of ownership, the absolute nature of which may be limited by the contract. That is, in the process of management activities, the manager acquires real rights to the property, which is the result of the exercise of his powers of trust owner, which consist in the possession, use and disposal of property.

The author considers the right of expectation under the property management contract as an integral part of the property of a civil rights object with limited property rights, according to which the owner of this right is endowed with certain but not all rights of the property owner. real right to the relevant property in the future.

Trust property rights can be considered as a set of powers that provide a person with the opportunity to exercise subjective civil rights to own, use and dispose of material objects at will and within the powers defined by law and contract.

Вступ. В умовах сьогодення все частіше набуває актуальності укладання договорів управління майном. У статті автор спробував проаналізувати юридичну конструкцію довірчої власності з позицій цивілістичного вчення про речові та зобов'язальні права, охарактеризувати специфіку правовідносин, що виникають у разі укладення договору управління майном про встановлення довірчої власності, розкрити проблемні аспекти правового регулювання відповідних суспільних відносин. Даною проблематикою займалися деякі вчені-юристи, зокрема, це питання у своїх працях проаналізували такі науковці-цивілісти, як Р. Майданик, О. Дзера, В. Луць, В. Коссака, Ю. Заїка, Н. Кузнєцова, І. Венедіктова, Г. Буйджі та ін.

Виклад основного матеріалу. Відносини довірчої власності виникають на підставі договору управління. Поняття договору управління міститься в ст. 1029 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1]. З дефініції «договір управління майном» можна виокремити ознаки, які властиві цьому договору і формують відносини довірчої власності.

Визначальним є те, що названий договір є правовою формою передання правомочностей власника до іншої особи – довірчого власника. Договір управління є своєрідним титулом, що посвідчує повноваження довірчого власника.

Зміст будь-якого договору згідно зі ст. 628 ЦК України становлять умови, визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які

є обов'язковими відповідно до приписів актів цивільного законодавства [1]. Зміст договору визначає права та обов'язки сторін, пов'язані з нормами цивільного права безпосередньо, оскільки вони передбачаються сторонами з метою регулювання своїх взаємовідносин за наперед визначеними правилами поведінки (договірними умовами). Тому договір є не просто домовленістю між сторонами, а насамперед індивідуальним регулятором відносин між контрагентами. Натомість закон діє як загальний нормативний регулятор приватноправових відносин [2, с. 22].

Договір управління спрямований на організацію та формування засад довірчого управління майнового об'єкта цивільних правовідносин. У рамках названого договору здійснюється передача повноважень власника іншій особі. Відносини між управителем майна та власником-установником управління мають довірчий характер. Водночас договір є підставою виникнення зобов'язального правовідношення між установником управління та управителем. Останній володіє, використовує, розпоряджається майном у межах, визначених договором. Управитель може здійснювати фактичні та юридичні дії з управління в інтересах установника управління або вигодонабувача.

На підставі договору управління власник передає управителеві разом із річчю (майном) частину своїх правомочностей з володіння, користування і розпорядження, межі яких установлені договором. Речові та зобов'язальні відносини з приводу речей є майновими. Речові відносини є майновими за своєю суттю. Традиційно вирішальне значення в сучасному цивільному праві мають цивільні майнові відносини, які складаються між людьми з приводу майна, результатів робіт, послуг, інших майнових благ.

До майнових відносин належать відносини власності та цивільного обігу. Відносини власності – це майнові відносини в статиці, зміст яких становлять права володіння, користування і розпорядження майном. Відносини обігу мають товарно-грошовий характер. І.А. Бірюков та Ю.О. Заїка визначають майнові відносини як конкретні вольові відносини з приводу належності, використання чи переходу нерухомого і рухомого майна та інших матеріальних благ від одного суб'єкта до другого [3, с. 4]. На думку Є.В. Гузь, майнові відносини – це вольові відносини з приводу речей та інших матеріальних благ, що визначають правомочності власника майна, пов'язані з володінням, користуванням, розпорядженням майном за умови, що ці правомочності набуті на законних підставах [4, с. 114].

Предметом договору управління майном є два взаємопов'язані об'єкти – діяльність і майновий

еквівалент. З одного боку, діяльність охоплює повноваження управителя здійснювати правомочності, встановлені договором управління, а з іншого – об'єктом правовідносин є конкретне майно, яке охоплює як окремі речі чи їх сукупність, так і майнові права. Таким чином, у рамках предмету договору управління майном поєднується характеристика матеріалізованого об'єкта, який передається в управління, і фактичні та юридичні дії, які має право вчиняти управитель (довірчий власник). Поєднання зобов'язальних (відносних) та абсолютних (речових) правомочностей у рамках договірних відносин з управління свідчить про змішану природу договору управління як підставу виникнення цивільних прав та обов'язків. Останні регулюються як договором, так і положенням закону.

Майно, передане в управління, має бути відокремлене від іншого майна власника. Кількісний склад такого майна має охоплюватися поняттям об'єкту довірчої власності. При цьому слід розрізняти ціну послуги управління та вартість майна, переданого в управління. Це необхідно для оцінки ефективності управління в контексті збільшення управлінської маси довірчої власності.

Умови договору управління визначають зміст прав і обов'язків сторін у зобов'язальному правовідношенні. У частині регулювання речових відносин застосовуються положення, що регулюють правомочності абсолютного характеру. При цьому титульний власник (управитель) має стосовно установника управління лише обов'язки.

Речово-правовий аспект регулювання абсолютних прав, які здійснюються титульним (довірчим) власником, регулюються також нормами інституту права власності. При цьому повинні враховуватися форма права власності (державна, комунальна чи приватна) та правовий режим конкретного об'єкта права власності.

Визначивши в законі повноваження власника, законодавець тим самим надав йому можливість приймати рішення щодо реалізації своїх повноважень самостійно чи за допомогою (участю) інших осіб. Статус довірчого власника відповідає положенням норм речового права щодо здійснення повноважень власника. Зазначені повноваження переходять до довірчого власника на основі певного титулу, яким і є договір управління. У його змісті встановлюються, крім прав та обов'язків зобов'язального характеру, також межі здійснення речових повноважень.

Право власності власник здійснює самостійно, без посередництва інших осіб. Йдеться про задоволення особистих потреб, а також використання свого майна для отримання прибутку (доходу) з метою підприємницької діяльності. Відносність цивільних прав у зобов'язальних відносинах

пов'язується з наявністю іншого контрагента (учасника) цивільних відносин.

У речових відносинах, похідних від права власності, зміст буде розщеплюватися на окремі правомочності. Їх здійснення можливе безпосередньо титульним (довірчим) власником. Однак виникненню речових відносин передують юридичний факт надання їх власником на підставі договору або їх набуття на основі приписів законодавства.

Правовою формою передання речових правомочностей титульному власнику на основі волевиявлення є договір. Таким чином, договір є підставою виникнення зобов'язальних та речових відносин. Відповідно, зобов'язальні права та обов'язки посередника в здійсненні правомочностей власника будуть визначатися договором. Відмінність у речово-правовому аспекті полягає в тому, що власник майна, який передав його на підставі договору управління в довірчу власність, не може реалізовувати свої повноваження власника протягом строку дії договору управління майном у частині речей, що становлять предмет названого договору. Це не означає, що установник управління не має права контролювати здійснення повноважень довірчим власником, які полягають у вчиненні фактичних і юридичних дій щодо переданого йому майна.

Закон не конкретизує перелік дій, які становлять зміст повноважень управителя як довірчого власника, хоча договором можуть установлюватися також конкретні повноваження довірчого власника з володіння, користування та розпорядження довіреним йому майном. Особливу значимість має визначення обсягу права розпорядження довіреним йому майном. Адже довірчий власник (управитель) може укласти договори з третіми особами. Відповідно, речове суб'єктивне право розпорядження може бути обмежене обсягом правомочності, визначеної в договорі.

Ці правомочності можуть обмежуватися окремими майновими правами, наприклад, без права розпоряджатися переданим у довірче управління майном. Тобто повноваження довірчого власника (управителя) зводиться до фактичних дій з управління майном.

ЦК України визначає обов'язки управителя в договірних відносинах, не встановлюючи перелік обов'язків установника управління. Однак, виходячи з характеристики змісту договору управління, можна дійти висновку, що названий договір є двосторонньо-зобов'язальним і, відповідно, обидві сторони наділені певними обов'язками.

У речовому аспекті взаємовідносин власника і довірчого володільця першої жодних обов'язків не має. Це дало підстави в літературі трактувати договір управління майном як реальний.

Для реальних договорів характерною ознакою є, крім згоди сторін, також передання майна або вчинення певних дій.

На думку Р.А. Майданика, договір довірчого управління майном є реальним, якщо інше не передбачено законом або не виникає із суті цих відносин. Зокрема, автор вважає консенсуальними договори довірчого управління державними корпоративними правами та договори довірчого управління нерухомим майном [5, с. 295].

Стверджуючи, що договір управління майном є реальним, І.В. Венедіктова допускає можливість характеризувати договір управління майном консенсуальним залежно від об'єкта, над яким установлюється довірче управління, наприклад, договір довірчого управління державними корпоративними правами, договір довірчого управління майном. До того ж вона зазначає, що ЦК України не містить норми, яка би передбачала, що передача майна є обов'язковим юридичним фактом, який буде підставою виникнення правовідносин з довірчого управління майном [6, с. 68].

Зазначені автори не виключають критерію консенсуальності для договорів, що опосередковують передання майна в довірче управління. З позиції зобов'язального права момент передання майна в довірчу власність пов'язується з виникненням прав та обов'язків у сторін.

Речові права також виникають із фактичною наявністю матеріального об'єкта у довірчого власника. Потенційний управитель не може вимагати у власника передання йому в довірче управління майна, оскільки в нього немає такого суб'єктивного цивільного права. Речові правомочності титульний власник набуває з моменту передачі йому матеріального об'єкта.

У рамках договору управління майном власник може передати частково тріаду повноважень, що становлять зміст права власності, іншій особі – управителю, залишаючись при цьому суб'єктом права власності. На цьому заснована правова можливість передавати своє майно в управління іншій особі, що, однак, не веде до переходу права власності до управителя. Таким чином, під час здійснення управління відбувається не розчленування права власності між установником управління та управителем, а реалізація волі власника майна шляхом передачі управителю належних йому повноважень щодо здійснення правомочностей володіння, користування та розпорядження відповідним майном [7, с. 13].

Управителю (довірчому власнику) передаються майнові (речові) повноваження на підставі договору, який є формою регулювання водночас зобов'язальних взаємовідносин між цими ж сторонами. Для реалізації повноважень речового характеру довірчий власник має похідні від

змісту права власності правомочності, абсолютний характер яких може бути обмежений договором.

Повноваження титульного власника, які виникають на підставі договору, становлять зміст довірчої власності. Договір управління майном є юридичною формою передання окремих повноважень власника довірчій особі – довірчому власнику. При цьому він залишається де-юре суб'єктом абсолютного права власності на передане майно. Тому не можна погодитися із внесенням змін до дефініції ст. 316 ЦК України, якою було виключено договір управління майном серед підстав виникнення довірчої власності. Однак у ч. 2 ст. 1029 ЦК України законодавцем надалі передбачено, що договором управління майном може засвідчуватися виникнення в управителя права довірчої власності на отримане в управління майно [1].

Інвестор фонду операцій з нерухомістю може вимагати заміни управителя та розірвання договору управління. Серед інших негативних наслідків є і позбавлення управителя права на винагорода, якщо відбулося зниження вартості чистих активів у розрахунку на один сертифікат фонду операцій з нерухомістю порівняно з ціною первинного розміщення цих сертифікатів на величину понад п'ять відсотків. Пониження вартості інвестиційних сертифікатів можна розглядати як завдані збитки діями чи бездіяльністю управителя інвесторам – власникам сертифікатів. У результаті можливим наслідком може бути припинення фонду операцій з нерухомістю та викуп сертифікатів фонду управителем. Зазначені негативні правові наслідки пов'язані із зобов'язальними відносинами, які виникають на підставі договору управління інвестованими коштами з управителем фонду операцій з нерухомістю.

Отже, власник інвестиційних сертифікатів не має правових засобів впливати на інших учасників, з якими не перебуває в договірних відносинах. Відповідальність за вибір контрагентів повинен нести управитель фонду операцій з нерухомістю.

Відносини між власником сертифікатів та управителем фонду операцій з нерухомістю мають майновий характер. О.І. Міхно відносить до майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин такі, що: можна відділити від суб'єктів таких правовідносин, оскільки відсутній нерозривний зв'язок з їхньою особистістю; є обороноздатними; мають грошовий вираз; набуваються суб'єктами на підставі правочинів чи інших юридичних фактів. Майнові права як об'єкт цивільних правовідносин О.І. Міхно диференціює на: речові, зобов'язальні, корпоративні й виключні права [8, с. 12].

Однак більшість учених не ототожнюють майнові права з об'єктами права власності, вважаючи їх як суб'єктивні права учасників

правовідносин, пов'язані з володінням, користуванням та розпорядженням майном, а також з матеріальними (майновими) вимогами, що виникають між учасниками цивільного обігу з приводу розподілу цього майна та обміну (товарами, послугами, виконанням робіт, грошима, тощо) [9, с. 434].

Із цього приводу О.В. Дзера стверджує, що не можуть бути об'єктом права власності нереалізовані майнові права та невиконані договірні зобов'язальні чи інші права; об'єктами права власності можуть бути лише ті об'єкти цивільних прав, які мають речово-правовий характер, існують об'єктивно в тій чи іншій формі, доступній для реального володіння, користування чи розпорядження [10, с. 617].

Це стосується взаємовідносин між власником сертифікатів фонду операцій з нерухомістю та управителем фонду. Права та зобов'язальні характер. Однак передання в довірче управління грошових коштів не звільняє управителя від належної турботливості з управління набутого майна та майнових прав в інтересах довірителя.

Свого часу постановою Судової палати в цивільних справах Верховного Суду України від 30 березня 2016 року в справі № 6-3129цс15 обґрунтовано висновок, що майновими правами визнаються будь-які права, пов'язані з майном та відмінні від права власності, в тому числі права, які є складовою частиною права власності (права володіння, користування, розпорядження), а також інші специфічні права та право вимоги. Майнове право, яке можна визначити як право очікування, є складовою частиною майна як об'єкта цивільних прав. Майнове право – це обмежене речове право, за яким власник цього права наділений певними, але не всіма правами власника майна, на яке засвідчує правомочність його власника отримати право власності на нерухоме майно чи інше речове право на відповідне майно в майбутньому [11].

Управитель здійснює управлінську діяльність не лише стосовно майна, переданого йому за договором. У процесі управлінської діяльності управитель набуває речові права на майно, яке є результатом здійснення його повноважень довірчого власника, які полягають у володінні, користуванні та розпорядженні майном.

Законні очікування є наявним майновим активом (об'єктом, майном), пов'язаним із майбутніми майновими вигодами. Ознаками законних очікувань у майновому аспекті є те, що вони мають економічну цінність, яка може бути виражена в грошовому еквіваленті. Це найважливіша

ознака змістовної характеристики будь-якого майна в розумінні ст. 1 Протоколу №1 Європейської конвенції про захист прав людини й основних положень свобод [12, с. 210].

Це виключає з обсягу поняття «законні очікування», «майбутні об'єкти» (ті, що виникнуть у майбутньому). А зважаючи на те, що законні очікування є майновим активом, з обсягу цього поняття виключаються й об'єкти, що не мають економічної цінності (нездатні оцінюватися в грошовому еквіваленті) та борги (обов'язки, пасив). Водночас виникає можливість стверджувати, що поняття законних очікувань як об'єкта права мирного володіння майном за певних обставин охоплює собою такі відомі національній системі права майнові блага, як майнові права на речі (сукупності речей). Майнове право набуває функціонального значення законних очікувань у виникненні конструкції «право на право» і не тотожне суб'єктивному праву на нього (праву на цей актив). Речі (сукупності речей) набувають функціонального значення законних очікувань, коли їх використання за цільовим призначенням має призвести до появи певних економічних вигод, які були набуті саме для цього. Це повною мірою стосується речових прав, які набуваються управителем у процесі управлінської діяльності на майнові об'єкти, отримані в довірчу власність. Останні не охоплюються предметом договору управління, який був укладений раніше [13, с. 75].

Вітчизняна судова практика розглядає майнове право очікування складовою частиною майна як об'єкта цивільних прав з обмеженим речовим правом, відповідно до якого володілець цього права наділений певними, але не всіма правами власника майна, та, як засвідчує правомочність його власника, отримати право власності чи інше речове право на відповідне майно в майбутньому.

ЦК України не визнає «право очікування» речовим правом. Як об'єкт майнових відносин його

можна розглядати в аспекті майнового блага, що буде об'єктом права власності певного суб'єкта. У нашому випадку повноваження управителя як довірчого власника будуть спрямовані на отримання вигоди в інтересах інвестора. При цьому він учиняє юридичні дії з використання об'єкта нерухомості, збудованого за рахунок інвестованих довірцем коштів.

Право очікування інвестора полягає в набутті майнових прав у майбутньому на дохід, отриманий від господарської діяльності управителя фонду операцій з нерухомістю. Відповідно, управитель має речове право володіти, користуватися та в межах, визначених законом та договором управління, розпоряджатися об'єктом нерухомості з метою отримання прибутку (доходу) для подальшого розподілу серед довірцелів (інвесторів). Зазначені правомочності управитель повинен здійснювати на засадах розумності, добросовісності та турботливості щодо об'єкта інвестиційної діяльності, що загалом відповідає положенням, які визначають обов'язки довірчого власника.

Майнове право очікування може виникати в різних правових конструкціях. Зазначене майнове право поєднує як договірні відносини, так і речові, охоплюючи норми зобов'язального та речового права.

Висновки. Договір управління майном є юридичною формою передання окремих повноважень власника довірчій особі – довірчому власнику. При цьому установник управління залишається де-юре суб'єктом абсолютного права власності на передане майно. А тому довірчі речові права можна розглядати як сукупність правомочностей, які забезпечують особі можливість здійснювати суб'єктивні цивільні права щодо володіння, використання та розпорядження матеріальними об'єктами за своєю волею та в межах повноважень, визначених законом та договором.

Література

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
2. Гриняк А.Б. Договір у механізмі правового регулювання приватноправових відносин. *Актуальні проблеми приватного права: договір як правова форма регулювання приватних відносин* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 95-й річниці з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслова. Харків : Право, 2017. С. 21–24.
3. Бірюков І.А. Заїка Ю.О. Цивільне право України. Загальна частина : навчальний посібник. Київ : КНТ, 2006. 480 с.
4. Гузь Є.В. Майнові відносини та їх характерні ознаки. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. № 12. С. 112–118.
5. Майданик Р.А. Проблеми довірчих відносин у цивільному праві. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. 502 с.
6. Венедиктова І.В. Договір довірчого управління майном в Україні : навчально-науковий посібник. Харків : Консум, 2004. 216 с.
7. Албу А.А. Цивільно-правове регулювання управління майном : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2016. 18 с.

8. Міхно О.І. Майнові права як об'єкти цивільних правовідносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 8. С. 10–12.
9. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 томах. 4-те вид. переробл. і доповн. / за ред. О.В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2011. Т. 1. 808 с.
10. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. Затвердж. переробл. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 653 с.
11. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30.03.2016 р. у справі № 6-3129цс15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56973846> (дата звернення: 29.10.2020).
12. Карнаух Б.П. Поняття майна в контексті статті 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 205–214.
13. Сліпченко С.О. Ознаки законних очікувань як виду майна. *Проблеми цивільного права та процесу* : тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 95-й річниці від дня народження О.А. Пушкіна (Харків, 22 травня 2020 р). Харків : ХНУВС, 2020. С. 72–75.

References

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy (2003) Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV [Law of Ukraine from 16.01.2003 № 435-IV]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, no. 11, pp. 461.
2. Hryniak A.B. (2017) Dohovir u mekhanizmi pravovoho rehuliuвання pryvatnopravovykh vidnosyn [Agreement in the mechanism of legal regulation of private law relations]. *Aktualni problemy pryvatnoho prava: dohovir yak pravova forma rehuliuвання pryvatnykh vidnosyn: materialy nauk.-prakt. konf., prysviach. 95 richnytsi z dnia narodzhennia d-ra yuryd. nauk, prof., chl.-kor. AN URSSR V. P. Maslova*. Kharkiv: Pravo, pp. 21–24.
3. Biriukov I.A. Zaika Yu.O. (2006) Tsyvilne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: navchalnyi posibnyk [Civil law of Ukraine. General part: textbook]. Kyiv: KNT.
4. Huz Ye.V. (2003) Mainovi vidnosyny ta yikh kharakterni oznaky [Property relations and their characteristics]. *Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy*, no. 12, pp. 112–118.
5. Maidanyk R.A. (2002) Problemy dovirchlykh vidnosyn u tsyvilnomu pravi [Problems of trust in civil law]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet».
6. Venediktova I.V. (2004) Dohovir dovirohoho upravlinnia mainom v Ukraini: navchalno-naukovy posibnyk [Trust management agreement in Ukraine: a textbook]. Kharkiv: Konsum.
7. Albu A.A. (2016) Tsyvilno-pravove rehuliuвання upravlinnia mainom [Civil law regulation of property management] (PhD Thesis), Ivano-Frankivsk.
8. Mikhno. O.I. (2013) Mainovi prava yak obiekty tsyvilnykh pravovidnosyn [Property rights as objects of civil law]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 8, pp. 10–12.
9. Dzera O.V. (ed.) (2011) Naukovo-praktychni komentar Tsyvilnogo kodeksu Ukrainy u 2 tomakh. 4-te vyd. pererobl. i dopovn. [Scientific and practical commentary on the Civil Code of Ukraine in 2 volumes. The 4th type. reworked and add.]. Kyiv: Yurinkom Inter, vol. 1.
10. Dzera O. V., Kuznietsova N. S., Maidanyk R. A. (ed.) (2016) Tsyvilne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: pidruchnyk [Civil law of Ukraine. General part: textbook]. Kyiv: Yurinkom Inter.
11. Postanova Sudovoi palaty u tsyvilnykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 30.03.2016 u spravi № 6-3129tss15 [Resolution of the Judicial Chamber for Civil Cases of the Supreme Court of Ukraine of 30.03.2016 in the case №6-3129tss15]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/56973846>
12. Karnaukh B.P. (2016) Poniattia maina v konteksti statti 1 Protokolu № 1 do Yevropeiskoi konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [The concept of property in the context of Article 1 of Protocol № 1 to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Problemy zakonnosti*, art. 132, pp. 205–214.
13. Slipchenko S.O. (2020) Oznaky zakonnykh ochikuvan yak vydu maina. Problemy tsyvilnogo prava ta protsesu [Signs of legitimate expectations as a type of property. Problems of civil law and process]. *Tezy dopovidei naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoї 95 richnytsi vid dnia narodzhennia O.A. Pushkina* (Kharkiv, 22.05.2020). Kharkiv: KhNUVS.

Особливості укладення договорів купівлі-продажу в усній формі

Міліщук Н. С.

аспірантка

Волинський національний університет імені Лесі Українки

пр. Волі, 13, Луцьк, Україна

orcid.org/0000-0003-3127-9078

milishchuknauka@meta.ua

Ключові слова: *договір, правочин, договір купівлі-продажу, форма договору, усна форма.*

Важлива роль у правовому забезпеченні товарообігу в суспільстві належить цивільно-правовим договорам, пов'язаним з оплатним переданням майна у власність. Одним із найпоширеніших таких договорів є договір купівлі-продажу. З огляду на особливий правовий режим нерухомого майна законодавець установлює спеціальне правило про форму договорів купівлі-продажу, предметом яких є нерухоме майно. Такі договори укладаються в письмовій формі й підлягають нотаріальному посвідченню. До форми договорів купівлі-продажу рухомих речей застосовуються загальні правила щодо форми договорів і форми правочинів. Усна форма правочину є найменш складною. Тому закон не вимагає її застосування, а лише дозволяє це.

У законодавстві встановлена верхня межа суми, до якої фізичні особи між собою мають право укласти договори купівлі-продажу в усній формі. Межа легальності усної форми договору купівлі-продажу фізичних осіб між собою пов'язується з двадцятьма неоподатковуваними мінімумами доходів громадян. Договори на суму, що перевищують цю межу, повинні укладатися в простій письмовій формі. У випадках, коли закон допускає усну форму правочину, в тому числі й договору купівлі-продажу, можливим є виявлення волі не тільки словами, а й діями. Такі дії, з яких випливає воля вчинити правочин, називаються в науці конклюдентними. Згідно з ч. 2 ст. 205 Цивільного кодексу України правочин вважається вчиненим, якщо поведінка сторін засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків.

Усна форма договору як найбільш простий спосіб волевиявлення сторін завжди може бути замінена більш складнішою по відношенню до неї формою – простою письмовою чи нотаріально посвідченою. Наприклад, за загальним правилом, договір купівлі-продажу між фізичними особами на суму, що не перевищує двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, укладається в усній формі. Однак сторони вправі оформити його письмово. Аналогічним чином сторони мають право вибирати нотаріальну форму замість передбаченої законом усної форми договору.

Features of conclusion of purchase and sale contracts in the verbal form

Milishchuk N. S.

Postgraduate Student

Lesya Ukrainka Volyn National University

Voli avenue, 13, Lutsk, Ukraine

orcid.org/0000-0003-3127-9078

milishchuknauka@meta.ua

Key words: *contract, transaction, contract of purchase and sale, form of contract, verbal form.*

An important role in the legal provision of trade in society belongs to civil law contracts related to the paid transfer of property. One of the most common of these contracts is the contract of purchase and sale. Based on the special legal regime of real estate, the legislator has established a special rule on the form of contracts of purchase and sale, the subject of which is real estate. Such contracts are concluded in writing and are subject to notarization. The general rules on the form of contracts and the form of transactions apply to the form of contracts of sale of movables. The verbal form of the contract is the least complex. Therefore, the law does not require its application, but only allows it.

In the legislation it has been set an upper limit on the amount to which individuals have the right to enter into purchase and sales contracts in verbal. The limit of legality of the verbal form of the contract of purchase and sale of individuals has been connected with twenty non-taxable minimum incomes of citizens. Contracts for an amount exceeding this limit must be concluded in simple written form. In cases where the law allows a verbal form of the transaction, including the contract of purchase and sale, it is possible to express the will not only in words but also in deeds. Such actions, from which follows the will to make transactions, are called in science implicit. According to Part 2 of Art. 205 of the Civil code of Ukraine the transaction is considered made if the behaviour of the parties testifies to their will before occurrence of the corresponding legal consequences.

The verbal form of the contract as the simplest way of expressing the will of the parties can always be replaced by a more complex form in relation to it, a simple written or notarized. For example, as a general rule, a contract of purchase and sale between individuals for an amount not exceeding twenty non-taxable minimum incomes is concluded in verbal form. However, the parties have the right to draw it up in writing. Similarly, the parties have the right to choose a notarial form instead of the verbal form of the contract provided by law.

Вступ. Важлива роль у правовому забезпеченні товарообігу в суспільстві належить цивільно-правовим договорам, пов'язаним з оплатним передаванням майна у власність. Одним із найпоширеніших таких договорів є договір купівлі-продажу.

У складній структурі механізму правового регулювання економічного обороту договір купівлі-продажу як гнучка та універсальна форма опосередкування матеріально-грошових відносин займає особливе місце в системі договорів [1, с. 73]. Важливість договору купівлі-продажу підкреслюється й тим, що Розділ 3 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), який покликаний врегулювати окремі види зобов'язань, роз-

починається саме з норм, які визначають відносини купівлі-продажу.

В юридичній літературі питанням особливостей укладення договорів купівлі-продажу в усній формі присвячено праці багатьох науковців, зокрема: Н.Є. Блажівської, С.Я. Вавженчука, А.В. Нижного, З.В. Ромовської, А.Г. Яреми та інших.

Метою статті є здійснення детального теоретичного аналізу особливостей укладення договору купівлі-продажу в усній формі та вироблення авторського підходу щодо перспектив удосконалення регулювання досліджуваних відносин.

Виклад основного матеріалу. З огляду на особливий правовий режим нерухомого майна законодавець установлює спеціальне правило про форму договорів купівлі-продажу, предметом яких є нерухоме майно. Так, згідно зі ст. 657 ЦК України такі договори укладаються в письмовій формі й підлягають нотаріальному посвідченню. До форми договорів купівлі-продажу рухомих речей застосовуються загальні правила щодо форми договорів (ст. 639 ЦК) і форми правочинів (ст. ст. 205–210 ЦК України).

Усна форма правочину є найменш складною, тому закон не вимагає її застосування, а лише дозволяє це. У ст. 206 ЦК України законодавець передбачає коло правочинів (у тому числі й договорів купівлі-продажу), які можуть укладатися в усній формі. Такими насамперед є правочини, момент учинення та виконання яких збігається в часі, внаслідок чого відбувається і припинення зобов'язання, що виникло на підставі такого правочину. Так, під час укладення договорів купівлі-продажу в роздрібній торговельній мережі згода на придбання товару, передача товару й оплата відбуваються одночасно, тому вони в більшості випадків укладаються усно. Іншим прикладом договору купівлі-продажу в усній формі є купівля товарів на ринку.

Договори купівлі-продажу укладаються в усній формі, як правило, з метою прискорення процесу купівлі та продажу товарів – і в цьому їх перевага. Вони є зручними та швидкими у використанні. Напевно, саме тому значно ширше використовується укладення договору купівлі-продажу в усній формі в країнах, де правопорядок і правосвідомість є більш розвиненими порівняно з Україною. Наприклад, в Австрії дозволено також в усній формі укладати договори купівлі-продажу землі. Однак для реєстрації в поземельному реєстрі відповідно до § 432 Австрійського цивільного уложення нового землевласника цей правочин з нерухомістю потрібно нотаріально посвідчити [2, с. 61].

Вищенаведене правило щодо правочинів, які можуть учинятися усно, стосується також правочинів фізичних осіб з юридичними та правочинів фізичних осіб між собою на суму, що у двадцять і більше разів перевищує розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян (частини 2, 3 ст. 208 ЦК України). Однак це правило не застосовується до правочинів, що потребують обов'язкового нотаріального посвідчення; державної реєстрації (законодавством не передбачено укладення таких договорів купівлі-продажу); обов'язкового письмового оформлення під страхом їхньої недійсності.

У законодавстві встановлена верхня межа суми, до якої фізичні особи між собою мають

право укладати договори купівлі-продажу в усній формі. Межа легальності усної форми договору купівлі-продажу фізичних осіб між собою пов'язується з двадцятьма неоподатковуваними мінімумами доходів громадян. Договори на суму, що перевищують цю межу, повинні укладатися в простій письмовій формі.

На думку З.В. Ромовської, встановлення такої межі є своєрідною охороною інтересів однієї особи від зловживань із боку другої, яка за допомогою лжесвідчень могла «доказати», наприклад, передання покупцеві більшої кількості товару чи передання продавцеві більше грошової суми. Тобто законодавцем визначається межа ризику в разі лжесвідчень [3, с. 361].

Те, що законодавець не встановлює певну суму правочину в гривнях, а пов'язує її з неоподатковуваним мінімумом доходів громадян, викликане нестабільністю національної валюти та інфляційними процесами, що постійно мають місце в економіці. Цим законодавець, очевидно, прагне уникнути необхідності перегляду час від часу суми правочинів залежно від економічної ситуації в країні [4, с. 243].

Водночас методика визначення суми правочину не здатна реалізувати вказаний план законодавця і забезпечити автоматичну зміну цієї суми. Річ у тім, що відповідно до п. 5 підрозділу I Розділу XX Податкового кодексу України для цілей застосування інших законів, які містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень [5]. Тож виходить, що розмір двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян завжди залишається незмінним і дорівнює 340 грн. Отже, призначення прив'язки суми правочину до розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян фактично не реалізовано. У теперішніх реаліях така максимально допустима сума для усної форми договору купівлі-продажу є невиправданою.

В.О. Горев вважає за доцільне визначити суму договорів у разі встановлення щодо них вимог про форму у вигляді конкретних грошових сум [6, с. 130]. Однак автор не вказує, які саме грошові суми повинні враховуватись у виборі форми договору, в тому числі й договору купівлі-продажу.

Варто зазначити, що конкретна максимально допустима грошова сума усного договору використовуються в країнах з розвинутою економікою і стабільністю конвертованої валюти. Наприклад, відповідно до ст. 1341 Цивільного кодексу Франції будь-які правочини, які перевищують суму 1500 євро в залежності від особливостей, мають бути укладені у простій письмовій формі або

з нотаріальним посвідченням [7, с. 137]. Згідно з § 2-201 Єдиного кодексу торгових законів США в письмовій формі з підписом сторони, яка здійснює вирішальне виконання договору, повинні бути вчинені договори купівлі-продажу товарів вартістю понад 5 тис. доларів США [4, с. 243]. Отже, договори купівлі-продажу на суму менше 1500 євро у Франції та 5 тис. доларів США можуть бути укладені в усній формі.

На думку Т.Я. Схаб-Бучинської, максимально допустиму суму усного договору слід обумовлювати згідно з мінімальною заробітною платою. Ця заробітна плата постійно підвищується, оскільки повинна враховувати інфляційні процеси. Таким чином, і зміст п. 3 ч. 1 ст. 208 ЦК України не втрачає своєї актуальності та відповідати умовам ринку [8, с. 46].

У Проекті Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України (щодо осучаснення фінансового складника вимог до форми правочину)» пропонувалося внести зміни до ЦК України та передбачити, що в письмовій формі належить учиняти правочини фізичних осіб між собою на суму, що перевищує в 5 і більше разів розмір мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня року, в якому здійснюється правочин, крім правочинів, передбачених ч. 1 ст. 206 ЦК України [9]. У Пояснювальній записці до проекту цього закону наводяться такі аргументи щодо доцільності перегляду в бік збільшення фінансового складника, що міститься у п. 3 ч. 1 ст. 208 ЦК України, та прив'язки її не до неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а до мінімальної заробітної плати. Зокрема, зазначається, що занадто складна форма для досить дрібних правочинів призводить до того, що громадяни просто масово ігнорують вимоги закону в цій частині, укладаючи договори в усній формі. Як наслідок, значення правового регулювання цивільного обороту нівелюється, ефективність законодавчих приписів зменшується, а захист прав громадян щодо цивільних правочинів є фактично неможливим через порушення форми договорів [10].

На підставі аналізу судової практики можна зробити висновок, що сторони далеко не завжди дотримуються правила про максимально допустиму суму під час укладення договорів купівлі-продажу в усній формі. Наприклад, у постанові від 19.07.2018 р. (справа № 686/24536/15-ц) ВС установив, що згідно із записами погосподарської книги Монастироцької сільської ради Ярмолинського району Хмельницької області ОСОБА 4 у період з 2002 по 2015 роки мала у своєму господарстві коня. 05.09.2015 року на підставі усної домовленості між сторонами ОСОБА 4 продала ОСОБІ 5 належного їй коня за 5 тис. грн. Факт купівлі-продажу та отримання позивачем від

відповідача вказаної суми грошових коштів сторонами не заперечувався. Не оспорюючи дійсності договору купівлі-продажу, позивач фактично просила на підставі ст. ст. 22, 23, 1166, 1167 ЦК України відшкодувати шкоду, завдану неправомірними діями відповідача. ВС вказав, що суди попередніх інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про відсутність підстав для задоволення позову, оскільки ОСОБА 4 не надала належних і допустимих доказів на підтвердження неправомірності дій відповідача (в тому числі й щодо введення її в оману) під час укладення договору купівлі-продажу [11].

Варто зазначити, що розрахунок на виконання усного договору купівлі-продажу, як правило, відбувається в готівковій формі.

Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні встановлені граничні суми готівкових розрахунків. Зокрема, п. 7 цього Положення передбачено, що фізичні особи мають право здійснювати розрахунки готівкою: 1) із суб'єктами господарювання протягом одного дня за одним або кількома платіжними дорученнями – у розмірі до 50 тис. грн включно; 2) між особою за договорами купівлі-продажу, які підлягають нотаріальному посвідченню, у розмірі до 50 тис. грн включно [12].

Отже, вважаємо, що максимально допустиму суму усного договору, в тому числі й договору купівлі-продажу, слід пов'язати з граничними сумами готівкових розрахунків.

Звертає на себе увагу також і те, що ст. 208 ЦК України допускає можливість учинення в усній формі правочинів між фізичними і юридичними особами та фізичних осіб між собою, коли це передбачено ч. 1 ст. 206 ЦК України. Натомість стосовно правочинів між юридичними особами таке застереження відсутнє. Слід визнати, що ч. 1 ст. 206 ЦК України та п. 1 ч. 1 ст. 208 ЦК України співвідносяться між собою як норми загальна та спеціальна. Тому в процесі правозастосування перевагу треба надавати п. 1 ч. 1 ст. 208 ЦК України, спеціальний характер якого зумовлений тим, що воно поширюється тільки на юридичних осіб (на відміну від ч. 1 ст. 206 ЦК України, що поширюється на всіх суб'єктів цивільного права) [6, с. 135; 13, с. 512].

Проте аналіз судової практики дозволяє зробити висновок, що юридичні особи не завжди дотримуються відповідного правила та здійснюють продаж товарів за відсутності письмового договору купівлі-продажу. Так, у рішенні Господарського суду м. Києва від 30.11.2016 р. у справі № 905/2379/16 зазначено, що між ПрАТ «Азовелектросталь» – відповідачем та ТзОВ «Лінокор» – позивачем було укладено договір купівлі-продажу на придбання товару в усній формі на загальну

суму 13 094, 22 грн, який відповідач частково оплатив на суму 830,40 грн, унаслідок чого в нього виникла заборгованість у розмірі 12 263, 82 грн. На підтвердження факту поставки товару відповідачу позивачем надані суду копії видаткових накладних, що підписані з боку відповідача та свідчать про прийняття ним поставленого товару. Часткова оплата відповідачем отриманого від позивача товару підтверджується платіжним дорученням. Однак суд відмовив у задоволенні позову, оскільки ухвалою Господарського суду м. Києва від 28.03.2016 р. у справі № 910/4518/16 було порушено провадження у справі про банкрутство ПрАТ «Азовелектросталь», введено мораторій на задоволення вимог кредиторів, уведено процедуру розпорядження майном. У свою чергу позивач не звертався з відповідною заявою про визнання його грошових вимог до боржника [14].

Укладені юридичними особами в усній формі договори купівлі-продажу за загальним правилом, установленим п. 1 ч. 1 ст. 218 ЦК України, вважаються дійсними. Щоправда, у випадку заперечення однією зі сторін факту укладення такого договору або оспорювання окремих його частин підлягають застосуванню правові наслідки, передбачені п. 2 ч. 1 ст. 218 ЦК України.

Отже, якщо договір купівлі-продажу виконується на момент учинення, не потребує нотаріального посвідчення та не має наслідком недійсність у випадку неукладення його в письмовій формі, то він може бути укладений в усній формі й між юридичними особами.

Договір купівлі-продажу може бути укладений усно, перш за все прямим волевиявленням шляхом словесного вираження волі (у тому числі за допомогою мови жестів, якщо стороною договору є німа людина). За такого вираження волі сторона договору купівлі-продажу на словах формулює намір укласти договір і умови його виконання. Сторони мають право використовувати будь-які слова та словосполучення, зрозумілі контрагенту договору [15, с. 66].

Зазвичай обмін усним волевиявленням можливий між присутніми особами: слова, які висловлені одним контрагентом договору купівлі-продажу, повинен чути інший. Однак з розвитком техніки стало можливим передавати усну мову дистанційно, за допомогою засобів зв'язку (телефонного, супутникового зв'язку, на базі Інтернет-платформ Skype, Google Meet, Zoom тощо), що забезпечують можливість спілкування в режимі реального часу. Так, Н.Є. Блажівська зазначає, що «розглядаючи питання можливості укладення договорів в усній формі, слід зауважити, що сама усна форма для електронного правочину можлива шляхом укладення правочину через мережу Інтернет шляхом

спілкування контрагентів за допомогою веб-камер або спеціальних комп'ютерних програм, що дають можливість спілкуватися через мережу з допомогою голосу чи в інший спосіб, оминаючи використання знаків письма» [16]. Аналогічну точку зору висловлює А.В. Барінов. На його думку, про можливість укладення договору в усній формі за допомогою електронного зв'язку цілком доречно говорити, якщо сторони, наприклад, шляхом спілкування через Інтернет, домовилися про умови прийнятих на себе зобов'язань, але при цьому не створили жодного не лише паперового, а й електронного документа [17, с. 103].

К.П. Татаркіна слушно зауважує, що до усного волевиявлення, зробленого за допомогою телефону, застосовуються правила, що діють у відносинах між присутніми. І це зрозуміло, беручи до уваги, що через телефон, як і в присутності сторін, має місце безпосереднє взаємне сприйняття волевиявлень [15, с. 66].

Слід зазначити, що дистанційні засоби зв'язку суттєво пришвидшують процедуру укладення договорів купівлі-продажу незалежно від місцезнаходження сторін, які бажають його укласти. Крім цього, пандемія коронавірусу SARS-CoV-2 та пов'язані з нею численні обмеження стали поштовхом для збільшення кількості укладення договорів купівлі-продажу за допомогою дистанційних засобів зв'язку, адже багато людей через небезпеку для здоров'я вирішують залишитися вдома, а деякі не можуть вийти з дому, оскільки перебувають на карантині.

У випадках коли закон допускає усну форму правочину, в тому числі й договору купівлі-продажу, можливим є виявлення волі не тільки словами, а й діями. Такі дії, з яких випливає воля вчинити правочин, називається в науці конклюдентними (від лат. *concludere* – укладати). Згідно з ч. 2 ст. 205 ЦК України правочин вважається вчиненим, якщо поведінка сторін засвідчує їхню волю до настання відповідних правових наслідків.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід вказати, що усна форма договору як найбільш простий спосіб волевиявлення сторін завжди може бути замінена більш складнішою по відношенню до неї формою – простою письмовою чи нотаріально посвідченою. Наприклад, за загальним правилом, договір купівлі-продажу між фізичними особами на суму, що не перевищує двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, укладається в усній формі. Однак сторони вправі оформити його письмово. Аналогічним чином сторони мають право вибирати нотаріальну форму замість передбаченої законом усної форми договору. Позаяк усна форма договору купівлі-продажу має свої переваги, його можна укласти швидко

і без паперової тяганини. Проте вона має і суттєві недоліки. Так, в основному під час укладення договору в усній формі можлива помилка, адже в цьому випадку недостатня ясність вираження сторонами своїх дійсних намірів найбільш імовірна. Звідси

цілком очевидно можна зробити висновок, що реалізація та захист прав сторін, зокрема під час укладення договору в усній формі, цілком і повністю залежить від сумлінності й порядності учасників цивільного обороту.

Література

1. Вавженчук С.Я. Договір купівлі-продажу: класична доктрина та проблеми українського цивільного права. *Юридичний вісник*. 2010. № 4 (17). С. 73–76.
2. Нижний А.В. Форма цивільно-правового договору та наслідки її недотримання : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 232 с.
3. Ромовська З.В. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс : підручник. Київ : Атіка, 2005. 560 с.
4. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. І.В. Спасиво-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. Т. 2: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки та терміни. Позовна давність. Особисті немайнові права фізичної особи. 784 с.
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n6144> (дата звернення: 21.05.2021).
6. Горєв В.О. Свобода договору як загальна засада цивільного законодавства України : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 203 с.
7. Реформування цивільного права в умовах євроінтеграції : навч. посіб. / кол. авт. К.Р. Резворович (кер.) та ін. Дніпро : Видавець Біла К.О. 180 с.
8. Схаб-Бучинська Т.Я. Обмеження договірної свободи учасників цивільних правовідносин при обранні форми договору. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 5. С. 44-46.
9. Про внесення змін до Цивільного кодексу України (щодо осучаснення фінансової складової вимог до форми правочину) : Проект Закону України від 25.05.2017 р. № 6507. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=6507&skl=9 (дата звернення: 21.05.2021).
10. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України (щодо осучаснення фінансової складової вимог до форми правочину)» № 6507 від 25.05.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=6507&skl=9 (дата звернення: 21.05.2021).
11. Постанова КЦС ВС від 19.07.2018 р. у справі № 686/24536/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75424478> (дата звернення: 21.05.2021).
12. Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні : Постанова Правління Національного банку України від 29.12.2017 р. № 148. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17#Text> (дата звернення: 21.05.2021).
13. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : в 4 т. / А.Г. Ярема та ін. Київ : А.С.К. ; Севастополь : Ін-т юрид. дослідж., 2004. Т. 1. 928 с.
14. Рішення Господарського суду м. Києва від 30.11.2016 р. у справі № 905/2379/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63332215> (дата звернення: 21.05.2021).
15. Татаркина К.П. Форма сделок в гражданском праве России : монография. Томск : Изд-во Томск. гос. ун-та систем упр. и радиоэлектроники, 2012. 264 с.
16. Блажівська Н.Є. Електронний правочин у цивільному праві України : монографія. Київ : Правова єдність: Алерта, 2014. 238 с. URL: https://pidru4niki.com/68093/pravo/elektronniy_pravochin_elektronna_forma_pravochinu (дата звернення: 21.05.2021).
17. Баринов А.В. Заключение гражданско-правового договора в общем порядке : дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2004. 217 с.

References

1. Vavzhenchuk S.Ya. (2010). Dohovir kupivli-prodazhu: klasychna doktryna ta problemy ukrainskoho tsyvilnoho prava [The contract of purchase and sale: the classical doctrine and the problems of Ukrainian civil law]. *Yurydychnyi visnyk*, 4 (17), 73-76 [in Ukrainian].
2. Nyzhnyi A.V. (2011). Forma tsyvilno-pravovoho dohovoru ta naslidky yii nedotrymannia [The form of the civil contract and consequences of its non-observance]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Romovska Z.V. (2005). Ukrainske tsyvilne pravo: Zahalna chastyna. Akademichnyi kurs. Pidruchnyk [Ukrainian civil law: General part. Academic course. Textbook]. Kyiv: Attika [in Ukrainian].
4. Spasybo-Fateeva I.V. (ed.). (2021). Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar. Tom 2:

- Об'єкти. Правоохорони. Представництво. Строкы та термыны. Позовна давныст. Особысты немайновы прыва фызычной особы [Civil Code of Ukraine: scientific and practical commentary. Vol. 2: Objects. Agreements. Representation. Terms and conditions. Statute of limitations. Personal intangible rights of an individual] Kharkiv: EKUS [in Ukrainian].
5. Podatkovyyi kodeks Ukrainy (2010) [Tax Code of Ukraine]. *Ofitsiynyi veb-sait Verkhovnoi rady Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n6144> (access date: 21.05.2021). [in Ukrainian].
 6. Gorev V.O. (2007). Svoboda dohovoru yak zahalna zasada tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy [Freedom of contract as a general principle of civil law of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
 7. Rezvorovich K.R., Yunin O.S., Kruglova O.O. etc. (2019) Reformuvannia tsyvilnoho prava v umovakh yevrointehratsii: navch. posib [Reforming civil law in the context of European integration: textbook]. Dnipro: Publisher Bila K.O. [in Ukrainian].
 8. Skhab-Buchynska T.Ya. (2018). Obmezhennia dohovirnoi svobody uchasykiv tsyvilnykh pravovidnosyn pry obranni formy dohovoru [Restriction of contractual freedom of participants in civil legal relations when choosing the form of the contract]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 5, 44–46 [in Ukrainian].
 9. Proekt Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy (shchodo osuchasnennia finansovoi skladovoi vymoh do formy pravochynu): [Draft Law of Ukraine on Amendments to the Civil Code of Ukraine (regarding the modernization of the financial component of the requirements for the form of the transaction)]. May, 25, 2017, no 6507. Retrieved from URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2? id = & pf3516 = 6507 & skl = 9 (access date: 21.05.2021) [in Ukrainian].
 10. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy (shchodo osuchasnennia finansovoi skladovoi vymoh do formy pravochynu)» [Explanatory note to the draft Law of Ukraine on Amendments to the Civil Code of Ukraine (regarding the modernization of the financial component of the requirements for the form of the transaction)] May, 25, 2017, no 6507. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2? id = & pf3516 = 6507 & skl = 9 (access date: 21.05.2021) [in Ukrainian].
 11. Postanova u spravi № 686/24536/15-ts Verkhovnoho Sudu (2018) [Resolution in the case № 686/24536/15-ts of the Supreme Court (2018)]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75424478> (access date: 21.05.2021) [in Ukrainian].
 12. Postanova pro zatverdzhennia Polozhennia pro vedennia kasovykh operatsii u natsionalnii valiuti v Ukraini. 2017 (Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy) [Resolution on approval of the Regulations on conducting cash transactions in the national currency in Ukraine. 2017 (Board of the National Bank of Ukraine)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0148500-17#Text> (access date: 21.05.2021) [in Ukrainian].
 13. Yarema A.H., Karaban V.Ya., Kryvenko V.V., Rotan V.H. (2004). Naukovo-praktychnyi komentar do tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy: v 4 t. [Scientific and practical commentary on the civil legislation of Ukraine: in 4 volumes]. Vol.1. Kyiv: ASK; Sevastopol: Instytut yurydychnykh doslidzhen [in Ukrainian].
 14. Rishennia Hospodarskoho sudu m. Kyieva u spravi № 905/2379/16. (2016). Decision of the Commercial Court of Kyiv in the case № 905/2379/16. (2016). Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63332215> (access date: 21.05.2021) [in Ukrainian].
 15. Tatarkina K.P. (2012). Forma sdelok v hrazhdanskom prave Rossii: monohrafiya. [The form of transactions in the civil law of Russia: a monograph]. Tomsk: Yzdatelstvo Tomskoho hosudarstvennoho universiteta sistem upravleniia y radyoelektroniki [in Russian].
 16. Blazhivska N.E. (2014). Elektronnyi pravochyn u tsyvilnomu pravi Ukrainy: monohrafiia [Electronic transactions in civil law of Ukraine: monograph]. Kyiv: Pravova yednist: Alerta. Retrieved from: https://pidru4niki.com/68093/pravo/elektronniy_pravochin_elektronna_forma_pravochinu (access date: 21.05.2021). [in Ukrainian].
 17. Barinov A.V. (2004). Zakliuchenye hrazhdansko-pravovoho dohovora v obshchem poriadke [The conclusion of the civil contract in the general order]. *Candidate's thesis*. Ryazan [in Russian].

Поняття та ознаки грошового зобов'язання в іноземній валюті

Фоменко Я. Є.

*аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ
вул. Городоцька, 26, Львів, Україна
orcid.org/0000-0002-7723-2446
yaryna.fomenko@gmail.com*

Ключові слова: зобов'язання, гроші, грошове зобов'язання, грошове зобов'язання в іноземній валюті, грошове зобов'язання з валютним еквівалентом.

Статтю присвячено теоретичному дослідженню правового регулювання грошових зобов'язань в іноземній валюті. Безумовно, для дослідження будь-якого правового явища необхідно насамперед аналізувати понятійний апарат. Так, необхідно дати точні дефініції поняттям, що досліджуються.

Під час вивчення відповідальності за невиконання грошових зобов'язань в іноземній валюті важливо зрозуміти, які саме зобов'язання можна віднести до грошових зобов'язань в іноземній валюті. Грошові зобов'язання – це цивільні правовідносини, змістом яких є право вимоги кредитора та відповідне юридичне зобов'язання боржника здійснити платіж (дію з переказу певної (визначеної) суми грошей. Звичайно, Україна як сучасна держава зацікавлена в розвитку власної економіки, що неможливо без запровадження та підтримки системи валютних операцій, незважаючи на те, що до цього часу найбільша увага в юридичній літературі приділяється проблемам правового регулювання грошових зобов'язань у національній валюті. У результаті розвитку ринкових відносин все більшу нішу в договірних правовідносинах займають грошові зобов'язання в іноземній валюті.

Натепер юридичного визначення поняття «грошове зобов'язання в іноземній валюті», на жаль, немає. У свою чергу автор розглянув поняття грошей та грошових зобов'язань загалом та визначив їхні характеристики. Проаналізовано, що законодавством України допускаються розрахунки в іноземній валюті за певних умов. Цивільний кодекс України вимагає, щоб валютою зобов'язання була валюта України – гривня, хоча сторони можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті. Саме тому ця наукова робота, за умови дефіциту легального визначення, є актуальною. Зокрема, у статті розглянуто поняття грошового зобов'язання в широкому та вузькому розумінні. Здійснено аналіз таких понять, як «грошове зобов'язання», «грошове зобов'язання в іноземній валюті», «грошове зобов'язання з валютним еквівалентом» та їх співвідношення.

Concepts and characteristics of monetary obligation in foreign currency

Fomenko Ya. Ye.

Postgraduate Student at the Department of Civil Law Disciplines

Lviv State University of Internal Affairs

Horodotska str., 26, Lviv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-7723-2446

yaryna.fomenko@gmail.com

Key words: *liability, money, monetary obligation, monetary obligation in foreign currency, monetary obligation with currency equivalent.*

This article is devoted to the theoretical study of the legal regulation of monetary obligation in foreign currency. First of all, to study any legal phenomenon, it is necessary to analyze, the concept. It is important to give precise definitions of the concepts under study. In the study of the terms of monetary obligations in foreign currency, it is important to understand what obligations can be attributed to monetary obligations in foreign currency. Monetary obligations are civil legal relations, the content of which is the right of the creditor to claim and the corresponding legal obligation of the debtor to make a payment (an action to transfer a certain (significant) amount of money (currency)). Ukraine as a modern state is interested in the development of its own economy, which is impossible without the introduction and support of a system of foreign exchange transactions. Despite the fact that so far most attention in the legal literature has been paid to the problems of legal regulation of monetary obligations in the national currency. As a result of the development of market relations, more and more niches in contractual legal relations are occupied by monetary obligations in foreign currency.

As of today, there is no legal definition of “monetary obligation in foreign currency”. The author considered the concept of money and monetary obligation in general and identified their characteristics. The legislation of Ukraine allows settlements in foreign currency under certain conditions. The Civil Code of Ukraine requires that the currency of the obligation must be the currency of Ukraine – the hryvnia, although the parties may determine the monetary equivalent of the obligation in foreign currency. That is why this scientific work, is relevant. In turn, the scientific article considers the concept of monetary obligation in a broad and narrow approach to the definition. The concepts such as “monetary obligation”, “monetary obligation in foreign currency”, “monetary obligation with currency equivalent” are analyzed.

Вступ. Спектр правових термінів характеризує правову систему як багатогранне явище. Однозначно наявність легальних визначень юридичних понять полегшує правозастосовну діяльність, структурує її та сприяє уникненню двозначного підходу до розуміння, однак терміни не всіх правових категорій відображені в законодавстві. У сфері дослідження передумов, умов та відповідальності за порушення грошових зобов'язань в іноземній валюті надважливо розуміти, які зобов'язання можна відносити до іноземних грошових зобов'язань.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне дослідження правового регулювання грошових зобов'язань в іноземній валюті.

Виклад основного матеріалу. Здійснивши моніторинг нормативно-правових актів у пошуках

легального визначення поняття «грошове зобов'язання в іноземній валюті», можна зазначити про відсутність такої дефініції в українському законодавстві. Цивільний кодекс України розглядає зобов'язання як правовідносини з приводу виконання або утримання від учинення певної дії (предмет зобов'язання) боржником на користь кредитора, при цьому останній наділений правом вимоги в такому правовідношенні щодо обумовленого предмету [1]. У свою чергу матеріальним об'єктом зобов'язання або, як його частіше називають, предметом виконання можуть бути речі, гроші й інше майно, а також дії, що не мають матеріальної оцінки, як, наприклад, у безоплатному договорі доручення. А.В. Белов під грошовими зобов'язаннями розуміє цивільні правовідносини, змістом яких є право вимоги кредитора

і кореспондуючий йому юридичний обов'язок боржника здійснити сплату або платіж, тобто дію (або дії) з передачі певної (визначної) суми грошей (валюти). При цьому зазначає, що гроші, в юридичному сенсі цього слова, тобто предмет, який підлягає передачі для виконання грошового зобов'язання, є грошовими знаками країни – місця платежу, наприклад, казначейські білети, які є нерозмінними паперовими грошовими знаками, що випускаються державним казначейством, і (або) банкноти, які є грошовими знаками, що емітуються національним (державним, центральним) банком (системою банків) відповідної держави, а також монети, які представляють собою металеві предмети зазвичай круглої форми, викарбувані спеціальними унітарними підприємствами (монетними дворами) на замовлення і для емісії через казначейство або національний банк [2, с. 4]. Виходячи з цього визначення грошового зобов'язання, основною характерною ознакою грошово-зобов'язальних правовідносин є право вимоги однієї сторони й обов'язок іншої щодо сплати грошових коштів. Праву кредитора кореспондує обов'язок боржника, праву вимоги кредитора – обов'язок боржника на тій стадії, коли він набув характеру боргу. Суб'єктивне право кредитора перетворюється в право вимоги в той самий момент, в який обов'язок боржника набуває характеру боргу.

Український науковець І.М. Осадчий, досліджуючи поняття грошового зобов'язання у приватному праві, вказував на те, що визначальною ознакою грошового зобов'язання в цивільному законодавстві є саме обов'язок сплатити гроші на підставі цивільного договору і на інших підставах, визначених цивільним законодавством, у рахунок погашення існуючого боргу [3, с. 155]. В.А. Белов детальніше вказує на те, що договірні грошові зобов'язання можуть бути класифіковані на зобов'язання з передачі грошей як предмета договору і зобов'язання з передачі грошей як ціни договору [2, с. 28], що перекликається з положенням у Постанові Пленуму Вищого Господарського Суду України № 14 «Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань» від 17.12.2013 р. щодо визначення поняття грошового зобов'язання. Так, до грошового зводиться будь-яке зобов'язання, в якому саме гроші (грошові одиниці України або грошовий еквівалент в іноземній валюті) виступають предметом або ціною договору [4]. Іноземна валюта як вид фінансів є багатостороннім і складним явищем, що має власні ознаки, якості й форми прояву (готівкову і безготівкову), а отже, й розглядається в різних аспектах: економічному, юридичному, соціальному тощо. Загалом, поняття «грошей» все ж

частіше розглядається в економічному значенні. У цьому аспекті грішми можуть виступати будь-які предмети, які знаходяться у господарському обороті як знаряддя обігу.

У ЦК України міститься вимога про те, що валютою зобов'язання повинна бути грошова одиниця України – гривня, хоча сторони можуть визначити грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті. Законом України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» встановлено, що гривня як грошова одиниця України (національна валюта) є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається всіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України для проведення переказів. У Законі України «Про валюту та валютні операції» визначено, що відноситься до національної та іноземної валюти. До національної валюти (гривні) відносяться: а) грошові знаки грошової одиниці України – гривні у вигляді банкнот, монет, у тому числі обігових, пам'ятних та ювілейних монет, і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу; б) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у гривні; в) електронні гроші, номіновані у гривні. Під іноземною валютою розуміються: а) грошові знаки грошових одиниць іноземних держав у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави або групи іноземних держав, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу; б) кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях (зокрема, у спеціальних правах запозичення), що належать до виплати в іноземній валюті; в) електронні гроші, номіновані у грошових одиницях іноземних держав та (або) банківських металах [5]. Незважаючи на те, що гривня (банкноти і монети) як національна валюта є єдиним законним платіжним засобом на території України, приймається всіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для переказів [6], усі грошові знаки зберігають свою грошову природу та можуть бути в обігу незалежно від того, в якій державі здійснено їх випуск. Так, згідно з ч. 3 ст. 533 України іноземна валюта теж може використовуватись для розрахунків у зобов'язаннях, однак у випадках, порядку і на умовах, установлених законом.

Сьогодення характеризується непрогнозованими коливаннями курсів валют, що безпосередньо впливає на грошові зобов'язання. Одними з найбільш розповсюджених інструментів уникнення валютних ризиків, які використовуються сторонами в цивільних правовідносинах, є вибір валюти зобов'язання. У свою чергу всі грошові зобов'язання в іноземній валюті нами розглядаються у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні такими зобов'язаннями є лише ті, що виражені безпосередньо в іноземній валюті. Законодавством України передбачено, що гривня є єдиним законним платіжним засобом в Україні, водночас зазначається перелік обставин, за якими використання в розрахунках валюти, відмінної від національної – гривні, є можливим з: 1) операціями зі здійснення іноземних інвестицій та повернення іноземному інвестору прибутків, доходів (у тому числі дивідендів) та інших коштів, одержаних на законних підставах у результаті здійснення іноземних інвестицій; 2) операціями банків з надання банківських та інших фінансових послуг на підставі банківської ліцензії; 3) операціями з надання фінансових послуг, визначених пунктами 1–5 частини другої та частиною третьою статті 9 цього ЗУ «Про валюту та валютні операції», що надаються небанківськими фінансовими установами та операторами поштового зв'язку, які мають ліцензію Національного банку України на здійснення валютних операцій; 4) операціями з розміщення, виплати грошового доходу та погашення облігацій, казначейських зобов'язань України, номінованих в іноземній валюті, якщо це передбачено проспектом цінних паперів (умовами їх розміщення); 5) операціями з купівлі-продажу державних цінних паперів, номінованих в іноземній валюті, якщо ініціатором або отримувачем за такою валютною операцією є банк; 6) іншими операціями, визначеними Митним кодексом України та (або) нормативно-правовими актами Національного банку України [5]. Тобто будь-які фінансові операції з використанням іноземної валюти підлягають ліцензуванню НБУ. Хоча за договором позики коштів в іноземній валюті позичальник зобов'язаний, якщо інше не передбачене законом чи договором, повернути позичодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики), тобто таку ж суму коштів у іноземній валюті, яка отримана в позику. Тому як укладення, так і виконання договірних зобов'язань саме в іноземній валюті безпосередньо не суперечить чинному законодавству [7].

У свою чергу в широкому розумінні до грошових зобов'язань в іноземній валюті, окрім вищезгаданих, ми відносимо грошові зобов'язання з валютним застереженням. Погоджуємось у цьому контексті з тим, що виконанням зобов'язання з передачі іноземної валюти, як зазначив В.А. Белов, у деяких випадках слід вважати не тільки передачу обумовленої грошової суми в іноземній валюті, а й передачу її еквівалента [2, ст. 14]. У правовому полі під валютним застереженням розуміється особливе, погоджене сторонами положення договору. Ця спеціальна умова договору передбачає, що сума платежу повинна бути переглянута в тій самій пропорції, в якій відбудеться зміна курсу валюти платежу по відношенню до валюти застереження [8, ст. 126]. Так, гривня є лише платіжним засобом, а сума стягнення заборгованості визначатиметься в узгодженій сторонами саме іноземній валюті.

Норми чинного законодавства не містять заборони на вираження в договорі грошових зобов'язань в іноземній валюті, визначення грошового еквівалента зобов'язання в іноземній валюті, а також на здійснення перерахунку грошового зобов'язання у випадку зміни курсу національної валюти по відношенню до іноземної [9]. Також не можемо не згадати про досить поширену на практиці договірну умову, яка стосується застосування курсової різниці в грошових зобов'язаннях. Застосування останньої не відноситься до грошових зобов'язань в іноземній валюті. У такому випадку сторони виражають своє зобов'язання в національній валюті – гривні, не визначаючи грошовий еквівалент зобов'язання в іноземній валюті, та погоджують, що оплата за договором устанавлюється та здійснюється в національній валюті України.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, варто відзначити, що зміст грошового зобов'язання розкривається через призму зобов'язального правовідношення загалом та особливостей його предмету в конкретних правовідносинах. Законодавство України не містить прямої заборони фізичним чи юридичним особам виконувати грошові зобов'язання в іноземній валюті. Грошові зобов'язання в іноземній валюті в широкому розумінні ми розглядаємо як грошові зобов'язання безпосередньо в іноземній валюті, так і грошові зобов'язання з валютним застереженням. У свою чергу у вузькому розумінні грошові зобов'язання в іноземній валюті стосуються виключно тих правовідносин, в яких як і саме зобов'язання виражене в іноземній валюті, так і здійснення розрахунків.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n3103> (дата звернення: 29.03.2021).

2. Белов В.А. Денежные обязательства. Москва, 2001. 192 с.
3. Осадчий І.М. Поняття грошового зобов'язання в приватному праві. *Вісник господарського судочинства*. 2006. № 5. С. 147–155.
4. Про деякі питання практики застосування законодавства про відповідальність за порушення грошових зобов'язань : Постанова Пленуму Вищого Господарського Суду України №14 від 17.12.2013 р. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014600-13#Text> (дата звернення: 01.04.2021).
5. Закон України «Про валюту та валютні операції» від 21.06.2018 р. № 2473-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2473-19> (дата звернення 04.04.2021 року).
6. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. № 679-XIV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> (дата звернення: 04.04.2021 року).
7. Постанова Верховний Суд України від 2 липня 2014 року, судова справа № 6-79цс14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39689407> (дата звернення: 20.04.2021).
8. Балабанов И.Т. Валютные операции. Москва : Финансы и статистика, 1993. 144 с.
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 06.03.2018 року, судова справа № 910/8866/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72730818> (дата звернення: 21.04.2021).

References

1. *Civil Code of Ukraine 2003* (UA). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n3103>
2. Below, V.A. (2001). *Denezhnye obizatelstva: pidruchnyk*. [Financial Obligations]. M., 192 p.
3. Osadchyi, I.M. (2006). *Denezhnye obizatelstva*. [The concept of monetary obligation in private law], *Bulletin of commercial litigation*, no.5, pp. 147-155.
4. *On some issues of the practice of application of the legislation on liability for breach of monetary obligations 2013* (UA). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2473-19>
5. *On Currency and Currency Transactions 2018* (UA). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2473-19>
6. *On the National Bank of Ukraine 1999* (UA). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
7. *Resolution of the Supreme Court of Ukraine* (2014) № 6-79цс14 (UA). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39689407> (дата звернення: 20.04.2021).
8. Balabanov, I. T. (1993), *Valiutnye operatsyy: pidruchnyk* [Currency operations], *Finansy y statystyka, Moskva* p. 144.
9. *Resolution of the Supreme Court of Ukraine* (2018) №910/8866/17 (UA). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72730818>

РОЗДІЛ ІІІ. ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.22:331.105

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2021-2-08>

Принципи юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці

Козлов О. С.

аспірант другого року навчання

Донецький національний університет імені Василя Стуса

вул. 600-річчя, 21, Вінниця, Україна

orcid.org/0000-0002-9235-5081

o.kozlov@donnu.edu.ua

Ключові слова: *юридична відповідальність, законодавство про охорону праці, принципи юридичної відповідальності, субінститут, право на безпечні та здорові умови праці.*

Статтю присвячено проблемним питанням уточнення системи принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці. Визначено необхідність в узагальненні позицій науковців і практиків насамперед у сфері трудового права щодо розуміння сутності принципів юридичної відповідальності за порушення норм про охорону праці.

Метою статті є уточнення системи принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці (норм про охорону праці) за допомогою синергетики як сучасної прогресивної методологічної парадигми юридичних досліджень.

Результатом дослідження, що базується на синергетичному підході, є уточнення системи сучасних принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці, яка поєднує теоретичні та аксіологічні засади міжгалузевого комплексного правового інституту юридичної відповідальності (в системі права) і міжгалузевого комплексного правового інституту охорони праці (який більш тяжіє до науки трудового права). Аргументовано, що в зазначену систему входять такі загальні принципи: справедливість, законність, гуманізм, своєчасність, невідворотність, доцільність, індивідуалізація, обґрунтованість. Ці принципи впливають із фундаментальних ідей і засад міжгалузевого комплексного правового інституту юридичної відповідальності. В цю систему також входять спеціальні принципи, які беруть безпосередньо свої витоки з вихідних засад міжгалузевого комплексного правового інституту охорони праці. Серед них є такі принципи, як: принцип обов'язковості державного соціального страхування від нещасного випадку та у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; принцип відшкодування шкоди особам, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; принцип адаптації трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його здоров'я та психологічного стану та ін.

Отримані результати дослідження можуть стати підґрунтям для подальших розвідок змістового наповнення принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці в науці трудового права.

Principles of legal liability for violation of labor protection legislation

Kozlov O. S.

Postgraduate Student of the second year of study

Vasyl' Stus Donetsk National University

600-richya str., 21, Vinnytsia, Ukraine

orcid.org/0000-0002-9235-5081

o.kozlov@donnu.edu.ua

Key words: *legal responsibility, labor protection legislation, principles of legal liability, substitute, right to safe and healthy working conditions.*

The article is devoted to the problematic issues of determining the principles of legal liability for violations of labor protection legislation. The need to generalize the positions of scientists and practitioners, primarily in the field of labor law, on understanding the essence of the principles of legal liability for violations of labor protection standards is determined.

The purpose of the article is to clarify the system of principles of legal liability for violations of labor protection legislation (labor protection standards) with the help of synergetics as a modern progressive methodological paradigm of legal research.

The result of the study, which is based on a synergetic approach, is the definition of a system of modern principles of legal liability for violations of labor protection legislation, which combines the theoretical and axiological foundations of the intersectoral complex legal institute of legal responsibility in the legal system and the intersectoral complex legal institute of labor protection, which is more inclined to the science of labor law. It is argued that the specified system includes the following general principles: justice, legality, humanism, timeliness, inevitability, expediency, individualization, validity. These principles are derived from the fundamental ideas and foundations of the intersectoral integrated legal institute of legal responsibility. The system of modern principles of legal liability for violations of labor protection legislation also includes special principles that follow from the basic principles of the intersectoral integrated legal institute of labor protection. Among them are such principles as: the principle of mandatory state social insurance against accidents and temporary disability; the principle of compensation for harm to persons who have suffered from industrial accidents and occupational diseases; the principle of adapting labor processes to the capabilities of the employee, taking into account his health and psychological state, etc. The obtained results of the study can become the basis for further study of the content of the principles of legal liability for violation of labor protection legislation in the science of labor law.

Вступ. Проблематика принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці (норм про охорону праці) була і залишається найменш досліджуваною в юриспруденції, а також у науці трудового права. До того ж відсутність єдності поглядів учених трудового права і фахівців-правників щодо розуміння змісту та видів принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці як вихідних засад та ідей функціонування і реалізації цієї відповідальності, на жаль, продукує недостатню теоретичну обґрунтованість її подальшої розбудови та досконалості на доктринальному рівні. Наразі необхідність в узагальненні

позицій науковців і практиків насамперед у сфері трудового права щодо розуміння сутності принципів юридичної відповідальності за порушення норм про охорону праці та вдосконалення класифікації зазначених принципів за різними критеріями з метою формування системного та комплексного уявлення про змістове наповнення і ядро сутнісних ознак цих вихідних засад та ідей.

Визначенню і дослідженню системи принципів юридичної відповідальності загалом та юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці зокрема, керівних засад та ідей правового регулювання охорони праці присвячені потужні доробки вчених-правознавців

радянської доби С.С. Алексєєва [1], О.П. Бороданкова [2], С.А. Голощапова [3], В.І. Семенова [4], П.Р. Стависького [5] й інших та сучасних науковців-правників Л.П. Амелічевої [5], Ю.Ю. Івчук [7], О.Ф. Скакун [8], І.І. Шамшиної [9], О.Я. Яковлева [10] та ін. Одним з останніх важливих доробків за означеною тематикою є монографічне дослідження Р.Т. Чернеги «Правове забезпечення охорони праці в контексті євроінтеграції України: теорія і практика» (2019 р.) [11], в якому досліджено теоретико-методологічні засади розвитку правового забезпечення охорони праці в контексті євроінтеграції України. У цій праці виокремлено серед принципів правового забезпечення охорони праці групу фундаментальних ідей-принципів захисту працівників, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, і надано їм лапідарну характеристику. В іншому монографічному дослідженні О.М. Рим «Трудове право Європейського Союзу» (2020 р.) [12] з'ясовано зміст основних принципів сприяння покращенню охорони здоров'я та професійній безпеці, закріплених у рамковій Директиві Ради (89/391/ЄЕС) «Про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі» від 12.06.1989 р. [13], які базуються на ризикоорієнтованому підході – новій прогресивній парадигмі системи управління виробничими (техногенними) небезпеками на підприємствах, в установах і організаціях.

Водночас питання визначення й дослідження системи сучасних принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці за синергетичним підходом, що поєднує теоретичні та аксіологічні засади міжгалузевого комплексного правового інституту юридичної відповідальності (в системі права) [14, с. 11] і міжгалузевого комплексного правового інституту охорони праці (який більш тяжіє до науки трудового права) [3, с. 67–100], потребують ретельнішого системного дослідження.

Метою статті є уточнення системи принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці (норм про охорону праці) за допомогою синергетики як сучасної прогресивної методологічної парадигми юридичних досліджень.

На використання автором саме синергетичного підходу в методології цього дослідження вплинуло те, що саме синергетика орієнтує розвиток системи права, вказуючи вихід її зі стану ентропії на зламі соціальних епох, що проявляється в транзитивності більшості соціальних інститутів, цінностей і норм, а отже, зумовлює виникнення нових соціальних структур і спричиняє зміни в організації управління суспільством [15, с. 11].

Виклад основного матеріалу дослідження.

У спеціальній юридичній літературі нерідко зауважується, що законодавству про охорону праці (нормам про охорону праці) притаманний комплексний характер, ядром якого переважно є норми трудового права. Цей масив норм вбирає в себе не тільки правові норми інших галузей права, які регулюють охоронні відносини у сфері забезпечення безпечних і здорових умов праці, але й численні техніко-юридичні норми [16, с. 17–18].

Подібну характеристику комплексу правових норм – юридичній відповідальності за порушення правил про охорону праці – надає й А.Т. Мадалінов. Учений стверджує, що цей масив вбирає в себе норми про відповідальність не лише законодавства про працю, але й норми цивільного, кримінального та адміністративного законодавства. Тобто норми, що встановлюють відповідальність за порушення правил охорони праці, входять в інститути інших галузей права, тому що санкції, передбачені за відповідні правопорушення, містяться не тільки в трудовому, а й в інших галузях права [17, с. 93–94].

Враховуючи те, що цілісність будь-якого механізму правового регулювання суспільних відносин визначається передусім керівними ідеями й цілями, на досягнення яких спрямовані всі правові засоби, якими він репрезентований, то й механізм юридичної відповідальності за порушення норм про охорону праці забезпечується також завдяки принципам правового регулювання відповідних охоронних відносин у сфері забезпечення безпечних і здорових умов праці.

Необхідно відразу зауважити, що принципи юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці (норм про охорону праці) впливають із системи принципів юридичної відповідальності (як загальноправової категорії). Ця система принципів юридичної відповідальності складається із загальноприйнятих норм-ідей найвищого авторитету, які слугують основними засадами імперативного характеру, на підставі яких компетентні органи застосовують санкції правових норм до правопорушників з метою забезпечення правового порядку. Ці принципи є ще різновидом міжгалузевих принципів права [8, с. 432]. До них у спеціальній юридичній літературі традиційно віднесені такі вихідні засади, як: законність, обґрунтованість, доцільність, невідворотність, своєчасність, справедливність [8, с. 433–434; 18] й ін. Враховуюче зазначене, в контексті нашого дослідження ці принципи слід визначити як загальні принципи міжгалузевого комплексного субінституту юридичної відповідальності за порушення норм охорони праці.

Далі необхідно розкрити зміст та сутність загальних принципів юридичної відповідальності за порушення норм охорони праці, а саме:

1) принцип законності полягає в тому, що цей різновид юридичної відповідальності настає: за наявності складу трудового правопорушення у сфері охорони праці, коли правопорушник є стороною трудових відносин на підставі укладеного трудового договору; за неправомірні діяння (дії чи бездіяльність) у сфері забезпечення безпечних і здорових умов праці, що проявляється в невиконанні або неналежному виконанні трудових обов'язків, порушенні вимог законодавства працівником чи роботодавцем у зазначеній сфері, які нерідко призводять до «невиконання трудових завдань, порушення належного процесу праці, а за певних умов – і до спричинення майнової шкоди» [19, с. 30] (а не за думки, світогляд, особистісні властивості); за суспільно шкідливі для життя і здоров'я працюючих і виробничого середовища та, як правило, винні діяння, вчинені особою, яка наділена, зокрема, трудовою правосуб'єктністю, елементом якої є деліктоздатність; за власні діяння правопорушника-сторони трудових відносин незалежно від статусу працівника в ієрархії персоналу; відповідно до процесуально-процедурних норм (порядку розслідування нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві, порядку накладення штрафів за порушення законодавства про охорону праці); на підставі рішень компетентних органів, котрі визначені законом (загальною чи спеціальною комісією з розслідування нещасних випадків та професійних захворювань, судом, Держпраці тощо);

2) принцип обґрунтованості виражається: у встановленні самого факту здійснення стороною трудових відносин трудового правопорушення у сфері охорони праці як об'єктивної істини (як правило в акті розслідування (спеціального розслідування) нещасного випадку, гострого професійного захворювання (отруєння), аварії за формою Н-1, висновку МСЕК); встановленні інших юридично значущих фактів, пов'язаних з висновками про факт трудового правопорушення і суб'єкта правопорушення (укладення трудового договору, отримання наряд-допуску до робіт підвищеної небезпеки, своєчасного проходження навчання та інструктажу з охорони праці тощо). Принцип «презумпції невинуватості» потребує, щоб вина особи-правопорушника, що притягується до відповідальності, була доведена і визначена в правозастосовному акті;

3) принцип доцільності полягає у відповідності вибраного засобу впливу на правопорушника меті юридичної відповідальності (захистити правопорядок, дисципліну праці (трудова, технологічна й інша) на підприємстві, в установі чи організації засобами дисциплінарної, матеріальної, адміністративної чи кримінальної відповідальності, виховати поважне ставлення до права на безпечні

й здорові умови праці), що вимагає: індивідуалізації державно-примусових заходів залежно від тяжкості правопорушення і властивостей правопорушника-сторони трудових відносин як особи, котра підлягає відповідальності; пом'якшення відповідальності і навіть відмовлення від застосування засобів відповідальності за наявності можливості досягти її цілей іншим шляхом (накладенням громадських стягнень);

4) принцип невідворотності виражається в: неминучості настання юридичної відповідальності за порушення норм про охорону праці правопорушника – сторони трудових відносин; оперативності застосування засобів відповідальності за вчинені порушення вимог законодавства про охорону праці (догани, дисциплінарного звільнення, в тому числі керівника підприємства за однократне грубе порушення своїх трудових обов'язків у сфері охорони праці, що призвели до аварії або нещасних випадків на виробництві або до суттєвої втрати майна роботодавця тощо); ефективності заходів, застосовуваних до таких правопорушників. Незнання закону не звільняє від відповідальності. Дія принципу невідворотності покарання не повинна порушувати іншого принципу відповідальності – презумпції невинуватості;

5) принцип своєчасності означає можливість застосування до правопорушника відповідальності протягом строку давності, тобто періоду, не занадто віддаленого від факту вчинення порушення вимог законодавства про охорону праці (наприклад, до дисциплінарної відповідальності можна притягнути, якщо з дня скоєння дисциплінарного проступку не пройшло 6 місяців, а з дня його виявлення – 1 місяць відповідно до ст. 148 КЗпП України, до матеріальної відповідальності в судовому порядку можна притягнути працівника-правопорушника протягом року з дня виявлення шкоди відповідно до ст. 233 КЗпП України тощо). Для адміністративних правопорушень установлений строк давності в кілька місяців, для кримінальних злочинів – від 1 року до 10–15 років (залежно від тяжкості злочину та обставин справи). Закінчення терміну давності тягне за собою звільнення від юридичної відповідальності (згідно з трудовим, адміністративним, кримінальним законодавством);

6) принцип справедливості виявляється в такому: під час встановлення засобів покарання і стягнення за порушення норм про охорону праці не повинна принижуватися людська гідність сторони трудових відносин; зворотної сили не має закон, що встановлює чи підсилює відповідальність, але не пом'якшує її (принцип відповідності покарання тяжкості вчиненого злочину); кримінальне покарання не встановлюється

за проступки, зокрема пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці; лише одне стягнення встановлюється за одне правопорушення, в тому числі у сфері забезпечення безпечних і здорових умов праці (принцип, що став аксіомою) [8, с. 433–434; 18];

7) принцип індивідуалізації впливає зі ст. 61 Конституції України, де закріплено, що «юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» та виражається в диференційованому закріпленні обов'язків з урахуванням правового статусу суб'єкта відповідальності (зокрема, трудових обов'язків у сфері охорони праці для посадових осіб у посадових інструкціях, у письмових трудових договорах, у локальних інструкціях про охорону праці), диференціації правопорушень і санкцій залежно від типової суспільної небезпеки правопорушення та особистості правопорушника, встановленні міри та обсягу відповідальності з урахуванням суспільної небезпеки правопорушення (особливо якщо це пов'язано з порушенням загальних правил безпеки праці (статті 271, 275 КК) і спеціальних правил при виконанні робіт підвищеної небезпеки або на об'єктах підвищеної небезпеки (статті 272–274 КК));

8) принцип гуманізму полягає в тому, що особи, притягнені до юридичної відповідальності, користуються правами і свободами людини і громадянина, а також означає функціональне здійснення юридичної відповідальності на основі ставлення до людини як до найвищої цінності; встановлення системи пільг (виключень із принципів невідворотності, рівності) в залежності від особливих характеристик суб'єкта (так, з неповнолітнім працівником заборонено укласти письмовий договір про взяття на себе повної матеріальної відповідальності за незабезпечення цілості майна роботодавця, в тому числі й унаслідок порушення норм про охорону праці) або незалежно від них, що проявляється в актах амністії та помилування [18].

Крім вищезазначених загальних принципів юридичної відповідальності за порушення норм про охорону праці як міжгалузевого комплексного субінституту, який пов'язаний з міжгалузевим комплексним правовим інститутом юридичної відповідальності, бажано виокремити й низку спеціальних принципів, які впливають із синергетичного зв'язку цього субінституту з міжгалузевим комплексним інститутом охорони праці.

Необхідно зауважити, що в наукових працях С.А. Голощапова, Р.Т. Чернеги серед принципів правового регулювання охорони праці виокремлена група фундаментальних ідей і засад, пов'язана саме із захистом працівників, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Проте кожний із вчених

по-своєму вбачає наповненість цієї групи принципів, виходячи із законодавства про охорону праці, яке було чинним на час проведення ними своїх наукових досліджень.

Радянський учений-юрист С.А. Голощапов виокремлює групу принципів, що відображають основні засади правової політики в області захисту права трудящих на здорові й безпечні умови праці, в яку входять: 1) принцип здійснення повсякденного контролю і нагляду за дотриманням охорони праці; 2) принцип відшкодування матеріальної шкоди державою, колгоспами, підприємствами, установами та організаціями, спричиненої за їхньою виною колгоспнику, працівнику трудовим каліцтвом та іншим пошкодженням здоров'я; 3) принцип відшкодування підприємствами, установами, організаціями витрат на догляд за потерпілим на виробництві, на додаткове харчування, протезування та санаторно-курортне лікування (включаючи оплату проїзду) та інші витрати, якщо він потребує ці види допомоги (інакше кажучи, роботодавці зобов'язані відшкодувати витрати потерпілих на виробництві в повному обсязі, тобто понад відшкодування його втраченого заробітку) [3, с. 144–147]. Для радянської доби виокремлення С.А. Голощаповим такої групи принципів було прогресивним, нині цю позицію розвивають уже сучасні вчені трудового права.

Продовжуючи думку С.А. Голощапова, сучасний учений трудового права Р.Т. Чернега із принципів правового забезпечення охорони праці виокремлює групу принципів щодо захисту працівників, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, а саме: 1) принцип обов'язковості державного соціального страхування від нещасного випадку та у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; 2) принцип відповідальності роботодавців та Фонду за реалізацію права застрахованої особи на матеріальне забезпечення та соціальні послуги в разі настання нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; 3) принцип відшкодування шкоди особам, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; принцип адаптації трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його здоров'я та психологічного стану [21, с. 138]. Така позиція сучасного вченого трудового права і фахівця-практика у сфері охорони праці є слушною і такою, що має перспективу розвитку й надалі в науці трудового права.

Проте багато вчених дотримуються й іншої позиції, схожою з позицією законодавця, коли із переліку принципів державної політики у сфері охорони праці не виокремлюється група принципів, що стосується захисту потерпілих

на виробництві від нещасного випадку чи професійного захворювання. Так, радянський вчений-юрист В.І. Семенков у переліку принципів державної політики у сфері охорони праці чітко не виокремлює принципи, пов'язані з юридичною відповідальністю у сфері охорони праці. Проте цей вчений надає ретельну характеристику принципу здійснення повсякденного контролю і нагляду за дотриманням охорони праці, що, на нашу думку, можна віднести до когорти принципів юридичної відповідальності за порушення норм охорони праці. В.І. Семенков зауважує, що у сфері охорони праці є важливим те, що принцип здійснення повсякденного контролю і нагляду за дотриманням охорони праці здійснюється не лише державою, але й за допомогою громадських організацій, зокрема профспілками, громадськими радами наукової організації праці, радами молодих спеціалістів, громадськими радами кадрів тощо [4, с. 87–93]. На жаль, не виокремлює групу принципів, що стосуються захисту потерпілих на виробництві, із загального переліку принципів державної політики у сфері охорони праці й сучасний учений О.А. Яковлев [10, с. 76].

Проведений аналіз різних поглядів учених на існування серед принципів правового регулювання охорони праці виокремленої групи принципів, спрямованої на захист права працівників на безпечні і здорові умови праці, в тому числі на захист працівників, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, дає можливість стверджувати про

існування, крім загальних, ще й спеціальних принципів юридичної відповідальності за порушення норм охорони праці.

Висновки. Результатом дослідження, що базується на синергетичному підході, є уточнення системи сучасних принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці, яка поєднує теоретичні та аксіологічні засади міжгалузевого комплексного правового інституту юридичної відповідальності (в системі права) і міжгалузевого комплексного правового інституту охорони праці (який більш тяжіє до науки трудового права).

У зазначену систему входять як загальні принципи (справедливість, законність, гуманізм, своєчасність, невідворотність тощо), які впливають із фундаментальних принципів міжгалузевого комплексного правового інституту юридичної відповідальності, так і спеціальні принципи, які беруть безпосередньо свої витoki з вихідних ідей і засад міжгалузевого комплексного правового інституту охорони праці (принцип відшкодування шкоди особам, які потерпіли від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; принцип адаптації трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його здоров'я і психологічного стану та ін.).

Отримані результати дослідження можуть стати підґрунтям для подальших розвідок змістовного наповнення принципів юридичної відповідальності за порушення законодавства про охорону праці в науці трудового права.

Література

1. Алексеев С.С. Общая теория права. Москва : Юридическая литература, 1982. 360 с.
2. Бороданков А.П. Охрана безопасности труда. Правовые вопросы. Ленинград : Лениздат, 1975. 167 с.
3. Голощапов С.А. Правовые вопросы охраны труда в СССР. Москва : Юрид. лит., 1982. 200 с.
4. Семенков В.И. Охрана труда в СССР (правовые проблемы). *Избранные труды. В.И. Семенков. (Наследие права)*. Минск : Редакция журнала «Промышленно-торговое право», 2013. 535 с.
5. Ставиский П.Р. Трудовой договор и ответственность предприятия за необеспечение безопасных условий труда. *Роль договора в регулировании общественных отношений* : межвузовский сборник научных трудов. Пермский ун-т. Пермь, 1986. С. 74–86.
6. Амелічева Л.П. Забезпечення безпеки праці як умови трудового договору : монографія. Донецьк : Норд-Прес, 2010. 179 с.
7. Івчук Ю.Ю. Особливості правового регулювання охорони праці на підприємствах з підвищеною небезпекою. *Право та інновації*. 2015. № 2. С. 92–97.
8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник : пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.
9. Шамшина І.І. Юридична відповідальність працівника як елемент його трудово-правового статусу. *Форум права*. 2011. № 2. С. 981–986.
10. Яковлев О.Я. Принципи державної політики в галузі охорони праці: погляд правника. *Право та інновації*. 2017. № 2. С. 75–80.
11. Чернега Р.Т. Правове забезпечення охорони праці в контексті євроінтеграції України: теорія і практика : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 408 с.
12. Про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі: Директива Ради (89/391/ЄЕС) від 12.06.1989 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://cutt.ly/gnGvpMO> (дата звернення: 10.06.2020).
13. Рим О.М. Трудове право Європейського Союзу : монографія. Львів : «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2020. 596 с.

14. Гринь О.Д. Категорія юридичної відповідальності: методологічний аналіз поняття. *Правова держава*. 2016. № 24. С. 11–15.
15. Балинська М., Яценко В. Синергетика як методологічна парадигма юридичних досліджень. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 3–12.
16. Голощанов С.А. Правовые проблемы охраны труда в СССР : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Москва, 1983. 36 с.
17. Мадалинов А.Т. Юридическая ответственность за нарушение норм об охране труда в Кыргызской Республике. *Крымский научный вестник*. 2016. № 2. С. 84–96.
18. Крестовская Н.М., Матвеева Л.Г. Теория государства и права: Элементарный курс. Издание второе. Харьков : ООО «Одиссей», 2008. 432 с. URL: <https://cutt.ly/1nGvko8> (дата звернення: 10.06.2020).
19. Борисов В.И. Ответственность за нарушение правил техники безопасности на производстве. Киев : Головное изд-во объединения «Вища школа», 1984. 72 с.
20. Індивідуалізація покарання як принцип його призначення. Національна школа суддів України. URL: <https://cutt.ly/inGvcE4> (дата звернення: 10.06.2020).
21. Чернега Р.Т. Концепція правового забезпечення охорони праці в контексті євроінтеграції України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2019. 420 с.

References

1. Alekseev S. S. (1982). *Obshchaya teoriya prava*. [General theory of law: a textbook]. M.: Yuridicheskaya literatura. 360 s. [in Russian].
2. Borodankov A. P. (1975). *Ohrana bezopasnosti truda. Pravovye voprosy*. [Occupational safety protection. Legal issues.]. L.: Lenizdat. 167 s. [in Russian].
3. Goloshchaporov S. A. (1982). *Pravovye voprosy ohrany truda v SSSR*. [Legal issues of labor protection in the USSR.] M.: Yurid. lit. 200 s. [in Russian].
4. Semenov V. I. (2013). *Ohrana truda v SSSR (pravovye problemy)* [Labor protection in the USSR (legal problems)] / *Izbrannye trudy. V.I. Semenov. (Nasledie prava)*. Minsk: Redakciya zhurnala «Promyshlennno-torgovoe pravo». 535 s. [in Russian].
5. Staviskij P. R. (1986). *Trudovoj dogovor i otvetstvennost' predpriyatiya za neobespechenie bezopasnykh uslovij truda*. [The employment contract and the responsibility of the company for the failure to ensure safe working conditions]. *Rol' dogovora v regulirovanii obshchestvennyh otnoshenij: Mezhvuzovskij sbornik nauchnykh trudov. Permskij un-t. Perm'. S. 74–86*. [in Russian].
6. Amelicheva L. P. (2010). *Zabezpechennya bezpeki praci yak umovi trudovogo dogovoru: monografiya*. [Ensuring labor safety as a condition of an employment contract: a monograph]. Donetsk: Nord-Pres. 179 s. [in Ukrainian].
7. Ivchuk Yu. Yu. (2015). *Osoblivosti pravovogo reguluvannya ohoroni praci na pidpriemstvakh z pidvishchenoyu nebezpekoyu* [Features of legal regulation of labor protection at enterprises with increased danger]. *Pravo ta innovacii. № 2. S. 92–97*. [in Ukrainian].
8. Skakun O. F. (2001). *Teoriya derzhavi i prava: pidruchnik*. [Theory of state and law: a textbook] / per. z ros. Harkiv: Konsum. 656 s. [in Ukrainian].
9. Shamshina, I. I. (2011). *Yuridichna vidpovidal'nist' pracivnika yak element jogo trudopravovogo statusu*. [Legal liability of an employee as an element of his labor law status]. *Forum prava. № 2. S. 981–986*. [in Ukrainian].
10. Yakovlev O. Ya. (2017). *Principi derzhavnoi politiki v galuzi ohoroni praci: poglyad pravnika*. [Principles of state policy in the field of labor protection: a lawyer's view]. *Pravo ta innovacii. № 2. S. 75–80*. [in Ukrainian].
11. Chernega R. T. (2019). *Pravove zabezpechennya ohoroni praci v konteksti evrointegracii Ukraini: teoriya i praktika: monografiya*. [Legal support of labor protection in the context of European integration of Ukraine: theory and practice: a monograph]. Kiiiv: Centr uchbovoi literaturi. 408 s. [in Ukrainian].
12. *Pro zaprovadzhennya zahodiv, poklikanih zaohochuvati do pokrashchennya bezpeki ta ohoroni zdorov'ya pracivnikiv na roboti: Direktiva Radi* [On the introduction of measures designed to promote the improvement of the safety and health of employees at work: Council Directive]. (89/391/ЄЕС) vid 12.06.1989. *Oficijnij sajt Verhovnoi Radi Ukraini*. Retrieved from <https://cutt.ly/gnGvpMO> (data zvernennya: 07.06.2020) [in Ukrainian].
13. Rim O. M. (2020). *Trudove pravo Evropejs'kogo Soyuzu: monografiya*. [Labor law of the European Union: a monograph]. L'viv: «GALICH-PRES». 596 s. [in Ukrainian].
14. Grin' O. D. (2016). *Kategoriya yuridichnoi vidpovidal'nosti: metodologichnij analiz ponyattya*. [Category of legal liability: methodological analysis of the concept]. *Pravova derzhava. № 24. S. 11–15* [in Ukrainian].

15. Balins'ka M., Yashchenko, V. (2017). Sinergetika yak metodologichna paradigma yuridichnih doslidzhen'. [Synergetics as a methodological paradigm of legal research.]. *Naukovij visnik L'vivs'kogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav*. № 4. S. 3–12. [in Ukrainian].
16. Goloshchapov S. A. (1983). *Pravovye problemy ohrany truda v SSSR: avtoref. dis. ... d-ra yurid. nauk* [Legal problems of labor protection in the USSR: autoref. dis. ... Dr. legal sciences']: 12.00.05. M.. 36 c. [in Russian].
17. Madalinov A. T. (2016). *Yuridicheskaya otvetstvennost' za narushenie norm ob ohrane truda v Kyrgyzskoj Respublike*. [Legal liability for violation of labor protection regulations in the Kyrgyz Republic]. *Krymskij nauchnyj vestnik*. № 2. S. 84–96 [in Russian].
18. Krestovskaya N. M., Matveeva, L. G. (2008). *Teoriya gosudarstva i prava: Elementarnyj kurs*. [Theory of State and Law: An elementary course.]. Izdanie vtoroe. H: OOO «Odissej». 432 s. URL: <https://cutt.ly/1nGvko8> (data zvernennya: 03.06.2020) [in Russian].
19. Borisov V. I. (1984). *Otvetstvennost' za narushenie pravil tekhniki bezopasnosti na proizvodstve*. [Responsibility for violation of safety regulations at work]. K.: Golovnoe izd-vo izd-kogo ob"edineniya «Vishcha shhkola». 72 s. [in Russian].
20. *Individualizaciya pokarannya yak princip jogo priznachennya*. [individualization of punishment as a principle of its purpose]. *Nacional'na shkola suddiv Ukraïni*. URL: <https://cutt.ly/inGvcE4> (data zvernennya: 05.06.2020) [in Ukrainian].
21. Chernega R. T. (2019). *Koncepciya pravovogo zabezpechennya ohoroni praci v konteksti evrointegracii Ukraïni: dis. ... d-ra yurid. Nauk* [The concept of legal support of labor protection in the context of European integration of Ukraine: dis. ... Dr. legal sciences']: 12.00.05. Kiïv. nac. un-t im. T. Shevchenka. Kiïv. 420 s. [in Ukrainian].

РОЗДІЛ IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2021-2-09>

Засоби забезпечення захисту прав пацієнтів у системі охорони здоров'я України

Федчун А. М.*аспірант кафедри теорії та історії права**Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана**пр. Перемоги, 54/1, Київ, Україна**orcid.org/0000-0003-2024-0717**fedchunadnriy@gmail.com*

Ключові слова: захист прав пацієнта, законодавство України в галузі охорони здоров'я, правові засоби захисту, медичне право, правові норми.

Статтю присвячено дослідженню механізмів та засобів захисту прав пацієнтів в Україні. Підсумовано те, що відсутні механізми правозастосування основних прав пацієнтів. Розглянуті питання напрямів досліджень щодо захисту прав пацієнтів. Підкреслюється, що, незважаючи на визнання Конституцією та законами України життя і здоров'я людини найвищою соціальною цінністю, в Україні досі не створено належних механізмів правозастосування основоположних прав пацієнта. Здійснено класифікацію способів захисту прав пацієнта, а саме поділено їх на дві категорії: неюрисдикційній та юрисдикційній способи. Досліджено способи захисту порушених прав і законних інтересів у порядку самозахисту та в судовому порядку. Визначено такі проблеми в галузі захисту прав пацієнтів: 1) щодо збору доказової бази стосовно доведення втрати або шкоди здоров'ю пацієнта у зв'язку з діями чи бездіяльністю лікувального закладу; 2) відсутність клінічних протоколів, електронних баз медичних карток; 3) монополія експертних установ, що здійснюють судову експертизу; 4) відсутність особистої відповідальності медичних працівників. Метою досліджень було впорядкування основних засобів, способів захисту прав пацієнтів та основні проблеми в галузі захисту прав пацієнта. Досліджено, що визначені нормативними актами способи досудового захисту, такі як звернення до суду, мають свої переваги й недоліки, однак варто виокремити, що в разі конфлікту у сфері медичних послуг існує досить широкий вибір способів і засобів відновлення порушених прав під час надання медичних послуг. Зроблено висновок, що: 1) в Україні відсутні механізми правозастосування основних прав пацієнтів, таких як право на безпечну, своєчасну, якісну та доступну медичну допомогу; 2) необхідно створити спеціальний нормативно-правовий акт, який би урегулював та визначав основні механізми реалізації та захисту прав пацієнтів на охорону здоров'я і медичну допомогу; 3) чинна законодавча база у сфері охорони здоров'я потребує гармонізації відповідно до стандартів та механізмів, передбачених міжнародними нормативно-правовими актами ЄС.

Means of protecting the rights of patients in the healthcare system of Ukraine

Fedchun A. M.

Postgraduate Student at the Department of Theory and History of Law

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Peremogy avenue, 54/1, 03057, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-2024-0717

fedchunadnriy@gmail.com

Key words: *protection of patients' rights, legislation of Ukraine in the field of health care, legal remedies, medical law, legal norms.*

The article is devoted to the study of mechanisms and means of protection of patients in Ukraine. It is summarized that there are no mechanisms for enforcing the fundamental rights of patients. The issues of research areas for patient rights are considered. It is emphasized that despite the recognition of the Constitution and Laws of Ukraine of Life and Human Health, the highest social value in Ukraine, there are still proper mechanisms for enforcing the fundamental rights of the patient. The classification of methods for protecting the rights of the patient is carried out, namely divided into two categories: non-virical and jurisdictional. Methods of protection of protection of violated rights and legitimate interests in the order of self-defense and in court are investigated. Is analyzed. Problems are identified by the following problems in the field of patient protection: 1) regarding the collection of a evidence base for proving loss, or damage to the patient's health due to actions, or inaction of the medical institution; 2) lack of clinical protocols, electronic bases of medical cards; 3) monopoly of expert institutions that carry out judicial examination; 4) Lack of personal responsibility of medical workers. The purpose of the research was ordering fixed assets, methods for protecting patients and major problems in the field of protection of the patient. The investigated normative acts of pre-trial protection methods such as appeals to the court has its advantages and disadvantages, but it is worthwhile to distinguish that there is a wide variety of ways and means of restoring violated rights during the provision of medical services. It is concluded that: 1) There are no mechanisms for enforcing the fundamental rights of patients in Ukraine as the right to secure, timely, high-quality and accessible medical assistance; 2) it is necessary to create a special normative legal act that regulates and defined the main mechanisms for implementing and protecting patients with health care and medical care; 3) The current legislative framework in the field of health care requires harmonization in accordance with the standards and mechanisms provided by the international regulatory acts of the EU.

Вступ. Здоров'я та життя людини визнано на конституційному рівні найвищою в Україні цінністю, що зумовлює обов'язок держави не лише гарантувати, а й забезпечувати невідлучні та непопорушні права громадян на охорону здоров'я.

Конституцією України проголошено, що людина, її життя та здоров'я є найвищою соціальною цінністю, що тим самим покладає на державу обов'язок гарантування та забезпечення механізму охорони й захисту здоров'я своїх громадян. Перш за все це полягає в розробленні державою необхідних нормативно-правових документів для здійснення контролю та нагляду в галузі охорони здоров'я. Важливо наголосити, що законодавство України у сфері захисту прав пацієнтів зна-

ходиться на етапі формування, що у свою чергу зумовлює актуальність даного дослідження, яке спрямоване на систематизацію і вдосконалення правозахисного механізму захисту прав пацієнтів в Україні.

Дослідженням правових проблем у сфері забезпечення прав пацієнта, в тому числі механізмами забезпечення порушених прав пацієнтів, займалися такі правники, як В.О. Галай, В.Б. Філатов, І.А. Петрова та інші.

Сьогодні в галузі охорони здоров'я нормативно-правові акти визначають основними напрямками державної діяльності в даній галузі – це гарантування прав пацієнтів. Важливою проблемою реалізації нормативно-правових актів у цій галузі є забез-

печення дотримання та реального виконання таких актів, що потребує негайного розв'язання цієї проблеми шляхом створення нових та вдосконалення вже наявних механізмів захисту, які здатні максимально ефективно вирішувати актуальні проблеми пацієнтів, що виникли у зв'язку з порушенням правових приписів посадовими особами, які надають медичну допомогу, недотриманням та невиконанням приписів законодавства, що регулюють права пацієнтів в Україні [1].

Виклад основного матеріалу дослідження. Рівень медичного обслуговування, професіоналізму медичних працівників та своєчасність наданих послуг є підставою для можливих претензій пацієнтів. Будь-яке відхилення від бажаного результату або неналежне та несвоєчасне надання медичних послуг здатне вплинути на створення конфліктної ситуації.

Згідно зі статтею 49 Конституції України визначено права громадян на охорону здоров'я та медичну допомогу. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування [2].

Основні принципи забезпечення прав на охорону здоров'я та медичну допомогу громадян, їхні правові механізми, соціальні-економічні засади регулюються Основами законодавства України про охорону здоров'я [3], деякими нормами Цивільного кодексу України [4] і нормами Кримінального кодексу України [5], що встановлюють відповідальність медичних працівників за неналежне виконання або невиконання ними своїх професійних обов'язків.

Здійснення захисту прав пацієнта можна класифікувати, як:

- 1) неюрисдикційній (захист порушених прав і законних інтересів у порядку самозахисту);
- 2) юрисдикційній (захист порушених прав і законних інтересів у судовому порядку в загальносудовому або адміністративному порядку).

Сьогодні в українському суспільстві все більше обговорюють та досліджують питання цивільно-правового захисту прав пацієнтів. Згідно з приписами норм Основного Закону кожний вправі захищати свої права і свободи всіма можливими засобами, що не забороні законодавством. На основі вищесказаного основні способи захисту прав пацієнтів можна поділити на досудові й судові [6, с. 567].

До судового захисту порушених прав пацієнта відноситься звернення до судових органів щодо відновлення порушених прав та законних інтересів у загальному або адміністративному порядку. Судова система є одним із дієвих засобів захисту прав пацієнта, оскільки суд – це державний орган, що здійснює правосуддя. Відповідно до ст. 129¹ Конституції України судові рішення є обов'язко-

вим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд [2].

Пацієнт у залежності від медичної установи може звернутися в такому порядку:

а) подання позовної заяви в адміністративному порядку в межах адміністративного судочинства – на неправомірні дії, рішення, бездіяльність органів влади, державних і комунальних медичних закладів, їхніх посадових і службових осіб;

б) подання позовної заяви в цивільному порядку, в межах цивільного судочинства – на неналежне надання медичних послуг приватними медичними закладами.

Загалом, суд під час вирішення справи по суті може надати такі результати розгляду справи:

- 1) задовольнити адміністративний/цивільний позов повністю;
- 2) задовольнити адміністративний/цивільний позов частково;
- 3) відмовити в задоволенні адміністративного/цивільного позову повністю чи частково [7, с. 134–135].

Натепер склалася тяжка практика збору доказової бази щодо доведення втрати чи шкоди здоров'ю пацієнта у зв'язку з діями або бездіяльністю лікувального закладу. Позитивне рішення суду не завжди є фінальною стадією для пацієнта. Більшість державних/комунальних органів просто ігнорує рішення суду та й не виконує його, а державна виконавча служба у свою чергу завжди намагається швидше закрити провадження, навіть не виконавши рішення суду.

Обов'язок доведення втрати або шкоди здоров'ю покладається на самого пацієнта. Доволі часто під час збору доказової бази виникає проблема зі збором медичної документації. Дана документація знаходиться в медичних закладах, які не завжди надають дану документацію на вимогу пацієнта.

Однією із проблем, яку необхідно вирішувати, є відсутність клінічних протоколів та електронних баз медичних карток. Урегулювання цієї проблеми вирішить неоднозначне призначення лікарями різного лікування одного й того ж захворювання. Також сьогодні проблемою є монополія експертних установ, що здійснюють судову експертизу. Натепер пацієнт для експертного висновку може звернутися до державної судової експертизи, а інших уповноважених установ, компетентних для здійснення судової експертизи, немає. Також проблемою є відсутність особистої відповідальності медичних працівників. Передбачена відповідальність на практиці майже не застосовується, та і правоохоронні органи не охоче займаються такими справами.

В Україні нині існують як правові норми, які забезпечують можливість реалізації пацієнтом права на медичну допомогу, так і права на оскарження дії, рішення та бездіяльності медичними закладами, пов'язаних з наданням медичних послуг.

Передбачені нормативними актами способи досудового захисту, як і звернення до суду, має свої переваги й недоліки, однак варто виокремити, що в разі конфлікту у сфері медичних послуг існує досить широкий вибір способів і засобів відновлення порушених прав під час надання медичних послуг.

1 жовтня 2013 р. до Верховної Ради України було подано проект закону «Про права пацієнтів», який було зареєстровано під № 2438. Ініціаторами даного законопроекту були народні депутати VII скликання Шкварилюк Володимир Васильович та Іванчук Андрій Володимирович. Законопроект створювався з метою визначення поняття та детальнішої деталізації прав пацієнтів на охорону здоров'я і медичну допомогу. Завданням законопроекту є створення передумов для підвищення ефективності та якості надання медичної допомоги, недопущення будь-яких проявів дискримінації щодо доступу до медичної допомоги, підвищення обізнаності пацієнтів щодо їхніх прав, а також подальше наближення правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я до стандартів Європейського Союзу. По тексті цього законопроекту йшлося також про визначення правових, економічних та організаційних основ захисту прав пацієнтів. Законопроект було відкликано 27 жовтня 2014 р., оскільки він дублював уже існуючі правові норми [8].

У 2007 р. також була спроба створення закону «Про захист прав пацієнтів». Законопроект було подано та зареєстровано народним депутатом Юрієм Караєм [9]. Стаття 31 цього проекту передбачала створення Національної комісії із захисту прав пацієнтів. Даний орган відносився до спеціально уповноваженого центрального органу

виконавчої влади з питань охорони здоров'я. Також цей законопроект передбачав створення регіональних комісій із захисту прав пацієнтів, у територіальних органах яких повинні були розглядатися питання щодо дотримання і реалізації прав пацієнтів, але даний законопроект не було розглянуто в залі Верховної Ради України.

Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, підписану Україною та іншими сторонами 21 березня 2014 року, було ратифіковано 16 вересня 2014 року, з набранням чинності 1 вересня 2017 року. Одним із напрямів співпраці сторін Угоди є сприяння розвитку та співробітництву в галузі охорони здоров'я. Метою цієї співпраці є підвищення рівня безпеки та захисту здоров'я людини як передумови сталого розвитку та економічного зростання. Створення державного органу, який би здійснював захист прав пацієнтів, є обов'язковим для України.

Забезпечення прав пацієнтів, його стандарти та механізми визначені деякими міжнародними нормативно-правовими актами, які діють в Європейському союзі, такими як Європейський кодекс соціального забезпечення, Декларація про політику у сфері забезпечення прав пацієнтів у Європі, Європейська хартія пацієнтів та різні рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи в галузі охорони здоров'я.

Висновки. В Україні відсутні механізми правозастосування основних прав пацієнтів, таких як право на безпечну, своєчасну, якісну та доступну медичну допомогу.

Сьогодні в українському законодавстві існує недосконала правова база у сфері захисту прав пацієнтів та відсутній спеціальний нормативно-правовий акт, який врегулював і визначав би основні механізми реалізації та захисту прав пацієнтів на охорону здоров'я та медичну допомогу.

Чинна законодавча база у сфері охорони здоров'я потребує гармонізації відповідно до стандартів та механізмів, які передбачені міжнародними нормативно-правовими актами ЄС.

Література

1. Центр захисту прав пацієнтів. URL: <http://iaaukraine.org/centr-zahistu-prav-pacientiv-0/>
2. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ. Дата оновлення: 23.04.2021 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
4. Цивільний кодекс України : Закон, Кодекс від 16.01.2003 р. № 435-ІV. Дата оновлення: 27.05.2021 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
5. Кримінальний кодекс України : Кодекс, Закон від 05.04.2001 р. № 2341-ІІІ. Дата оновлення: 01.05.2016 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
6. Медичне право : підручник / С.Г. Стеценко та ін. М. : РМАПО, 2011. 567 с.
7. Сізнцова Ю.Ю. Права пацієнтів та медичних працівників: формування захисту обох сторін. *Порівняльно-аналогічне право*. 2014. С. 134–135.

8. Проект Закону про права пацієнтів № 2438 від 01.03.2013 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45938
9. Проект Закону про захист прав пацієнтів № 1132 від 06.12.2007 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1132&skl=7

References

1. Centr zakhystu prav pacijentiv [Center for the Protection of Patients' Rights] Retrieved from <https://iaaukraine.org/centr-zahistu-prav-pacientiv-0/> [in Ukrainian].
2. Konstytucija Ukrajiny, 1996 (Verkhovna Rada Ukrajiny). [The Constitution of Ukraine, 1996 (Verkhovna Rada of Ukraine)]: *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrajiny*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>. [in Ukrainian].
3. Osnovy zakonodavstva Ukrajiny pro okhoronu zdorov'ja, 1992 (Verkhovna Rada Ukrajiny). [Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care, 1992 (Verkhovna Rada of Ukraine)]: *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrajiny*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
4. Tsyvil'nyy kodeks Ukrajiny, 2003 (Verkhovna Rada Ukrajiny). [Civil Code of Ukraine 2003 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrajiny*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page5> [in Ukrainian].
5. Kryminal'nyj kodeks Ukrajiny, 2001 (Verkhovna Rada Ukrajiny). [Criminal Code of Ukraine 2001 Verkhovna Rada of Ukraine]: *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrajiny*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
6. Stetsenko S.G, Goncharov N.G, Stetsenko V.Y., Pishchit A.N. (2011) *Medychne pravo*, [Medical law] Moscow: RMAPO (in Russian).
7. Sizintsova Y.Y. (2014) *Prava pacijentiv ta medychnykh pracivnykiv: formuvannja zakhystu obokh storin* [The rights of patients and health professionals: the formation of protection of both parties]. *Comparative and similar law*, vol 2, pp. 134-135.
8. Proekt Zakonu pro prava pacijentiv №2438, 2013 (Verkhovna Rada Ukrajiny) [Draft Law on Patients' Rights №2438 2013 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrajiny*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?Pf3511=45938 [in Ukrainian].
9. Proekt Zakonu pro zakhyst prav pacijentiv № 1132, 2007 (Verkhovna Rada Ukrajiny) [Draft Law on Protection of Patients' Rights № 1132, 2007 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrajiny*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?Id=&pf3516=1132&skl=7 [in Ukrainian].

РОЗДІЛ V. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 351.746.2 – 047.72

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2021-2-10>

Стан наукового розроблення проблем прогнозування в теорії оперативно-розшукової діяльності

Павленко С. О.

кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав
інтелектуальної власності
Національна академія внутрішніх справ
пл. Солом'янська, 1, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-6108-9462
pavlenko0212@gmail.com

Ключові слова: стан наукового розроблення, прогнозування, теорія оперативно-розшукової діяльності, криміналістичне прогнозування, кримінологічне прогнозування.

У статті здійснено аналіз стану наукової розробленості проблем оперативно-розшукового прогнозування шляхом узагальнення та систематизації наукових доробків вітчизняних і зарубіжних учених у галузі криміналістики, кримінології та оперативно-розшукової діяльності, присвячених цій проблематиці.

Наголошено на тому, що перші теоретичні розробки, присвячені юридичному прогнозуванню, зокрема таким його основним видам, як криміналістичне, кримінологічне та оперативно-розшукове прогнозування, сформувалася лише в другій половині ХХ століття.

З'ясовано, що найбільший обсяг теоретичних розробок (фундаментальних досліджень) у сфері прогнозування загроз національній безпеці як на державному, так і місцевих рівнях проводиться в економічно розвинутих країнах, зокрема: США, Німеччині, Данії, Великій Британії, Нідерландах, Японії та інших. Наприклад, у рамках спільного дослідницького проекту Департаменту поліції Лос-Анджелесу та Каліфорнійського університету у 2010 році було розроблено та впроваджено в практику правоохоронних органів систему прогнозування злочинності PredPol (алгоритмічне прогнозування злочинів). Згодом ця програма зарекомендувала себе як ефективний інструмент поліцейського контролю злочинності та почала впроваджуватися в інших регіонах США.

Зроблено висновок, що в науковій літературі сформовано достатню теоретичну базу для подальшого вдосконалення та розвитку теоретичних і практичних засад прогнозування у криміналістиці та кримінології. При цьому науково-теоретичні основи прогнозування в теорії оперативно-розшукової діяльності залишаються малодослідженими – монографічні дослідження за часів незалежності України серед вітчизняних учених за цим напрямом не проводилися. За результатами опитування визначено, що стан вивчення окресленого питання потребує вдосконалення за такими напрямками: встановлення основних теоретичних підходів до трактувань поняття «оперативно-розшукове прогнозування» (56%); з'ясування відмінностей та співвідношення стратегічного, тактичного й організаційного прогнозування (59%). Першочергового опрацювання потребують питання, що стосуються сутності та змісту оперативно-тактичного прогнозування як основи прийняття оперативно-тактичного рішення (75%).

State of scientific development of forecasting problems in the theory of operational and exploratory activity

Pavlenko S. O.

Candidate of Law, Associate Professor,

Leading Researcher at the Department of Organization of Scientific Activity and Protection of Intellectual Property Rights

National Academy of Internal Affairs

Solomyanska square, 1, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-6108-9462

pavlenko0212@gmail.com

Key words: *state of scientific development, forecasting, theory of operative-search activity, criminological forecasting, criminological forecasting.*

The article analyzes the state of scientific development of operational and forecasting problems by generalizing and systematizing the scientific achievements of domestic and foreign scientists in the field of criminology, criminology and operational and investigative activities on this issue.

It is emphasized that the first theoretical developments devoted to legal forecasting, in particular its main types, such as forensic, criminological and operational-search forecasting were formed only in the second half of the twentieth century.

It was found that the largest amount of theoretical development (basic research) in the field of forecasting threats to national security at both state and local levels is carried out in economically developed countries, including the United States, Germany, Denmark, Great Britain, the Netherlands, Japan and others. For example, a joint research project by the Los Angeles Police Department and the University of California in 2010 developed and implemented the PredPol crime forecasting system (algorithmic crime forecasting). Later, this program proved to be an effective tool for police crime control and began to be implemented in other regions of the United States.

It is concluded that the scientific literature has formed a sufficient theoretical basis for further improvement and development of theoretical and practical principles of forecasting in criminology and criminology. At the same time, the scientific and theoretical bases of forecasting in the theory of operational and investigative activities remain poorly studied - monographic studies during the independence of Ukraine among domestic scientists in this area were not conducted. According to the results of the survey, it was determined that the state of study of the outlined issue needs to be improved in the following areas: establishment of basic theoretical approaches to interpretations of the concept of "operational search forecasting" (56%); clarifying the differences and the ratio of strategic, tactical and organizational forecasting (59%). Issues related to the essence and content of operational and tactical forecasting as a basis for making operational and tactical decisions need to be addressed as a matter of priority (75%).

Вступ. Порівняно з 90-ми роками минулого століття сучасна організована злочинність кардинально змінила так звану «стратегію злочинної діяльності», що передбачає перехід від «силових» способів учинення злочинів до «інтелектуальних» – ефективне використання злочинними спільнотами сучасних досягнень науки і техніки у своїй протиправній діяльності.

Така ситуація потребує впровадження в практику правоохоронних органів сучасних прийомів і методів боротьби зі злочинністю, розроблення адекватних підходів до розв'язання існуючих проблем. Оперативно-розшукове прогнозування – один із таких підходів [1].

Водночас вивчення матеріалів практики свідчить про те, що цей ефективний напрям виявлення та документування злочинних спільнот не

завжди знаходить належне застосування в діяльності оперативних підрозділів. Серед основних причин такої ситуації – недостатнє науково-теоретичне й методичне забезпечення щодо ефективності застосування оперативно-розшукового прогнозування у практичній діяльності підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність (про що зазначило 61,2% опитаних).

Як слушно зазначають у цьому контексті окремі науковці [2, с. 70], недостатнє наукове, теоретичне обґрунтування оперативно-розшукового прогнозування призводить до серйозних проблем, а іноді й до неможливості застосування такого виду прогнозування на практиці [2, с. 70]. Тому виникає потреба в аналізі стану наукової розробленості проблем прогнозування в теорії оперативно-розшукової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали наукові праці у сфері криміналістики, кримінології та теорії оперативно-розшукової діяльності вітчизняних і зарубіжних учених, таких як Ю.М. Антонян, Г.А. Аванесова, Ю.А. Блувштейн, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, О.Я. Баєв, О.Ю. Булуков, Г.М. Бірюков, В.В. Василевич, С.Е. Віцин, В.К. Весельський, К.К. Горяїнов, Л.Г. Горшенін, О.Ю. Дементьєв, О.М. Джужа, В.А. Журавель, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінський, Г.Г. Зуйков, Л.В. Кондратюк, О.М. Литвинов, В.А. Лукашов, В.П. Меживой, Є.М. Моїсеєв, С.С. Овчинський, О.Г. Обложко, К.І. Сотніков, М.В. Стацак, І.О. Теслюк, В.Ю. Шепітько та інші. Недостатня теоретична розробленість означеної проблематики зумовлює **актуальність** теми дослідження.

З огляду на зазначене **метою** статті є аналіз стану наукової розробленості проблем оперативно-розшукового прогнозування шляхом узагальнення та систематизації наукових доробків вітчизняних і зарубіжних учених у галузі криміналістики, кримінології та оперативно-розшукової діяльності, присвячених цій проблематиці.

Адже, як слушно відзначається в науковій літературі [3, с. 107], головною умовою будь-якого наукового дослідження є ґрунтовний аналіз наукового доробку вітчизняних та іноземних учених різних історичних періодів. Такий аналіз дасть можливість з'ясувати найвагоміші з-поміж них, що стали теоретичним підґрунтям предмета дослідження, з одного боку, й акцентувати на проблемних аспектах, що залишилися поза межами дослідження попередників, у контексті соціально-економічних, політичних, нормативно-правових, криміногенних та інших чинників – з іншого [3, с. 107].

Виклад основного матеріалу. Здатність людини до прогнозування (антиципації, випереджуючого синтезу) проявляється в різних видах

діяльності (мисленнєва, мовленнєва, навчальна, професійна). Тобто це поняття масштабне за своїм значенням [4, с. 26]. Значною мірою формуванню сучасного бачення прогнозування у сфері протидії злочинності сприяли праці видатних учених різних галузей знань, зокрема філософії, психології, педагогіки, економіки та інших наук. Наприклад, як свідчить аналіз наукової літератури [5; 6], вперше поняття «прогнозування» було вжито видатним давньогрецьким ученим-лікарем Гіппократом (460–377 рр. до н.е.) у фундаментальній праці під назвою «Прогностика». Про важливість передбачення в різних сферах людської діяльності зазначають й інші видатні вчені різних історичних епох.

Основоположником прогнозування злочинності вважається бельгійський вчений А. Кетле (1796–1874), який одним із перших зазначив, що, використовуючи систематичні дані про злочинність, можна розрахувати, скільки індивідумів стануть убивцями, скільки – злодіями і шахраями, скільки осіб народиться і помре [7].

Водночас прогностика як наукова дисципліна, яка вивчає закономірності процесу розроблення прогнозів у різних наукових галузях [8, с. 130], сформувалася лише в другій половині ХХ століття. У цей період з'являються перші теоретичні розробки, присвячені юридичному прогнозуванню [1, с. 23], зокрема таким його основним видам, як криміналістичне, кримінологічне та оперативно-розшукове прогнозування.

Одним з основоположників ідеї криміналістичного прогнозування вважається Р.С. Белкін, у наукових працях якого визначалися можливості й завдання прогнозування в криміналістиці. У 1970 р. в одній зі своїх монографій учений визначив завдання, гносеологічні, логічні основи, напрями, а також структуру майбутньої теорії криміналістичного прогнозування [9; 10, с. 23].

У подальшому теорія криміналістичного прогнозування набула розвитку в комплексних дослідженнях таких науковців, як Г.Г. Зуйков (1970) [11], який обґрунтував окремі положення щодо прогнозування способу вчинення злочину, П.Д. Біленчук (1983), що присвятив монографічне дослідження безпосередньо криміналістичному прогнозуванню поведінки обвинуваченого під час досудового розслідування [12], О.Я. Баєв (1985) [13] – вивчав прогнозування поведінки осіб в умовах конфліктних ситуацій під час досудового розслідування, К.І. Сотніков (1987) – досліджував інформаційну сутність прогнозування в діяльності слідчого [14; 10, с. 23–25].

Пізніше різні аспекти цієї проблематики розглядали у своїх працях вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема: В.К. Весельський (2012), Л.Г. Горшенін (1994), О.Ю. Дементьєв (2003),

В.А. Журавель (1999), О.Ю. Булукулов (2010), В.Ю. Шепітько (2001) та багато інших учених. Серед останніх комплексних робіт вітчизняних учених, присвячених цій проблематиці, варто відзначити монографічне дослідження І.О. Теслюка на тему: «Тактичні засади застосування криміналістичного прогнозування у досудовому розслідуванні (на прикладі органів Національної поліції України)» (2017) [15], в якому порушується широке коло питань, пов'язаних із застосуванням методу криміналістичного прогнозування в досудовому розслідуванні (на прикладі органів Національної поліції України). У монографії розглянуто загальнотеоретичні засади методу криміналістичного прогнозування та визначено напрями вдосконалення тактики застосування методу криміналістичного прогнозування під час окремих гласних слідчих (розшукових) дій.

Аналогічні дослідження прогнозування здійснювались у кримінології. Значний інтерес у цьому контексті становить дисертація Г.А. Аванесова на тему «Кримінологічне прогнозування (теоретичні та організаційні основи)» (1972) [16], де вперше комплексно досліджено теоретичні, правові та організаційні засади кримінологічного прогнозування в кримінології.

Також значну увагу проблематиці кримінологічного прогнозування в різні часи приділяли у своїх наукових дослідженнях такі вчені, як С.Є. Віцин (1972), Ю.В. Лобов (1976), Ю.М. Антонян, Ю.А. Блувштейн, Г.П. Чикваїдзе (1977), А.Ф. Зелінський (1980), К.К. Горяїнов, Л.В. Кондратюк (1983), Г.М. Мінковський (1988), В.Д. Мінаєв (1989), О.Є. Жалінський (1989), М.П. Клейменов (1989), С.Р. Тютіков (1998), О.М. Джужа, Є.М. Моїсєєв (2000), В.Є. Новічков (2003), О.М. Литвинов (2011), В.В. Василевич (2012), А.М. Бабенко (2014), І.Г. Богатирьов (2018) та багато інших учених.

Найбільш суттєво та глибоко аспекти з означеної проблематики серед наших співвітчизників висвітлено в докторській дисертації А.П. Закалюка на тему «Теорія і практика індивідуального прогнозування та профілактики злочинної поведінки» (1986) [17]. Варто зазначити, що це перша робота зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право, в якій фактично запропоновано новий напрям кримінології – теорію індивідуального прогнозування злочинної поведінки. У роботі надано концепцію індивідуальної профілактики злочинної поведінки, що ґрунтується на ймовірному прогнозуванні. Також автором обґрунтовано наукові положення щодо тактичних основ індивідуально-профілактичної діяльності та інші концептуальні фундаментальні теоретичні і практичні положення.

У теорії оперативно-розшукової діяльності В.А. Лукашов у докторському дослідженні на тему: «Правові та організаційно-тактичні проблеми радянського карного розшуку» (1972) одним із перших звернув увагу на необхідність застосування оперативно-розшукового прогнозування в діяльності оперативних підрозділів [18; 19, с. 20].

Пізніше С.С. Овчинський опублікував ряд робіт, присвячених індивідуальному прогнозуванню злочинної поведінки та інформаційно-прогностичному забезпеченню індивідуальної профілактики, в яких він побічно порушував і питання оперативно-розшукової діяльності [29; 21; 19 с. 20]. Згодом у своїх працях С.С. Овчинський спільно з О.Г. Обложком приділяв значну увагу питанню прогнозування в оперативно-розшуковій діяльності як новій організаційно-тактичній категорії [1, с. 6]. Пізніше О.Г. Обложко захистив докторську дисертацію на тему «Прогнозування оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ» [22], де вперше в теорії оперативно-розшукової діяльності комплексно дослідив означену проблематику.

За роки незалежності України наукова проблематика актуальних (концептуальних) питань теорії і практики оперативно-розшукового прогнозування не віднайшла належного відображення в наукових працях – комплексних (монографічних) досліджень не проводилося.

Окремі аспекти оперативно-розшукового прогнозування фрагментарно розглядались у поодиноких закритих наукових статтях окремих науковців, таких як М.Л. Грібов «Прогнозування в роботі підрозділів оперативної служби МВС України» (2011), В.В. Єфімов «Особливості прогнозування та планування в оперативно-розшуковій діяльності» (2011), О.В. Тихонова «Оперативно-розшукове прогнозування в забезпеченні фінансової безпеки держави» (2012).

У загальнодоступних джерелах цій проблематиці були присвячені окремі наукові статті вітчизняних учених, зокрема Д.О. Акіменка «Тактичне прогнозування при проведенні спеціальних операцій» (2007), В.П. Меживого «Оперативно-розшукове прогнозування як важливий елемент тактичного мислення оперативника» (2008), Г.М. Бірюкова «Оперативно-тактичне прогнозування як елемент оперативно-розшукової тактики» (2010), Р.А. Халілева «Оперативно-розшукове прогнозування у сфері протидії злочинності на ґрунті етноконфесійних відносин» (2010), О.Ю. Бусол «Підрозділи аналітичної розвідки як спеціальний суб'єкт оперативно-розшукового прогнозування» (2011), М.В. Стащак «Зміст, види та значення прогнозування оперативної обстановки під час оперативного обслуговування сфери

надкористування» (2012), Т.О. Рекрутенка «Оперативно-розшукове прогнозування як спосіб виявлення організованих злочинних формувань» (2015), В.Л. Ортинського «Особливості інформаційного забезпечення оперативно-розшукового прогнозування в протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів» (2017).

Не можемо обійти увагою напрацювання з означеної проблематики учених країн СНД. Зокрема, теоретичні основи оперативно-розшукового прогнозування знайшли своє відображення в наукових працях М.І. Журавленка «Оперативно-розшукове прогнозування злочинів економічної спрямованості», В.Є. Дівольда «Проблемні питання реалізації оперативно-розшукового прогнозування» (2019), С.В. Харченко «До питання про прогнозування ОРД ОВС під час боротьби з кримінальним автобізнесом» (2015), Д.О. Васильченка «Особливості оперативно-розшукового прогнозування злочинної поведінки в діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ» (2020) та інших.

На особливу увагу заслуговує дисертаційне дослідження В.В. Агеєва «Теоретичні та організаційно-правові основи оперативно-розшукового прогнозування» (2008) [1], в якому досліджено історичні періоди становлення та розвитку прогнозування в теорії та практиці оперативно-розшукової діяльності, сформульовано авторське визначення поняття «оперативно-розшуковий прогноз» та здійснено класифікацію оперативно-розшукових прогнозів. Також у науковій праці автором запропоновано рекомендації щодо підвищення ефективності оперативно-розшукового прогнозування в практичній діяльності підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

Зрештою, слід зазначити, що найбільший обсяг теоретичних розробок (фундаментальних досліджень) у сфері прогнозування загроз національній безпеці як на державному, так і місцевих рівнях проводиться в економічно розвинутих країнах. Наприклад, у рамках спільного дослідницького проекту Департаменту поліції Лос-Анджелесу та Каліфорнійського університету [23] у 2010 році було розроблено та впроваджено в практику правоохоронних органів систему прогнозування злочинності PredPol (алгоритмічне прогнозування злочинів) [24]. Згодом ця програма зарекомендувала себе як ефективний інструмент поліцейського контролю злочинності та почала впроваджуватися в інших регіонах США [25]. Також варто зазначити, що аналогічні програми використовуються у правоохоронній діяльності в Німеччині, Данії, Великій Британії, Нідерландах, Японії [25] та інших країнах.

Проблематика прогнозування злочинності віднайшла широке обговорення серед іноземних

учених, зокрема таких, як: Джей Олбанезе (Jay Albanese) «Прогнозування та контроль організованої злочинності: Інструмент оцінки ризиків для орієнтування діяльності правоохоронних органів» (2001) [26]; Вілпен Горр, Річард Харрісб (Wilpen Gorr, Richard Harriesb) «Основні засади прогнозування злочинів» (2003) [27]; Вікас Гровер, Річард Аддерлі, Макс Брамер (Vikas Grover, Richard Adderley, Max Bramer) «Огляд сучасних методів прогнозування злочинів» (2007) [28]; Джоел М. Каплан (Joel M. Caplan) «Моделювання: криміналістична теорія і методи для прогнозування злочинності» (2010) [29]; Різван Ікбал, Масра Азріфа Азмі Мурад, Аїда Мустафа, Пайам Хассані Шаріат Панах, Насім Ханахмадліраві (Rizwan Iqbal, Masrah Azrifah Azmi Murad, Aida Mustapha, Payam Hassany Shariat Panahy, Nasim Khanahmadliravi) «Експериментальне вивчення алгоритмів класифікації для прогнозування злочинів» (2013) [30]; Абба Бабакура; Насір Сулейман; Махмуд А. Юсуф (Abba Babakura; Md Nasir Sulaiman; Mahmud A. Yusuf) «Удосконалення методів класифікації алгоритмів прогнозування злочинності» (2014) [31]; Лірія Беннет Моїсей (Lyria Bennett Moses) «Алгоритмічне прогнозування в поліцейській діяльності: припущення, оцінка та підзвітність» (2016) [32]; Хитеш Кумар Редді Тіппі Редді, Бхавна Сайні, Джініка Махаджан (Hitesh Kumar Reddy Tippi Reddy, Bhavna Saini, Ginika Mahajan) «Основи прогнозування та моніторингу злочинності на основі просторового аналізу» (2018) [33]; Одхран Дж. Маккарті (Odhran. J. McCarthy) «Штучний інтелект та глобальне управління: запобігання злочинності за допомогою прогнозування в поліцейській діяльності» (2019) [23].

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що в науковій літературі сформовано достатню теоретичну базу для подальшого вдосконалення та розвитку теоретичних і практичних засад прогнозування в криміналістиці та кримінології. При цьому науково-теоретичні основи прогнозування в теорії оперативно-розшукової діяльності залишаються малодослідженими – монографічні дослідження за часів незалежності України серед вітчизняних учених за цим напрямом не проводилися. За результатами опитування визначено, що стан вивчення окресленого питання потребує вдосконалення за такими напрямками: встановлення основних теоретичних підходів до трактувань поняття «оперативно-розшукове прогнозування» (56%); з'ясування відмінностей та співвідношення стратегічного, тактичного й організаційного прогнозування (59%). Першочергового опрацювання потребують питання, що стосуються сутності та змісту оперативно-тактичного прогнозування як основи прийняття оперативно-тактичного рішення (75%).

Література

1. Агеев В.В. Теоретические и организационно-правовые основы оперативно-розыскного прогнозирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 2008. 22 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/teoreticheskie-i-organizatsionno-pravovye-osnovy-operativno-rozysknogo-prognozirovaniya/read>
2. Дивольд В.Е. Проблемные вопросы реализации оперативно-розыскного прогнозирования. *Преемственность и новации в юридической науке* : материалы Всероссийской научной конференции адъюнктов, аспирантов и соискателей ; отв. за вып. И.В. Сидорова. Омск, 2019. С. 70–72.
3. Павленко С.О. Аналіз сучасного стану наукових досліджень проблем оперативно-розшукової тактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 105–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2018_2_12
4. Брушневська І.М. Формування ймовірного прогнозування як психолого-педагогічна проблема. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2015. № 5 (2). С. 21–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/arko_2015_5%282%29_4
5. Гиппократ. Избранные книги. Москва, 1936. С. 309.
6. Верхратський С.А., Заблудовський П.Ю. Історія медицини : навч. посіб. Київ : Вища шк., 1991. 431 с.
7. Кетле А. Человек и развитие его способностей или опыт общественной физики. СПб. : И. О. Бакста, 1865. 327 с.
8. Литвинов О.М., Гладкова Є.О. Кримінологічна футурологія: постановка проблеми. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 129–137.
9. Белкин Р.С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики. Москва, 1970.
10. Горшенин Л.Г. Теория криминалистического прогнозирования : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Минск, 1994. 45 с.
11. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступлений : дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 1970.
12. Биленчук П.Д. Криминалистическое прогнозирование поведения обвиняемого на предварительном следствии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1983.
13. Баев О.Я. Конфликтные ситуации на предварительном следствии и криминалистические средства их предупреждения и разрешения : дисс. ... д-ра юрид. наук. Ленинград, 1985.
14. Сотников К.И. Прогнозирование в деятельности следователя : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Свердловск, 1987. 13 с.
15. Теслюк І.О. Тактичні засади застосування криміналістичного прогнозування у досудовому розслідуванні (на прикладі органів Національної поліції України) : монографія. Одеса : Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 217 с.
16. Аванесов Г.А. Кримінологическое прогнозирование (теоретические и организационные основы) : автореф. дисс. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 1972. 38 с.
17. Закалюк А.П. Теория и практика индивидуального прогнозирования и профилактики преступного поведения : автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харьков, 1987. 28 с.
18. Лукашов В.А. Правовые и организационно-тактические проблемы советского уголовного розыска : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1972. С. 121–122.
19. Васильченко Д.А. Особенности осуществления оперативно-розыскного прогнозирования преступного поведения в деятельности оперативных подразделений органов внутренних дел. *Оперативно-розыскное право*. 2020. № 1. С. 18–26.
20. Овчинский С.С. К вопросу о прогнозировании индивидуального преступного поведения. *Научная информация по вопросам борьбы с преступностью*. 1972. № 30. С. 74–84.
21. Овчинский С.С. Информационно-прогностическое обеспечение индивидуальной профилактики : науч.-метод. пособие. Москва, 1979. 80 с.
22. Обложко А.Г. Прогнозирование оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва, 1993. 19 с.
23. McCarthy O.J. AI & Global Governance: Turning the Tide on Crime with Predictive Policing. 2019. URL: <https://cpr.unu.edu/ai-global-governance-turning-the-tide-on-crime-with-predictive-policing.html>
24. PredPol is The Market Leader in Predictive Policing. URL: <https://www.predpol.com/about/>
25. Predictive Policing Explained. URL: <https://www.brennancenter.org/our-work/research-reports/predictive-policing-explained>
26. Albanese J. The Prediction and Control of Organized Crime: A Risk Assessment Instrument for Targeting Law Enforcement Efforts. *Trends in Organized Crime*. 2001. № 6. P. 4–29. doi: 10.1007/s12117-001-1002-x
27. Gorr W., Harriesb R. Introduction to crime forecasting. *International Journal of Forecasting*. 2003. № 19. P. 551–555. URL: https://www.researchgate.net/publication/222578634_Introduction_to_Crime_

Forecasting

28. Grover V., Adderley R., Bramer M. Review of Current Crime Prediction Techniques. *Applications and Innovations in Intelligent Systems XIV* : Proceedings of AI-2006, the Twenty-sixth SGAI International Conference on Innovative Techniques and Applications of Artificial Intelligence. Springer, 2006. P. 233–237. doi: 10.1007/978-1-84628-666-7_19
29. Caplan J.M. Risk Terrain Modeling: Brokering Criminological Theory and GIS Methods for Crime Forecasting. *Journal Justice Quarterly*. 2011. Vol. 28. Issue 2. doi: <https://doi.org/10.1080/07418825.2010.486037>
30. An Experimental Study of Classification Algorithms for Crime Prediction. *Indian Journal of Science and Technology* / R. Iqbal et al. 2013. Vol. 6 (3). Print ISSN: 0974-6846 | Online ISSN: 0974-5645. 2013
31. Babakura A., Sulaiman N.Md, Yusuf M.A. Improved method of classification algorithms for crime prediction. *International Symposium on Biometrics and Security Technologies (ISBAST)*. (26–27 August, 2014). doi: 10.1109/ISBAST.2014.7013130
32. Moses L.B. Algorithmic prediction in policing: assumptions, evaluation, and accountability. *Policing and Society*. 2018. Vol. 28 (7). P. 806–822. doi: <https://doi.org/10.1080/10439463.2016.1253695>
33. Toppireddy H., Saini B., Mahajan G. Crime Prediction & Monitoring Framework Based on Spatial Analysis. *Procedia Computer Science*. 2018. Vol. 132. P. 696–705. doi: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2018.05.075>

References

1. Ageev, V.V. (2008). Teoreticheskie i organizatsionno-pravovye osnovy operativno-rozysknogo prognozirovaniia [Theoretical and organizational and legal foundations of operational-search forecasting]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow. Retrieved from <https://www.dissercat.com/content/teoreticheskie-i-organizatsionno-pravovye-osnovy-operativno-rozysknogo-prognozirovaniya/read> [in Russian].
2. Divold, V.E. (2019). Problemnye voprosy realizatsii operativno-rozysknogo prognozirovaniia [Problematic issues of the implementation of operational-search forecasting]. I.V. Sidorov (Ed.). *Preemstvennost i novatsii v iuridicheskoy nauke, Continuity and innovations in legal science*: Proceedings of the All-Russian Scientific and Practical Conference (pp. 70-72). Omsk [in Russian].
3. Pavlenko, S.O. (2018). Analiz suchasnoho stanu naukovykh doslidzhen problem operativno-rozshukovoi taktyky [Analysis of the current state of scientific research on the problems of operational and investigative tactics]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 2(107), 105-122. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvns_2018_2_12 [in Ukrainian].
4. Brushnevskaya, I.M. (2015). Formuvannia ymovirnogo prohnozuvannia yak psikhologo-pedahohichna problema [Formation of probable forecasting as a psychological and pedagogical problem]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity, Current issues of correctional education*, 5(2), 21-32. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2015_5%282%29_4 [in Ukrainian].
5. Gippokrat. (1936). *Izbrannyye knigi [Selected books]*. Moscow [in Russian].
6. Verkhratskyi, S.A., & Zabludovskyi, P.Yu. (1991). *Istoriia medytsyny [History of medicine]*. Kyiv: Vyshcha shk. [in Ukrainian].
7. Kettle, A. (1865). *Chelovek i razvitie ego sposobnostey ili opyt obshchestvennoy fiziki [Man and the development of his abilities or the experience of social physics]*. SPb.: I.O. Baksta [in Russian].
8. Lytvynov, O.M., & Hladkova, Ye.O. (2020). Kryminolohichna futurolohiia: postanovka problem [Criminological futurology: problem statement]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy, Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 2(23), 129-137 [in Ukrainian].
9. Belkin, R.S. (1970). *Leninskaia teoriia otrazneniia i metodologicheskie problemy sovetskoy kriminalistiki [Lenin's theory of reflection and methodological problems of Soviet forensic science]*. Moscow [in Russian].
10. Gorshenin, L.G. (1994). Teoriia kriminalisticheskogo prognozirovaniia [Forensic forecasting theory]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Minsk [in Russian].
11. Zuykov, G.G. (1970). Kriminalisticheskoe uchenie o sposobe soversheniia prestupleniy [Forensic doctrine of the method of committing crimes]. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].
12. Bilenchuk, P.D. (1983). Kriminalisticheskoe prognozirovanie povedeniia obviniaemogo na predvaritel'nom sledstvii [Forensic forecasting of the behavior of the accused during the preliminary investigation]. *Candidate's thesis*. Kiev [in Russian].
13. Baev, O.Ia. (1985). Konfliktnyye situatsii na predvaritel'nom sledstvii i kriminalisticheskie sredstva ikh preduprezhdeniia i razresheniia [Conflict situations during the preliminary investigation and forensic means of their prevention and resolution]. *Doctor's thesis*. Leningrad [in Russian].

14. Sotnikov, K.I. (1987). Prognozirovanie v deiatelnosti sledovatel'ia [Forecasting in the activities of the investigator]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Sverdlovsk [in Russian].
15. Tesliuk, I.O. (2017). *Taktychni zasady zastosuvannia kryminalistychnoho prohnozuvannia u dosudovomu rozsliduvanni (na prykladi orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy) [Tactical principles of application of forensic forecasting in pre-trial investigation (on the example of the National Police of Ukraine)]*. Odesa: Odes. derzh. un-t vnutr. sprav [in Ukrainian].
16. Avanesov, G.A. (1972). Kriminologicheskoe prognozirovanie (teoreticheskie i organizatsionnye osnovy) [Criminological forecasting (theoretical and organizational foundations)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].
17. Zakaliuk, A.P. (1987). Teoriia i praktika individualnogo prognozirovannia i profilaktiki prestupnogo povedeniia [Theory and practice of individual forecasting and prevention of criminal behavior]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkov [in Russian].
18. Lukashov, V.A. (1972). Pravovye i organizatsionno-takticheskie problemy sovetskogo ugovolnogo rozyska [Legal and organizational-tactical problems of the Soviet criminal investigation department]. *Doctor's thesis*. Moscow [in Russian].
19. Vasilchenko, D.A. (2020). Osobennosti osushchestvleniia operativno-rozysknogo prognozirovaniia prestupnogo povedeniia v deiatelnosti operativnykh podrazdeleniy organov vnutrennikh del [Features of the implementation of operational-search forecasting of criminal behavior in the activities of operational units of the internal affairs bodies]. *Operativno-rozysknoe pravo, Operational Search Law, 1*, 18-26 [in Russian].
20. Ovchinskiy, S.S. (1972). K voprosu o prognozirovanii individualnogo prestupnogo povedeniia [On the issue of predicting individual criminal behavior]. *Nauchnaia informatsiia po voprosam borby s prestupnostiu, Scientific information on the fight against crime, 30*, 74-84 [in Russian].
21. Ovchinskiy, S.S. (1979). *Informatsionno-prognosticheskoe obespechenie individualnoy profilaktiki [Information and prognostic support of individual prevention]*. Moscow [in Russian].
22. Oblozko, A.G. (1993). Prognozirovanie operativno-rozysknoy deiatelnosti organov vnutrennikh del [Forecasting the operational-search activity of the internal affairs bodies]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
23. McCarthy, O.J. (2019). *AI & Global Governance: Turning the Tide on Crime with Predictive Policing*. Retrieved from <https://cpr.unu.edu/ai-global-governance-turning-the-tide-on-crime-with-predictive-policing.html>.
24. PredPol is The Market Leader in Predictive Policing. (n.d.). www.predpol.com. Retrieved from <https://www.predpol.com/about/>.
25. Predictive Policing Explained. (n.d.). www.brennancenter.org. Retrieved from <https://www.brennancenter.org/our-work/research-reports/predictive-policing-explained>.
26. Albanese, J. (2001). The Prediction and Control of Organized Crime: A Risk Assessment Instrument for Targeting Law Enforcement Efforts. *Trends in Organized Crime, 6*, 4-29. doi: 10.1007/s12117-001-1002-x.
27. Gorr, W., & Harries, R. (2003). Introduction to crime forecasting. *International Journal of Forecasting, 19*, 551-555. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/222578634_Introduction_to_Crime_Forecasting.
28. Grover, V., & Adderley, R., & Bramer, M. (2006). Review of Current Crime Prediction Techniques. *Applications and Innovations in Intelligent Systems XIV: Proceedings of AI-2006, the Twenty-sixth SGAI International Conference on Innovative Techniques and Applications of Artificial Intelligence* (pp. 233-237). Springer. doi: 10.1007/978-1-84628-666-7_19.
29. Caplan, J.M. (2011). Risk Terrain Modeling: Brokering Criminological Theory and GIS Methods for Crime Forecasting. *Journal Justice Quarterly, 28*(2). doi: <https://doi.org/10.1080/07418825.2010.486037>.
30. Iqbal, R., Masrah, A.A.M., Aida, M., Payam, H.S.P., & Nasim, K. (2013). An Experimental Study of Classification Algorithms for Crime Prediction. *Indian Journal of Science and Technology, 6*(3). | Print ISSN: 0974-6846 | Online ISSN: 0974-5645.
31. Babakura, A., Sulaiman, N. Md., & Yusuf, M.A. (2014). Improved method of classification algorithms for crime prediction. *International Symposium on Biometrics and Security Technologies (ISBAST)*. (26-27 August, 2014). doi: 10.1109/ISBAST.2014.7013130.
32. Moses, L.B. (2018). Algorithmic prediction in policing: assumptions, evaluation, and accountability. *Policing and Society, 28*(7), 806-822. doi: <https://doi.org/10.1080/10439463.2016.1253695>.
33. Toppireddy, H., Saini, B., & Mahajan, G. (2018). Crime Prediction & Monitoring Framework Based on Spatial Analysis. *Procedia Computer Science, 132*, 696-705. doi: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2018.05.075>.

Процесуальний порядок здійснення заходів із виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт

Плюшкін А. Ю.

*аспірант кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ
пл. Солом'янська, 1, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-7964-0654
plartem1986@gmail.com*

Ключові слова: майно, активи, способи збирання доказів, процесуальний порядок виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт, арешт майна, прокурор, слідчий, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.

У статті досліджується процесуальний порядок здійснення заходів з виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт. Автор провів ретельний та всебічний аналіз кримінального процесуального законодавства та наукової літератури щодо способів збирання доказів у контексті здійснення заходів з виявлення та розшуку майна з метою подальшого арешту.

Детально проаналізовано способи збирання доказів, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України, в контексті здійснення заходів з виявлення та розшуку майна. Досліджено співвідношення таких способів збирання доказів, як витребування та отримання речей і документів, тимчасовий доступ до речей і документів, а також проведення обшуку.

Приділено увагу порядку взаємодії Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, зі слідчими, детективами, прокурорами, органами досудового розслідування, органами прокуратури з питань виявлення та розшуку активів (коштів, майна, майнових та інших прав), на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні. Акцентовано увагу на важливості використання слідчими та прокурорами всіх передбачених кримінальним процесуальним законом способів збирання доказів під час здійснення заходів з виявлення та розшуку майна.

Procedural order of implementation of measures finding and tracing property that may be arrested

Pliushkin A. Yu.

Postgraduate Student at the Department Criminal Procedure

National Academy of Internal Affairs

Solomianska square, 1, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0002-7964-0654

plartem1986@gmail.com

Key words: *property, assets, methods of collecting evidences, procedural order of finding and tracing property that may be arrested, arrest of property, prosecutor, investigator, National Agency of Ukraine for Finding, Tracing and Management of Assets Derived from Corruption and Other Crimes.*

The article examines the procedural order of the implementation by the investigator and prosecutor of measures finding and tracing property that may be arrested. The author conducted a thorough and comprehensive analysis of criminal procedure law and the scientific literature about the methods of collecting evidences in the context of the implementation of measures finding and tracing property that may be seized.

Methods of collecting evidences, provided the Criminal Procedure Code of Ukraine, in the context of the implementation of measures finding and tracing property are detaily analyzed. The correlation of such methods collecting evidences as requesting and receiving objects and documents, temporary access to objects and documents, as well as conducting a search has been studied.

Attention is paid to the procedure of interaction of the National Agency of Ukraine for finding, tracing and management of assets derived from corruption and other crimes with investigators, detectives, prosecutors, pre-trial investigation bodies, prosecutor's offices for finding and tracing of assets (funds, property, property and others rights) that may be seized in criminal proceedings. Emphasis is placed on the importance of the use by investigators and prosecutors of all methods of collecting evidences provided by the criminal procedure law in the implementation of measures for finding and tracing for property that may be arrested.

Вступ. Законом України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10 листопада 2015 року частину першу статті 170 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) доповнено реченням щодо необхідності вжиття слідчим, прокурором заходів з метою виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, зокрема шляхом витребування необхідної інформації в Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб [1].

Ці прийняті до кримінального процесуального законодавства зміни встановлюють необхідність визначення процесуального порядку здійснення заходів з виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт.

Окремі питання способів збирання доказів, порядок проведення слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення, витребування та отримання речей і документів досліджувалися такими вченими, як: Ю.І. Азаров, В.В. Вапнарчук, В.В. Давидюк, О.В. Капліна, С.О. Ковальчук, О.В. Ковтун, В.М. Тертишник, В.І. Фаринник, І.М. Чемерис та ін.

Однак відсутність комплексних наукових праць стосовно процесуального порядку здійснення заходів з виявлення та арешту майна з метою накладення арешту підтверджує актуальність дослідження даної проблематики та необхідність аналізу законодавства та наукової думки в даному контексті.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні кримінального процесуального законодавства щодо процесуального порядку здійснення заходів з виявлення та розшуку майна, зокрема способами збирання доказів, визначеними кримінальним процесуальним законом.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Визначаючи процесуальний порядок здійснення заходів з виявлення та розшуку майна з метою накладення арешту, варто зауважити, що кримінальний процесуальний закон не визначає порядок ужиття слідчим та прокурором зазначених заходів, вказуючи лише на можливість витребування необхідної інформації в Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб [2].

Однак необхідно вказати, що здійснення заходів з виявлення та розшуку є фактично одним з елементів процесуального доказування – збирання доказів, водночас спрямованого на отримання доказів існування майна, на яке може бути накладено арешт.

Збирання доказів у кримінальному процесі здебільшого визначають як елемент доказування, змістом якого є здійснення уповноваженим (компетентним) державним органом пошуково-пізнавальних дій з метою сприйняття інформації, що міститься в слідах кримінального правопорушення, її вилучення та закріплення в матеріалах кримінального провадження [3, с. 290].

Водночас необхідно зазначити, що у ч. 2 ст. 171 КПК України вказується, що у клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна повинно бути зазначено про документи, які підтверджують право власності на майно, що належить арештувати, або конкретні факти й докази, що свідчать про володіння, користування чи розпорядження підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, третіми особами таким майном.

Тобто на слідчого та прокурора, окрім обов'язку вжиття заходів з виявлення та розшуку майна, покладено фактично обов'язок перевірки отриманих відомостей та інформації щодо їх належності, достовірності та допустимості, оскільки надалі такі відомості та інформація, відображені у відповідних документах, будуть надані суду в підтвердження поданого клопотання про арешт.

Із внесенням змін до КПК України щодо необхідності здійснення слідчим та прокурором заходів з виявлення та розшуку майна законодавець указав насамперед на можливість витребування необхідної інформації у Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами (далі – Національне агентство).

Ст. 15 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» встановлює, що Національне агентство взаємодіє з органами досудового розслідування, прокуратури та суду, зокрема

шляхом виконання звернень слідчого, детектива, прокурора, слідчого судді, суду з питань виявлення, розшуку, проведення оцінки та управління активами, а також щодо виконання рішень іноземних компетентних органів про накладення арешту та конфіскацію активів.

Окрім того, згідно зі ст. 17 цього ж Закону Національне агентство забезпечує виконання звернень органів досудового розслідування, прокуратури та судів щодо виявлення, розшуку активів та надає відповідь у найкоротший можливий строк, але не пізніше, ніж протягом трьох робочих днів із дня надходження звернення або в інший, більш тривалий строк, зазначений у ньому. Цей строк може бути продовжений за погодженням з органом досудового розслідування, прокуратури та судом.

З метою більш ефективної взаємодії під час здійснення заходів з виявлення та розшуку активів між органами досудового розслідування та прокуратури, з однієї сторони та Національним агентством – з іншої, спільним наказом Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Національного антикорупційного бюро України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства фінансів України від 20 жовтня 2017 року № 115/197-о/297/586/869/857 затверджено Порядок взаємодії при розгляді звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури та виконанні запитів іноземних держав щодо виявлення та розшуку активів (далі – Порядок) [4]. Зазначений Порядок визначає засади взаємодії між Національним агентством та слідчими, детективами, прокурорами, органами досудового розслідування, органами прокуратури з питань виконання Національним агентством звернень слідчих, детективів, прокурорів, органів досудового розслідування, органів прокуратури щодо виявлення та розшуку активів (коштів, майна, майнових та інших прав), на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні.

Зокрема, в Порядку встановлюються суб'єкти звернення, якими є слідчий, детектив, прокурор, які діють у межах повноважень, що підтверджуються витягом з Єдиного реєстру досудових розслідувань, а також органи, що здійснюють досудове розслідування, та органи прокуратури в особі їхніх керівників, вимоги до оформлення та змісту звернень, підстави для відмови розгляду, строки їх розгляду та безпосередньо вимоги до результатів розгляду цих звернень.

Важливими критеріями встановлених вимог до звернення є факт внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного

реєстру досудових розслідувань, що підтверджується відповідним витягом, стислий опис фабули кримінального провадження та правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) Кримінального кодексу України. Наявність цих критеріїв фактично вказує на існування підстав для здійснення слідчим та прокурором заходів з виявлення та розшуку майна, на яке можливо накласти арешт у кримінальному провадженні.

У свою чергу за результатами вжитих заходів з виявлення, розшуку активів Національне агентство складає відповідь на звернення, в якому зазначаються встановлені відомості, що свідчать про існування активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, а також про їх місцезнаходження чи останнє відоме місцезнаходження.

При цьому в разі встановлення Національним агентством за результатами вжиття заходів з виявлення, розшуку активів ознак правопорушень, не вказаних у зверненні, відповідним правоохоронним органам надсилається висновок, який є обов'язковим для розгляду ними.

Водночас під час здійснення заходів з виявлення та розшуку майна, на яке можливо накласти арешт, кримінальний процесуальний закон зобов'язує слідчого та прокурора не обмежуватися лише зверненням до Національного агентства, а й витребувати інформацію в інших державних органах та органах місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб.

Можливість витребування та отримання слідчим та прокурором як стороною обвинувачення від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, які можуть містити інформацію про майно, є одним із засобів збирання доказів, передбачених ст. 93 КПК України.

Зокрема, згідно зі ст. 93 КПК України збирання доказів здійснюється шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок; проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом, а також одержання доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

У зв'язку з цим доцільно розглянути питання можливості здійснення заходів з виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт, кожним із зазначених способів збирання доказів.

Збиранню доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій приділено увагу у главах 20 та 21 КПК України. Частина 1 статті 223 КПК України вказує, що слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. У свою чергу, у ч. 1 ст. 246 КПК України зазначається, що негласні слідчі (розшукові) дії є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом.

Як зазначалось вище, одним зі способів збирання доказів є витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок. На вказаний шлях збирання доказів щодо встановлення та існування майна, на яке можливо накласти арешт, законодавець прямо вказав у ч. 1 ст. 170 КПК України.

У науковій думці, як правило, витребування та отримання речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок прийнято розділяти на два самостійні способи збирання доказів, враховуючи, що в разі витребування ініціатива походить від суб'єктів кримінального провадження, в разі отримання – від інших осіб [5, с. 280–281; 6, с. 7–10; 7, с. 86; 8, с. 251].

Водночас думки вчених різняться щодо процесуальної форми збирання доказів шляхом витребування документів, відомостей тощо. Безпосередньою підставою наявності такої різносторонності думок є відсутність у кримінальному процесуальному законі регламентованої процедури таких дій.

Так, на думку окремих учених, витребування може здійснюватися шляхом направлення вимог, доручень, запитів [9, с. 227; 10, с. 60], приймання рішення у формі постанови [11, с. 137; 7, с. 87; 8, с. 254], а інші ж указують, що з огляду на те, що кримінальне процесуальне законодавство не містить вимог до форми, змісту, строків реалізації та відповідальності за невиконання вимоги слідчого щодо витребування документів чи відомостей, єдиною законною можливістю отримати документи чи інформацію про факти є виключно інститути тимчасового доступу й обшуку [12, с. 142; 13, с. 342].

Стосовно здобуття доказів шляхом проведення процесуальних дій не можливо не погодитись, що найбільш дієвою процесуальною дією серед усіх передбачених заходів забезпечення є тимчасовий доступ до речей і документів, який регламентується главою 15 КПК України.

Згідно зі ст. 159 КПК України тимчасовий доступ до речей і документів полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їхні копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку).

Відповідно до положень глави 15 КПК України тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду, постановленої за результатами звернення з клопотанням прокурора або слідчого, погодженого з прокурором.

Водночас неодноразово в науковій думці підіймалося питання співвідношення таких процесуальних дій, як витребування та отримання речей, документів чи копій документів (ч. 2 ст. 93 КПК України), тимчасовий доступ до речей чи документів (ст. ст. 159–166 КПК України) та обшук (ст. 234 КПК України).

У даному випадку в науковій думці присутня єдність позиції, що витребування та отримання здійснюються на підставі звернення чи рішення слідчого або прокурора, а тимчасовий доступ до речей і документів та обшук – на підставі ухвали слідчого судді, при цьому витребування речей і документів та тимчасовий доступ до речей і документів не передбачає застосування примусових заходів, оскільки відомо місце знаходження та володілець речей і документів, на відміну від здійснення обшуку [11, с. 139–140; 13, с. 342–343; 6, с. 6–7].

Останнім зі способів збирання доказів є одержання доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

Загальні засади та порядок здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження регулюється розділом IX КПК України.

Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 541 КПК України міжнародна правова допомога визначається як проведення компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування, судового розгляду або для виконання вироку, ухваленого судом іншої держави або міжнародною судовою установою.

Процесуальний порядок міжнародної правової допомоги під час проведення процесуальних дій регулює глава 43 КПК України, в якій визначаються вимоги до запиту про міжнародну правову допомогу та наслідки виконання запиту в іноземній державі.

Висновки з дослідження. Проведене дослідження дозволяє встановити, що виявлення та розшук майна, на яке може бути накладено арешт, здійснюється способами, визначеними в ст. 93 КПК України, зокрема шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом, та одержання доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

Література

1. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10.11.2015 р. № 772-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України, Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#Text>
3. Кримінальний процес : підручник / Р.І. Благута та ін. ; за заг. ред. А.Я. Хитри, Р.М. Шехавцова, В.В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.
4. Про затвердження Порядку взаємодії при розгляді звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури та виконанні запитів іноземних держав щодо виявлення та розшуку активів. Спільний наказ Національного агентства з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Національного антикорупційного бюро України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства фінансів України від 20.10.2017 р. № 115/197-о/297/а/869/857. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1342-17>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : У 2 т. / В.Я. Тацій та ін. Харків, Право. 2012. Т. 1. 768 с.
6. Ковальчук С.О. Способи збирання речових доказів стороною обвинувачення. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 2 (10). С. 1–24. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kosdso.pdf>
7. Вапнярчук В.В. Витребування та отримання, проведення інших процесуальних дій як способи збирання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного*

університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 3 (3). С. 85–89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_3%283%29__21

8. Ковтун О.В. Витребування та отримання як способи збирання доказів у кримінальному провадженні про злочини, пов'язані з перешкоджанням професійній діяльності журналістів. *Юридичний бюлетень*. 2017. Вип. № 5. С. 249–255. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2017/5_2017/41.pdf
9. Капліна О.В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні* : матер. Всеукр. наук.-пр- акт. Інтернет-конф. (Одеса, 27 листопада 2013 р.). Одеса : Юрид. літ., 2013. С. 223–229.
10. Фаринник В.І. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві. Харків, 2013. 96 с.
11. Азаров Ю.І., Хабло О.Ю., Конюшенко Я.Ю. Окремі питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2015. № 5. С. 135–141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_5_16
12. Ковальчук С.О. Витребування й отримання речей як спосіб збирання речових доказів стороною обвинувачення: теоретичні концепції, нормативне закріплення та практичне застосування. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 5. Том 3. С. 140–145.
13. Чемерис І.М. Проблемні питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 341–343.

References

1. Pro Natsionalne ahentstvo Ukrainy z pytan vyivlennia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv : Zakon Ukrainy vid 10.11.2015 № 772-VIII. [On National Agency of Ukraine for finding, tracing and management of assets derived from corruption and other crimes : The Law of Ukraine from 10.11.2015 № 772-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text>. [in Ukrainian].
2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine from 13.04.2012 № 4651-VI]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
3. Blahuta R. I., Hutsuliak Y. V., Dufeniuk O.M. and others (2019). *Kryminalnyi protses: pidruchnyk. Ch. 1* [Criminal procedure: a textbook. P. 1]. Lviv: LvDUVS, 2019. [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia Poriadku vzaiemodii pry rozghliadi zvernen orhaniv, shcho zdiisniuiut dosudove rozsliduvannia, prokuratury ta vykonanni zapytiv inozemnykh derzhav shchodo vyivlennia ta rozshuku aktyviv. Spilnyi nakaz Natsionalnoho ahentstva z pytan vyivlennia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy, oderzhanymy vid koruptsiinykh ta inshykh zlochyniv, Natsionalnoho antykoruptsiinoho biuro Ukrainy, Heneralnoi prokuratury Ukrainy, Sluzhby bezpeky Ukrainy, Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Ministerstva finansiv Ukrainy vid 20.10.2017 № 115/197-o/297/a/869/857. [On approval of the Procedure for interaction in the consideration of appeals of bodies conducting pre-trial investigation, the prosecutor's office and the execution of requests of foreign states to finding and tracing for assets. Joint Order of the National Agency of Ukraine for Finding, Tracing and Management of Assets Derived from Corruption and Other Crimes, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Prosecutor General's Office of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine from 20.10.2017 № 115/197-o/297/a/869/857]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1342-17>. [in Ukrainian].
5. Tatsiy V. Y., Bandurka O. M., Portnov A. V., Pshonka V. P. and others (2012). *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: naukovopraktychnyi komentar: U 2 t. T. 1* [Criminal Procedure Code of Ukraine: scientific and practical commentary: In 2 books. Book 1]. Kharkiv, Pravo. [in Ukrainian].
6. Kovalchuk S. O. (2014). *Sposoby zbyrannia rechovykh dokaziv stonoiu obvynuvachennia* [Methods of gathering material evidence by the prosecution]. *Chasopys Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Serii «Pravo». V. 2 (10), pp. 1-24. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kosdso.pdf>. [in Ukrainian].
7. Vapniarchuk V. V. (2015). *Vytrebuvannia ta otrymannia, provedennia inshykh protsesualnykh dii yak sposoby zbyrannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni* [Requesting and receiving, other procedural actions as a means of gathering evidence in criminal proceedings]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Yurydychni nauky*. V. 3(3), pp. 85-89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_jur_2015_3%283%29__21. [in Ukrainian].
8. Kovtun O. V. (2017). *Vytrebuvannia ta otrymannia yak sposoby zbyrannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni pro zlochynty, poviazani z pereshkodzhanniam profesiinii diialnosti zhurnalistiv* [Requesting

- and receiving as a means of gathering evidence in criminal proceeding on crimes related to interference with the legitimate professional activities of journalists]. *Yurydychnyi biuletyn*. V. 5, pp. 249-255. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2017/5_2017/41.pdf. [in Ukrainian].
9. Kaplina O. V. (2013). Zbyrannia dokaziv storonamy kryminalnogo provadzhennia [Gathering of evidence by the parties to criminal proceedings]. *Aktualni problemy dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni : mater. Vseukr. nauk.-pr- akt. Internet-konf. Odesa: Yuryd. lit.* Pp. 223-229. [in Ukrainian].
 10. Farynnyk V. I. (2013). Osoblyvosti formuvannia dokaziv ta dokazuvannia v kryminalnomu sudochynstvi [Features of the formation of evidence and proof in criminal proceedings]. Kharkiv. [in Ukrainian].
 11. Azarov Y. I, Khablo O. Y., Koniushenko Y. Y. (2015). Okremi pytannia zbyrannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Some issues of gathering evidence in criminal proceedings]. *Yurydychna nauka*. V. 5, pp. 135-141. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_5_16. [in Ukrainian].
 12. Kovalchuk S. O. (2014). Vytrebuvannia y otrymannia rechei yak sposib zbyrannia rechovykh dokaziv storoioi obvynuvachennia: teoretychni kontseptsii, normatyvne zakriplennia ta praktychne zastosuvannia [Requesting and receiving objects as a method of gathering material evidence by the prosecution: theoretical concepts, normative consolidation and practical application]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii «Iurydychni nauky»*. V. 5, pp. 140-145. [in Ukrainian].
 13. Chemerys I. M. (2017). Problemni pytannia zbyrannia dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Problematic issues of gathering evidence in criminal proceedings. *Porivnialno-analitychne pravo*]. V. 5, pp. 341-343. [in Ukrainian].

Міжнародне співробітництво оперативних та інших підрозділів правоохоронних органів під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі

Севрук В. Г.

кандидат юридичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності
Національна академія внутрішніх справ
пл. Солом'янська, 1, Київ, Україна
orcid.org/0000-0003-3444-9706
vovasevruklev@gmail.com

Ключові слова: етнічна злочинність, організовані групи, які сформовані на етнічній основі, злочинні організації, які сформовані на етнічній основі, протидія, взаємодія, співробітництво.

Аналіз досліджуваної наукової проблематики щодо протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, наразі зумовлює необхідність подальшого дослідження етнічної злочинності в Україні та світі загалом. Формування українською державою багатовекторного механізму протидії організованим групам і злочинним організаціям, які сформовані на етнічній основі, неможливо без розуміння сутності даної проблеми, відповідних законодавчо закріплених понять та класифікації і виокремлення рис організованої етнічної злочинності, що мають важливе практичне значення для роботи правоохоронних органів та держави, а головним ефективним фактором такої діяльності виступає гарантування безпеки громадянам і цілісності держави від злочинних посягань організованих груп та злочинних організацій, які сформовані на етнічній основі. Таким чином, для ефективного та злагодженого співробітництва правоохоронних органів під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, необхідна обґрунтована концепція такого співробітництва, яка на тепер відсутня та в перспективі потребує негайного прийняття і реалізації, що покладе початок упорядкуванню відносин правоохоронних органів з обміну й реалізації інформації, що стосується діяльності як вітчизняних злочинних формувань, так і діяльності організованих злочинних груп іноземних громадян або тих, що сформувалися на етнічній основі. На основі порівняльно-правового дослідження зарубіжного досвіду щодо протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, визначено можливості запровадження позитивного зарубіжного досвіду в роботу правоохоронних органів України. З'ясовано, що значення нашої наукової розвідки передусім полягає в тому, щоб на практиці правоохоронним органам, які займаються протидією організованим групам та злочинним організаціям, які сформовані на етнічній основі, була можливість мати уявлення про це негативне явище.

International cooperation operational and other law enforcement agencies during anti crimes committed by organized groups and criminal organizations formed on ethnic basis

Sevruk V. G.

Candidate of Law, Associate Professor,

Leading Researcher at the Department of Organization of Scientific Activity and Protection of Intellectual Property Rights

National Academy of Internal Affairs

Solomianska square, 1, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0003-3444-9706

vovasevruklev@gmail.com

Key words: *ethnic crime, organized groups that are formed on an ethnic basis, criminal organizations that are formed on an ethnic basis, counteraction, interaction, cooperation.*

The analysis of the researched scientific problems on counteraction to crimes committed by organized groups and criminal organizations, which are formed on an ethnic basis, now necessitates further research of ethnic crime in Ukraine and the world in general. Formation by the Ukrainian state of a multi-vector mechanism of counteraction to organized groups and criminal organizations formed on an ethnic basis is impossible without understanding the essence of this problem, relevant legally established concepts and classification and separation of features of organized ethnic crime that are important for law enforcement and the main effective factor in such activities is to guarantee the security of citizens and the integrity of the state from criminal encroachments of organized groups and criminal organizations that are formed on an ethnic basis. Thus, for effective and coordinated cooperation of law enforcement agencies in combating crimes committed by organized groups and criminal organizations, which are formed on an ethnic basis, a sound concept of such cooperation is needed, which is currently absent and in the future requires immediate adoption and implementation. streamlining the relations of law enforcement agencies on the exchange and sale of information concerning the activities of both domestic criminal groups and the activities of organized criminal groups of foreign nationals or those formed on an ethnic basis. Based on a comparative legal study of foreign experience in combating crimes committed by organized groups and criminal organizations formed on an ethnic basis, the possibilities of introducing positive foreign experience in the work of law enforcement agencies of Ukraine are identified. It is noted that the importance of our scientific intelligence, first of all, is that in practice, law enforcement agencies engaged in combating organized groups and criminal organizations, which are formed on an ethnic basis, had the opportunity to have an idea of this negative phenomenon.

Постановка проблеми. Одним із наслідків глобалізації стало посилення криміналізації суспільних відносин як на національному, так і на міжнародному рівнях [1]. Діяльність етнічних злочинних угруповань становить собою одну із найбільш небезпечних форм організованої злочинності. За свідченнями фахівців правоохоронних органів України, організована злочинність має різноплановий характер і проникла у всі сфери суспільного життя. Організовані злочинні угруповання, що мають тривалий кримінальний досвід, на системній основі вчиняють велику кількість тяжких злочинів, значна частина яких

залишається нерозкритою. Як правило, етнічні злочинні угруповання мають транснаціональний характер, що підвищує рівень їхньої суспільної небезпеки та ускладнює їх виявлення [2, с. 191]. Нарощування спільних зусиль правоохоронних органів під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, має відбуватися в більш ширшому контексті щодо забезпечення національної безпеки.

Організована злочинність натеper охоплює як східну, так і західну півкулі й включає осіб з етнічними або культурними зв'язками з Європи,

Африки, Азії та Близького Сходу. Крім того, її присутність у певній галузі становить значну загрозу для національної безпеки у вигляді серйозних наслідків для громадської безпеки, сфери охорони здоров'я, демократичних інститутів, економічної стабільності тощо. Члени організованих злочинних груп постійно прагнуть корумпувати чиновників як усередині країни, так і за кордоном, проникнути на глобальні енергетичні та стратегічно матеріальні ринки, які життєво важливі для інтересів національної безпеки, а також надають матеріально-технічну й іншу підтримку терористам та іноземним розвідувальним службам. Тому не дивно, що в кожній країні світу існують спеціальні підрозділи, інколи навіть організації правоохоронної направленості, метою діяльності яких є протидія організованій злочинності [3, с. 282].

Відповідно, основним обов'язком правоохоронних органів є швидке розкриття і розслідування злочинів, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, що неможливо без ефективного та злагодженого міжнародного співробітництва цих органів.

Таким чином, для ефективного та злагодженого співробітництва правоохоронних органів під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, необхідна обґрунтована концепція такого співробітництва, яка сьогодні відсутня та в перспективі потребує негайного прийняття і реалізації, що покладе початок упорядкуванню відносин правоохоронних органів з обміну й реалізації інформації, що стосується діяльності як вітчизняних злочинних формувань, так і діяльності організованих злочинних груп іноземних громадян або тих, що сформувалися на етнічній основі.

Теоретичним і практичним проблемам, пов'язаним з міжнародним співробітництвом оперативних та інших підрозділів правоохоронних органів під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, приділяли увагу відомі вітчизняні та зарубіжні вчені в різних галузях, зокрема В.С. Буркаль, А.В. Войціховський, А.А. Глазков, Р.Р. Грень, Є.В. Зозуля, О.В. Ілляшенко, О.Г. Кальман, П.М. Каркач, Г.В. Кириченко, А.В. Коваленко, О.В. Краснов, Я.О. Морозова, С.М. Невмержицький, О.М. Поздняков, В.В. Ремський, О.І. Харабєрюш, С.В. Чучко, С.А. Шепетько.

Мета статті – проаналізувати стан та дослідити окремі проблемні питання, що виникають під час міжнародного співробітництва оперативних та інших підрозділів правоохоронних органів під час протидії злочинам, що вчиняються орга-

нізованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правильно організована взаємодія правоохоронних органів містить значні потенційні можливості щодо зменшення кількості нерозкритих злочинів, здійснення профілактичних заходів, підвищення ефективності правоохоронної діяльності в цілому [4, с. 97]. Отже, взаємодія є обов'язковою категорією для успішного здійснення будь-якої спільної діяльності. Не є винятком розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, адже ефективність поєднання сил і засобів правоохоронних органів забезпечить найбільш швидке притягнення до відповідальності винних у вчиненні протиправного діяння. Протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, також вимагає від відповідних підрозділів правоохоронних органів спільних заходів і проведення процесуальних дій [5, с. 267].

Стаття 5-1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначає міжнародне співробітництво у сфері оперативно-розшукової діяльності так: «Співробітництво у сфері оперативно-розшукової діяльності між міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, державними органами, до складу яких входять оперативні підрозділи, визначені у статті 5 цього Закону, та правоохоронними і спеціальними службами інших держав, які мають у своєму складі відповідні підрозділи, а також з міжнародними правоохоронними організаціями, здійснюється відповідно до законодавства України, міжнародних договорів України, а також установчих актів та правил міжнародних правоохоронних організацій, членом яких є Україна» [6].

Важливим документом виступає також Стратегія розвитку Міністерства внутрішніх справ України до 2020 р. [7]. Цей документ приділяє досить багато уваги саме взаємодії різних структур і відомств поліції під час запобігання та протидії злочинності, зокрема в міжнародному аспекті (тісна робота з Інтерполом). Зазначена Стратегія пропонує підвищити ефективність роботи і взаємодії всіх підрозділів МВС через максимальне використання інформаційно-комунікаційних технологій, а також через створення відповідних механізмів взаємодії сучасного зразка, взявши за основу міжнародний досвід [8, с. 52].

Організаційні форми взаємодії оперативних підрозділів правоохоронних органів України передбачені спільними відомчими нормативними актами МВС, СБУ, ДМСУ, ДПСУ, ДПтСУ або витікають з їхніх вимог. Згідно зі статтею 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативні підрозділи зобов'язані здійснювати

взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами, в тому числі відповідними органами іноземних держав та міжнародними антитерористичними організаціями, з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення злочинів [9, с. 100].

Отже, етнічна злочинність на сучасному етапі розвитку суспільства становить надзвичайно серйозну небезпеку для його подальшого розвитку. Вийшовши за межі кордонів певної держави, злочинність набула небезпечного транснаціонального характеру. Сьогодні уряду будь-якої держави (незалежно від засобів і ресурсів, якими вона володіє) украй складно вживати заходів, що ефективні для боротьби з транснаціональною організованою злочинністю, не вдаючись до тієї або іншої форми міжнародного співробітництва. Усі країни світу повинні усвідомлювати, що жодна з них не захищена від зіткнення із транснаціональною злочинністю. Саме тому в сучасному міжнародному праві боротьба зі злочинністю належить до пріоритетних напрямів міжнародного співробітництва всіх держав і зумовлена необхідністю взаємодії держав у цій важливій справі [10].

Враховуючи те, що Україна стала об'єктом зростаючої зацікавленості міжнародних злочинних угруповань (зокрема, у сферах відмивання «брудних» грошей, незаконної міграції, торгівлі людьми, зброєю, небезпечними матеріалами, наркотичними речовинами тощо), то вирішення Україною важливих соціально-економічних, політичних та інших завдань практично неможливо без її участі в міжнародному співробітництві в боротьбі зі злочинністю, в діяльності міжнародних правоохоронних організацій. З огляду на це участь нашої держави в міжнародній співпраці у галузі протидії злочинності, на основі норм і принципів міжнародного права є досить важливою. Цілком зрозуміло, що таке співробітництво України з країнами світу, міжнародними організаціями є вагомою умовою успішного вирішення багатьох проблем не лише зовнішньополітичного, зовнішньоекономічного, а й внутрішнього характеру [10].

Організовані групи і злочинні організації, які сформовані на етнічній основі, мають злочинні зв'язки в різних державах, тому міжнародне співробітництво являється ефективним засобом протидії таким групам.

Слід визнати, що міжнародне співробітництво правоохоронних органів України та інших європейських держав у сфері протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, є вкрай важливим і повинно бути чітко скоординованим, зокрема з питань правового використання підсистем та розробки нових на

міждержавному рівні, що дозволить надалі підвищити рівень протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, та більш ефективно вирішити дану проблему [11].

У свою чергу міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю як напрям кримінальної політики держави має різні аспекти, серед яких можна зазначити інформаційно-аналітичний, організаційно-правовий, методичний та ресурсний аспекти [12, с. 65].

Щодо міжнародної взаємодії правоохоронних органів, то тут існує спільний наказ Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Державної фіскальної служби України «Про затвердження Інструкції та порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні в попередженні, розкритті та розслідуванні злочинів», котрим із ціллю покращення співпраці правоохоронних органів України з правоохоронними департаментами іноземних держав у рамках Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерполу встановлено шляхи їхньої співпраці щодо підвищення якості боротьби з криміналітетом. Ця вищевказана Інструкція була розроблена відповідно до нормативно-правової бази України, яка дає можливість співпрацювати Національному Центральному бюро Інтерполу України з Генеральним секретаріатом Інтерполу зарубіжних держав щодо розкриття та розслідування злочинів, які виходять за межі України не тільки кримінального спрямування але й економічного [13].

Щодо практичних контактів наших слідчих та оперативних співробітників з країнами дальнього і ближнього зарубіжжя для міжнародного співробітництва у протидії злочинності, то станом на 2016 р. діє 40 двосторонніх договорів з усіма республіками колишнього СРСР, Польщею, США, Канадою, Бразилією та ін. Крім того, налічується близько 50-ти міжвідомчих договорів, які є правовою основою переважно для реалізації кримінально-процесуальних заходів боротьби зі злочинністю. Щодо міжнародного співробітництва у сфері оперативно-розшукової діяльності, то найбільш ефективно воно здійснюється з державами СНД. Надійними партнерами у вирішенні цієї проблеми є Інтерпол та Європол – це організації, які зможуть надати реальну допомогу. Відповідно до цих документів сторони для запровадження заходів з протидії організованій злочинності співпрацюють, що відбувається в таких формах, як: а) передача оперативно-розшукової інформації щодо осіб, що причетні до міждержавної злочинності (80%); б) проведення за запитами розшукових заходів та процесуальних дій щодо справ про зло-

чини, що пов'язані з ОЗГ, які мають міждержавні зв'язки (65%); в) проведення погоджених заходів (операцій) із перекриття каналів переправлення наркотиків (88%); г) використання технічних засобів з виявлення та припинення легалізації коштів, що отримані внаслідок злочинної діяльності тощо (45%). Міждержавна угода є універсальною формою такої взаємодії [14, с. 180].

Згідно із Законом України «Про основи національної безпеки України» «поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності» є однією із загроз у сфері державної безпеки [15, ст. 7]. У тому самому Законі основними напрямками державної політики у сфері державної безпеки названо такі:

- зосередження ресурсів і посилення координації діяльності правоохоронних, розвідувальних і контррозвідувальних органів України для боротьби з організованою злочинністю й наркобізнесом;

- участь України в міжнародному співробітництві у сфері боротьби з міжнародною злочинністю, тероризмом, наркобізнесом, нелегальною міграцією [15, ст. 8].

Для протидії вищевказаним злочинам важливою є співпраця між органами правосуддя на національному, європейському (EUROPOL, FRONTEX, OLAF, ОБСЄ, Рада Європи) та міжнародному рівнях (INTERPOL, FATF, ООН). Поміж іншого, така співпраця спрямована на розвиток обміну інформацією, засобами зв'язку, а також сучасними методами та засобами розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються у складі організованих груп і злочинних організацій [16, с. 24; 17, с. 177].

Така взаємодія може здійснюватися й з компетентними суб'єктами міжнародного права (Інтерпол, Європол та ін.). Для прикладу, можна відзначити взаємодію вітчизняних правоохоронних інституцій з Європолом. Загалом, ця взаємодія зводиться до таких видів напрямів її здійснення, як: 1) обмін інформацією (відповідно до національного законодавства держав – членів ЄС) між офіцерами зв'язку Європолу (ELOs) кожної з країн; 2) реалізація відповідних заходів національними поліцейськими органами за допомогою оперативного аналізу інформації; 3) підготовка стратегічних рапортів (оцінювання загрози зростання кількості злочинів) і аналіз кримінальної активності на підставі інформації, наданої державами – членами ЄС, зібраної самим Європолом або отриманої з інших джерел; 4) проведення експертизи й технічної підтримки розслідувань та поліцейських операцій у межах ЄС під контролем і за відповідальності зацікавлених держав; 5) розвиток аналітичних поліцейських підрозділів

і гармонізації методів ведення слідства в державах – членах ЄС [18, с. 128–129].

Серед факторів, що знижують дієвість заходів протидії транснаціональній економічній злочинності, необхідно вказати і відсутність всеохоплюючої взаємодії держав на цьому напрямі, а також недостатньо ефективне використання можливостей спеціальних наднаціональних правоохоронних структур (Інтерпол, Європол, Євроюст) [19]. Робочий апарат Укрбюро Інтерполу є центром координації й забезпечення взаємодії правоохоронних та інших органів державної влади України з компетентними органами іноземних держав з питань, що належать до сфери діяльності Інтерполу та Європолу [20]. Іншими словами, взаємодія між правоохоронними органами та Інтерполом і Європолом безпосередньо спрямовано на обмін інформацією, що може виражатися у формі інформаційно-аналітичного співробітництва, інформаційно-оперативного та інформаційно-правового забезпечення. Взаємодія оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України з органами та службами зарубіжних держав щодо вирішення питань боротьби зі злочинністю, що має транснаціональний характер або виходить за межі країни, здійснюється тільки через Національне центральне бюро Інтерполу. При цьому необхідно звернути увагу на те, що правоохоронні відомства країн, з якими наша держава має спільний кордон, також визначають, що однією з найбільш ефективних форм забезпечення практичної взаємодії правоохоронних органів із зарубіжними партнерами в боротьбі зі злочинністю (особливо організованою, незаконним оборотом наркотиків, зброї і культурних цінностей, економічними злочинами) є інститут представників правоохоронних органів, що працюють на постійній основі в іноземних державах («поліцейські аташе»), який має значний розвиток у світі [12].

Сьогодні, крім держав-членів Європейського Союзу, за двосторонніми стратегічними та оперативними угодами Європол співпрацює також із Канадою, США, Ісландією, Норвегією, Росією, Швейцарією, Туреччиною, Албанією, Боснією і Герцеговиною, Хорватією, Македонією, Молдовою й такими міжнародними організаціями, як Європейський банк розвитку та заощаджень, Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол), Всесвітня митна організація (WCO) та Європейський центр контролю за наркотиками і наркоманією (EMCDDA) [21].

Натепер вагомою перешкодою для розвитку транскордонного співробітництва залишається неузгодженість вітчизняного законодавства у сфері комплексної взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю. Це проявляється в застарілості окремих правових

норм підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють порядок координації правоохоронних органів, а також у відсутності систематичного комплексного обміну інформацією в режимі реального часу як між суб'єктами боротьби з організованою злочинністю, так й іншими органами державної влади та громадськими інституціями. Така ситуація негативно впливає на кількісні та якісні показники діяльності суб'єктів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, а також на оцінку їхньої діяльності з боку громадського суспільства [22, с. 103].

Наступним, не менш важливим напрямом взаємодії на глобальному (універсальному) рівні, який сформувався саме в новітню історію української державності, є співпраця правоохоронних органів України зі спеціальними інституціями ООН, які ведуть боротьбу з транснаціональними формами організованої злочинності [12].

Їх проведення дозволило суттєво поліпшити стан боротьби з міжнародним криміналом етнічної спрямованості. Окрім країн-учасниць СНД, країн Європи, МВС України розвивало міжнародне співробітництво з правоохоронними органами США. Співпраця правоохоронних органів України та Сполучених Штатів Америки регламентована Меморандумом про взаєморозуміння між Урядами обох держав щодо допомоги з правоохоронних питань, який був підписаний ще у 2002 році. Відповідно до положень Меморандуму в Україні створено програмно-технічну інфраструктуру для забезпечення оперативно-розшукової діяльності підрозділів Міністерства. Крім того, було проведено навчальні тренінги з підготовки фахівців у сфері внутрішньої безпеки та боротьби з корупцією [12, с. 392].

Серед інших практичних здобутків співпраці – організоване з ініціативи Департаменту юстиції США у Вашингтоні систематичне навчання груп керівників структурних підрозділів МВС, СБУ, Генпрокуратури України. Також було розроблено єдину правову інформаційну систему в Україні, проводиться цілеспрямована робота щодо вивчення досвіду ФБР США щодо створення спільних (з Росією та Італією) робочих груп із розслідування діяльності й забезпечення взаємодії для ліквідації транснаціональних мафіозних злочинних угруповань [12, с. 221].

Загальновизнаною і важливою формою співробітництва, налагодження контактів у рамках Міжнародної організації кримінальної поліції стала участь у конференціях, нарадах, симпозіумах, які провадяться Генеральним секретаріатом організації за різними напрямками боротьби зі злочинністю. Протягом усього періоду співпраці представники правоохоронних органів України беруть активну участь у цих заходах. Результатом участі

працівників апарату НЦБ у конференціях стало створення у вересні 1997 р. на базі НЦБ національного консультативного пункту з проблем комп'ютерних злочинів, завдяки чому з'явилася можливість більш оперативно, професійно, кваліфіковано виробляти як стратегію, так і тактичні прийоми боротьби з цим видом злочинності, що є реальною загрозою для економіки, фінансової і банківської систем української держави [23; 12].

У рамках Співдружності Незалежних Держав (СНД) створені й активно функціонують два координаційних центру боротьби зі злочинністю. Це Бюро з координації боротьби з організованою злочинністю та іншими небезпечними видами злочинів на території держав Співдружності і Рада міністрів внутрішніх справ держав – учасниць Співдружності. Пріоритетними напрямками діяльності є:

- надання правової допомоги в кримінальних справах та оперативне супроводження розслідуваних кримінальних справ;
- сприяння встановленню, затриманню та екстрадиції злочинців, розшукуваних на міждержавному рівні;
- організація забезпечення одноразових комплексних операцій, оперативно-профілактичних заходів з актуальних напрямів боротьби зі злочинністю [24; 25].

Успішно розвивається співробітництво української сторони з Міжнародною організацією з міграції, провідна роль в якому належить Міністерству внутрішніх справ. У цьому напрямі МВС України разом із Державною прикордонною службою України (ДПСУ) налагодило активну співпрацю з Міжнародною організацією з міграції (МОМ) та її представництвом в Україні. Основними напрямками співпраці є впровадження найкращого досвіду у сфері центрів тимчасового перебування іноземців та у сфері захисту прав мігрантів за допомогою створення спільних механізмів контролю за умовами проживання, надання гуманітарної допомоги та поліпшення доступу мігрантів до кваліфікованих медичних, правових, перекладацьких та інших соціальних послуг [26; 12].

Необхідно зауважити, що міжнародне співробітництво України зводиться не лише до здійснення практичних заходів для розкриття злочину, розшуку і видачі злочинців зацікавленій державі. Важливим чинником ефективної протидії будь-яким проявам злочинності є налагодження співпраці між державами щодо обміну досвідом; проведення наукових досліджень; надання професійно-технічної допомоги; обміну й навчання фахівців у міжнародних і національних центрах тощо [10].

Отже, основними формами міжнародної співпраці з виявлення зазначених злочинів та осіб, які

входять у склад ОЗГ, є: обмін оперативно-розшуковою та іншою правовою інформацією в основі направлення та виконання запитів і повідомлень щодо членів злочинних груп та способів учинення контрабанди; спільне проведення спеціальних операцій типу «Канал» і міжнародних контрольованих постачань з перекриття наркотрафіків; проведення заходів із профілактики міжнародного наркобізнесу; оголошення розшуку членів ОЗГ на основі міждержавних договорів з виконання персональних звернень до держави-партнера; розроблення проблем з вивчення та аналізу детермінантів, які спонукають учинення міжнародних наркозлочинів та запровадження заходів їх усунення; організація спільних навчань з проведення міжнародних 138-ми контрольованих постачань наркотичних засобів, а також обмін досвідом роботи поліцейських та інших органів у протидії наркобізнесу.

У підсумку необхідно відзначити, що міжнародна взаємодія правоохоронних органів під час протидії злочинам, які вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, котрі сформовані на етнічній основі, вимагає активної співпраці, вдосконалення правового регулювання, постійного обміну інформацією, пошуку найбільш раціональних форм та їх впровадження в практичну діяльність, а також детального комплексного наукового дослідження.

Висновки. Підбиваючи підсумок, треба вказати, що серед опитаних респондентів оперативних працівників 61% з них вважають, що взаємодія з іншими оперативними підрозділами повинна здійснюватися шляхом обміну оперативною інформацією, 31% – шляхом спільного аналізу оперативної інформації, 27% – спільного плану оперативних заходів, 50% – спільного проведення оперативних заходів. А також для усунення існуючих недоліків щодо взаємодії правоохоронних органів з протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, необхідно:

- створити на законодавчому рівні дійсно робочий координаційний орган (спеціальний підрозділ), який би ефективно і цілеспрямовано займався організацією взаємодії між правоохоронними органами з протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. За результатами анкетування 79% опитаних – за створення відповідного підрозділу в структурі МВС;

- розробити та прийняти спеціальний єдиний нормативний акт, який би регламентував питання взаємодії між правоохоронними органами під

час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, та визначив би конкретну відповідальність кожного із суб'єктів за неналежне його виконання. Серед опитаних 96% вважають, що у відомчих нормативних актах узагалі не визначений такий порядок взаємодії підрозділів правоохоронних органів, а 91% респондентів – за прийняття концептуальної програми щодо протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, яка передбачала би стратегію, засоби та координацію зусиль у цій справі;

- проводити сумісний аналіз оперативної обстановки з наступним інформуванням суб'єктів взаємодії один одного з метою прийняття своєчасних рішень відносно ефективної протидії найбільш резонансним злочинам та розшуку злочинців;

- організовувати наукові конференції, «круглі столи», семінари з метою висвітлення на науковій основі проблем, які мають місце в наш час з питання взаємодії між правоохоронними органами протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, та підготовка на цій основі методичних рекомендацій з удосконалення цього питання для практичних працівників;

- необхідне взаємне використання можливостей правоохоронних органів для підвищення професійної кваліфікації працівників, а особливо створення спеціальних курсів у рамках перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників слідчих органів та оперативних підрозділів Національної поліції України (МВС), СБУ, ДМС тощо.

- налагодити взаємодію оперативних працівників та слідчих у процесі запобігання, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, яка має не альтернативний, а обов'язковий характер. Це пояснюється тим, що в сучасних умовах неможливе швидке та повне попередження, виявлення, припинення більшості тяжких злочинів без застосування ОРЗ і спеціальних методів;

- процес взаємодії оперативних підрозділів МВС України з іншими підрозділами та службами під час попередження, розкриття та розслідування злочинів являє собою регламентований законами та підзаконними нормативними актами комплекс заходів з ефективного використання наявних сил, засобів та методів оперативно-розшукового та процесуального характеру й процесуального закріплення їхніх результатів.

Література

1. Краснов О. Транснаціональна організована злочинність: риси та напрями протидії. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2019_3_11

2. Невмержицький С.М. Сутність етнічної організованої злочинності в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 1. С. 191–194.
3. Морозова Я.О. Значення та особливості міжнародного співробітництва в процесі протидії організованої злочинності загальнокримінальної спрямованості. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2018. Вип. 1. С. 281–290.
4. Хараберюш О.І. Особливості взаємодії оперативних підрозділів правоохоронних органів України щодо протидії організованим злочинним угрупованням у сфері нелегальної міграції. *Право і Безпека*. 2006. Т. 5. № 5. С. 97–100.
5. Чучко С. Особливості взаємодії правоохоронних органів у розслідуванні шахрайства в купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 267–271.
6. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. *ВВР*. 1992. № 22. Ст. 303.
7. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листоп. 2017 р. № 1023-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 23. С. 259. Ст. 808.
8. Коваленко А.В. Взаємодія поліції з іншими суб'єктами протидії злочинності. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. С. 50–53.
9. Грень Р.Р. Взаємодія оперативних підрозділів правоохоронних органів України у протидії злочинам у сфері обігу наркотичних засобів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 38 (2). С. 99–102.
10. Войціховський А.В. Міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю як пріоритетний напрям зовнішньої політики України. *Право і Безпека*. 2010. № 3 (35). С. 10–15.
11. Ілляшенко О.В. Взаємодія правоохоронних органів України та інших європейських країн з питань запобігання незаконній торгівлі органами і тканинами людини. *Юридична наука*. 2015. № 2. С. 126–135.
12. Зозуля Є.В. Міжнародне співробітництво органів внутрішніх справ України: історико-правове дослідження : монографія. Донецьк : ДЮІ, 2014. 802 с.
13. Кальман О.Г. Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності. Харків : Право, 2001. С. 186–210.
14. Кириченко Г.В. Запобігання контрабанді наркотичних засобів (кримінологічне дослідження) : монографія ; за заг. ред. І.Г. Богатирьова. Київ : Дакор, 2014. 228 с.
15. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
16. Підсумки роботи Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України. Київ, 2014. 200 с.
17. Ремський В.В. Кримінально-правова та кримінологічна характеристики «етнічних» злочинних груп і злочинних організацій. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 167–179.
18. Каркач П.М. Координація діяльності правоохоронних органів держав – членів Європейського Союзу. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 1. С. 127–134.
19. Буркаль В.С. Протидія транснаціональній організованій злочинності у сфері економіки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2019. 242 с.
20. Про затвердження Положення про Робочий апарат Укрбюро Інтерполу : наказ МВС України від 22 черв. 2012 р. № 560. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MVS374>
21. Підписання угоди про стратегічну співпрацю України з Європол. 4 груд. 2009 р. URL: <http://www.mfa.gov.ua/eu/ua/publication/content/38417.htm>
22. Шепетько С.А. Міжвідомче інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності суб'єктів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2017. Вип. 43 (2). С. 102–105.
23. Про створення на базі ЦБ Інтерполу в Україні національного центрального консультативного пункту з проблем комп'ютерної злочинності : наказ МВС України від 17 серп. 1996 р. № 572 // Архів РСУГУМВС України в Донецькій області. Арх. 79.Ф. 20. Д. 3. Т. 5. Арк. 6–7.
24. О координации международного сотрудничества в системе МВД России : приказ МВД России от 31 окт. 2017 г. № 822.
25. Поздняков А.Н., Глазков А.А. Международное сотрудничество в сфере оперативно-розыскной деятельности по борьбе с этническими преступными структурами. *Социально-политические науки*. 2018. № 2. С. 222–225.
26. МОМ в Україні : довідк. інформ. URL: <http://dmsu.gov.ua/mizhнародne-spivrobotnytstvo/637-spivrobotnytstvo-z-mom>

References

1. Krasnov, O. (2019). Transnatsionalna orhanizovana zlochynnist: rysy ta napriamy protydii [Transnational organized crime: features and directions of counteraction]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, 3. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadpcurn_2019_3_11 [in Ukrainian].
2. Nevmerzhytskyi, S.M. (2019). Sutnist etnichnoi orhanizovanoi zlochynnosti v Ukraini [The essence of ethnic organized crime in Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii, Actual problems of domestic jurisprudence*, 1, 191-194 [in Ukrainian].
3. Morozova, Ya.O. (2018). Znachennia ta osoblyvosti mizhnarodnoho spivrobotnytstva v protsesi protydii orhanizovanoi zlochynnosti zahalnokryminalnoi spriamovanosti [Significance and features of international cooperation in the process of combating organized crime of general criminal orientation]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.A. Didorenko*, 1, 281-290 [in Ukrainian].
4. Kharaberiush, O.I. (2006). Osoblyvosti vzaiemodii operatyvnykh pidrozdiliv pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy shchodo protydii orhanizovanykh zlochynnykh uhrupuvanniam u sferi nelegalnoi mihratsii [Peculiarities of interaction of operative subdivisions of law enforcement bodies of Ukraine on counteraction to organized criminal groups in the sphere of illegal migration]. *Pravo i Bezpeka, Law and Security*, 5(5), 97-100 [in Ukrainian].
5. Chuchko, S. (2020). Osoblyvosti vzaiemodii pravookhoronnykh orhaniv u rozsliduvanni shakhraistva v kupivli-prodazhu tovariv cherez merezhu Internet [Features of law enforcement cooperation in the investigation of fraud in the sale of goods via the Internet]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 12, 267-271 [in Ukrainian].
6. Pro operatyvno-rozshukovu diyalnist: Zakon Ukrainy vid 18.02.1992 r. // VVR. 1992. № 22. St. 303 [in Ukrainian].
7. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Stratehii rozvytku orhaniv systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav na period do 2020 roku": vid 15 lystop. 2017 r. No. 1023-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Strategy for the development of the system bodies of the Ministry of Internal Affairs for the period up to 2020" from November 15, 2017, No. 1023-r]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy, Official Gazette of Ukraine*, 23, 259, 808 [in Ukrainian].
8. Kovalenko, A.V. (2018). Vzaiemodii politsii z inshymy subiektamy protydii zlochynnosti [Interaction of the police with other subjects of counteraction to crime]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys, South Ukrainian Law Journal*, 4, 50-53 [in Ukrainian].
9. Hren, R.R. (2016). Vzaiemodii operatyvnykh pidrozdiliv pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy u protydii zlochynam u sferi obihu narkotychnykh zasobiv [Interaction of operative subdivisions of law enforcement bodies of Ukraine in counteraction to crimes in the sphere of drug trafficking]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 38(2), 99-102 [in Ukrainian].
10. Voitsikhovskiy, A.V. (2010). Mizhnarodne spivrobotnytstvo u borotbi zi zlochynnistiu yak priorytetnyi napriamok zovnishnoi polityky Ukrainy [International cooperation in the fight against crime as a priority of Ukraine's foreign policy]. *Pravo i Bezpeka, Law and Security*, 3(35), 10-15 [in Ukrainian].
11. Illiashenko, O.V. (2015). Vzaiemodii pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy ta inshykh yevropeiskykh krain z pytan zapobihannia nezakonnii torhivli orhanamy i tkanynamy liudyny [Interaction of law enforcement agencies of Ukraine and other European countries on issues of prevention of illegal trade in human organs and tissues]. *Yurydychna nauka, Legal science*, 2, 126-135 [in Ukrainian].
12. Zozulia, Ye.V. (2014). Mizhnarodne spivrobotnytstvo orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy: istoryko-pravove doslidzhennia [International cooperation of internal affairs bodies of Ukraine: historical and legal research]. Donetsk: DYUI [in Ukrainian].
13. Kalman, O.H. [2001]. *Borotba zi zlochynnistiu u sferi pidpriemnytskoi diialnosti [Fight against crime in the sphere of entrepreneurial activity]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
14. Kyrychenko, H.V. (2014). *Zapobihannia kontrabandi narkotychnykh zasobiv (kryminolohichne doslidzhennia) [Prevention of drug smuggling (criminological research)]*. I.H. Bohatyrov (Eds.). Kyiv: Dakor [in Ukrainian].
15. Zakon Ukrainy "Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy": vid 19 cherv. 2003 r. No. 964 [Law of Ukraine "On the foundations of national security of Ukraine" from June 19, 2003, No. 964]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> [in Ukrainian].
16. *Pidsumky roboty Mizhvidomchoho nauково-doslidnoho tsentru z problem borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu pry Radi natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy [Results of the Interdepartmental Research*

Center for Combating Organized Crime under the National Security and Defense Council of Ukraine]. (2014). Kyiv [in Ukrainian].

17. Remskiy, V.V. (2015). Kryminalno-pravova ta kryminolohichna kharakterystyka "etnichnykh" zlochynnykh hrup i zlochynnykh orhanizatsii [Criminal law and criminological characteristics of "ethnic" criminal groups and criminal organizations]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs, 1*, 167-179 [in Ukrainian].
18. Karpach, P.M. (2013). Koordynatsiia diialnosti pravookhoronnykh orhaniv derzhav - chleniv Yevropeiskoho Soiuzu [Coordination of the activities of law enforcement agencies of the member states of the European Union]. *Istoryko-pravovyi chasopys, Historical and legal journal, 1*, 127-134 [in Ukrainian].
19. Burkal, V.S. (2019). Protydiia transnatsionalnii orhanizovani zlochynnosti u sferi ekonomiky [Counteraction to transnational organized crime in the sphere of economy]. *Candidate's thesis*. Irpin [in Ukrainian].
20. Nakaz MVS Ukrainy "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Robochyi aparat Ukrbiuro Interpolu": vid 22 cherv. 2012 r. No. 560 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On approval of the Regulations on the Working Staff of the Ukrbureau of Interpol" from June 22, 2012, No. 560]. (n.d.). *ips.ligazakon.net*. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/MVS374> [in Ukrainian].
21. Pidpysannia uhody pro stratehichnu spivpratsiu Ukrainy z Yevropolom [Signing of the agreement on strategic cooperation of Ukraine with Europol]. (2009). *www.mfa.gov.ua*. Retrieved from <http://www.mfa.gov.ua/eu/ua/publication/content/38417.htm> [in Ukrainian].
22. Shepetko, S.A. (2017). Mizhvidomeche informatsiino-analitychne zabezpechennia diialnosti subiektiv, yaki zdiisniuiut borotbu z orhanizovanoi zlochynnistiu [Interdepartmental information and analytical support of the activities of entities involved in the fight against organized crime]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, 43(2)*, 102-105 [in Ukrainian].
23. Nakaz MVS Ukrainy "Pro stvorennia na bazi TsB Interpolu v Ukraini natsionalnoho tsentralnoho konsultativnoho punktu z problem kompiuterno zlochynnosti": vid 17 serp. 1996 r. No. 572 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On the establishment of a national central advisory point on computer crime on the basis of the Central Bank of Interpol in Ukraine" from August 17, 1996, No 572]. *Arkhiv RSU HUMVS Ukrainy v Donetskii oblasti, Archive of the Regional Department of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in the Donetsk region, 79, 20, 3, 5, 6-7* [in Ukrainian].
24. Prikaz MVD Rossii "O koordinatsii mezndunarodnogo sotrudnichestva v sisteme MVD Rossii": ot 31 okt. 2017 g. No. 822 [Order of the Ministry of Internal Affairs of Russia "On the coordination of international cooperation in the system of the Ministry of Internal Affairs of Russia" from October 31, 2017, No. 822] [in Russian].
25. Pozdniakov, A.N., & Glazkov, A.A. (2018). Mezndunarodnoe sotrudnichestvo v sfere operativno-rozysknoy deiatelnosti po borbe s etnicheskimi prestupnymi strukturami [International cooperation in the field of operational-search activities to combat ethnic criminal structures]. *Sotsialno-politicheskie nauki, Socio-political sciences, 2*, 222-225 [in Russian].
26. MOM v Ukraini [IOM in Ukraine]. (n.d.). *dmsu.gov.ua*. Retrieved from <http://dmsu.gov.ua/mizhnarodne-spivrobotnytstvo/637-spivrobotnytstvo-z-mom> [in Ukrainian].

НОТАТКИ

НОТАТКИ

Збірник наукових праць

Вісник Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 2, 2021

Комп'ютерна верстка – С.Ю. Калабухова
Коректура – В.В. Ізак

Підписано до друку: 23.06.2021.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 10,69.
Замов. № 0821/298. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
69063, Україна, м. Запоріжжя, вул. Олександрівська, 84, оф. 414
Телефони: +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.